

ప్రతి 1-కి రూ. ఆ.

ప్రియదర్శికానాటిక, శ్రీహర్షకృతి, తెనుఁగు టీక, సంస్కృత
 టిప్పణము, గద్యపద్యములుగా ఆంధ్రీకరణము సయితము 1 0
 శబ్దమంజరీ సమాసకుసుమావళి తిజంతమంజరులు, తెనుఁగున
 వివరము సయితము 0-8-0. పాతప్రతి 0 4

ఆంధ్రగ్రంథములు.

ఆముక్తమాల్యద, సంజీవనీవ్యాఖ్య	12	0
శృంగారనైషధము, సర్వంకషావ్యాఖ్య		
	(అచ్చగుచున్నది)	
విజయవిలాసము, టీకాసహితము పునర్ముద్రితము	3	0
సారంగధర చరిత్రము " అచ్చగుచున్నది.	2	8
జ్ఞానవాసిష్ఠరామాయణము మడికి సింగనకవి	1	8
ఆంధ్రబిల్వణీయము, నిర్దోషము, మూలముమాత్రము	0	8
పారిజాతాపహరణము	0	8
సారంగధర చరిత్ర, ద్వీపద, కవి విశ్వకర్మమతస్థుడు	0	8
హరిశ్చంద్ర ద్వీపద, గౌరనమంత్రి ప్రణీతము	1	0

నాటకములు

ప్రతాపరుద్రీయనాటకము సటిప్పణము	2	0
బొబ్బిలియుద్ధనాటకము	1	4
ఉషానాటకము	1	4
శాకుంతలనాటకము, కాళిదాసీయమునకు తెనుగు	1	0
విక్రమోర్వశీయము " INTER TEXT	2	0
మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకము "	0	12
నాగానంద నాటకము శ్రీహర్షకృతికి తెనుఁగు	1	0
తత్సావళీనాటిక "	1	4
ప్రియదర్శికానాటిక "	0	8
ఉత్తరరామచరిత్ర నాటకము, విపులముగు పీఠికతో	1	8
శ్రీకృష్ణరామవిజయనాటకము.	0	8

వ చ న గ్రంథములు.

హితోపదేశకథలు, నీతిబోధకములు వెలువడ నున్నవి		
భోజకాళిదాస కథలు, రసభరితములు వెలువచున్నవి.		
జేతాళపంచవింశతిక, ప్రజ్ఞకలిగించునవి	0	12
విక్రమార్కుని యద్భుతకథలు, గుణము కలిగించునవి	0	12
కథాసరిత్సాగరము, అద్భుత నీతి వ్యవహార కథలు 6 భాగ	12	0
దశకుమారచరిత్రము, అత్యద్భుత ప్రజ్ఞాప్రయోగముల కథలు	1	0

లక్షణ గ్రంథములు.

ఆంధ్రసాహిత్యదర్పము, విశ్వనాథకవిరాజకృత సంస్కృత గ్రంథమునకు సరియైన యాంధ్రానువాదము, మూలము నందలి ఉపాహరణశ్లోకముతో చేర్చి ముద్రించితిమి. ఇందు నాటకలక్షణము సంపూర్ణముగా కలదు.	5	0.
కావ్యాలంకారచూడామణి, వెనుకటివలెగాక ఇందు తొమ్మిది ఉల్లాసములును పూర్తిగా ముద్రించినారము.	1	4
అలంకారసారసంగ్రహము, చంద్రాలోకాద్యనేక గ్రంథముల సారాంశము. ఉన్నత సాత శాలావిద్యార్థుల కుపయోగకరము టీకావివరణములు గలవు.	0	12
భండస్సు, విద్యార్థుల కుపయోగకరము, సంగ్రహము	0	4
కుమారదేవపండితీయము, ప్రౌఢవ్యాకరణమునకు శ్రీతామూరి ఆస్తుగముపిల్లగారు రచించిన వ్యాఖ్య	2	8
శ్రీ టి. ఎమ్. శేషగిరిశాస్త్రిలవారి ఆంధ్ర శబ్దతత్త్వము 2 భాగ	8	0
అర్థానుస్వార తత్త్వము	0	12
పద్యకథాలహరి Comprehension Test	0	12

శారదాకాంచీకలు—విమర్శలు—ఉపన్యాసములు

జక్కన విక్రమార్కుచరిత్ర ముద్రణవిమర్శనము	1 కింకిణి	(అచ్చు)
ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవ నాటక విమర్శనము	2 కింకిణి	"

గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము, (పాత్రోచిత భాషను గుఱించినది)	4 కింకిణి	0 12
మోచాకుసుమామోదవిచారము	5 కింకిణి	(అచ్చు)
ఆంధ్ర వ్యాకరణ సర్వస్వవిమర్శనము	6 కింకిణి	"
విమర్శవిశోదము, సంస్కృతాంధ్ర కావ్యనాటకాది విషయకము	0	12
తి ౧-న సోమయాజి విజయము 0-8-0	పాతప్రతి	0 4
విసంధివివేకము		0 2
భారతాభారతరూపక మర్యాదలు, (నాట్యకళాచరిత్రము)		0 6
ఆంధ్ర గ్రంథవిమర్శనప్రకారలేఖము, తెనుఁగుపుస్తకముల నెట్లు విమర్శింపవలయుననుటను గూర్చినది		0 6
గ్రామ్యాదేశనిరసనము, గ్రామ్యగ్రాంథికవాదమును గుఱించినది ఈవ్యాసముతో శాస్త్రులవారు ఆంధ్ర దేశమందలి అన్నిజిలాల గ్రామ్యములను వర్ణించియున్నాడు. కడుపుబ్బ నవ్వించువిమర్శ		0 6
స్త్రీపునర్వివాహగ్రంథము		1 0
ఆంధ్ర హితోపదేశచంపువు, గద్యపద్యాత్మకము		1 4
ఆంధ్ర భాషాసర్వస్వార్థనియమకతిపయములు (నిఘంటురచనావిధి)		0 4
వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారి జీవితచరిత్ర సంగ్రహము— 25 ప్రకరణములు, సుల్గువైనశైలి, శాస్త్రులవారి హాస్యము, విమర్శలు, విద్యావిశోదములు, సుఖదుఃఖములు, సమకాలిక చండితవిమర్శలు మొదలైన యనేకవిశేషములుగలవు. కర్త- శాస్త్రి మనుచుండు. శ్రీ డాక్టరు, సర్. కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డిగారి 'గురుపూజ' యను నుపన్యాసముతో నలంకృతము		1 8
వ్రతకల్పవల్లి (ముఖ్యమైన ఆఱువ్రతములు)		0 12

A HAND-BOOK OF CLASSICAL SAMSKRIT
LITERATURE for College Students, by Sri
U. Venkata Krishna Rao, M. A, WITH
QUESTIONS.

Rs. 2 0

శ్రీ

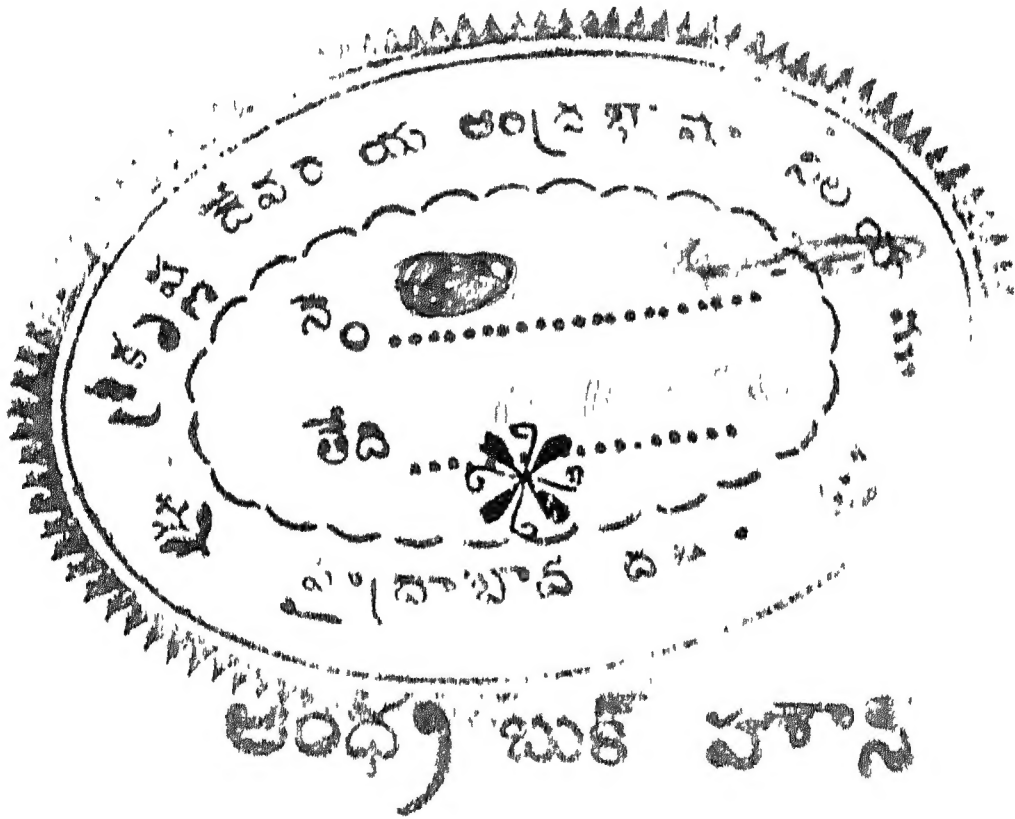
బాలబోధసుధాపరసామ

కుమారదేవపండితీయము

(అ) ను

ప్రాథమికరణ వివరణము.

విద్వాన్ తాత్పర్య ఆర్థగంపిల్లగారిచే విరచితము.

మల్లాది రాజారావు
ప్రొఫెసర్ ఆఫ్ ఆంగ్ల భాష.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్

4 మల్లకేశ్వరగుడిసందు, గిరిసెట్టిపేథి,

కాల్వేటి "ను, మదరాసు.

All Rights Reserved.]

[మం 2-8-0

విజ్ఞప్తి.

విజ్ఞప్తి పుట

(9)

'వర్తమానశతాబ్దీనన్నయాచార్యులవారు' (చా. ఆముక్త. సంజీవని) గదియిం
చిన యీ ప్రాథమిక రణమునకు నేటికి ఈవ్యాఖ్య వెలువడగలగుట చాలశుభము. శ్రీ
ఆచార్యులవారు గతించియే నేటికి ఏబదియేడు సంవత్సరములు (1891-1947). ఈ
వ్యాఖ్యకర్తలైన శ్రీ తాళ్లూరు ఆర్ముగముపిళ్లగారు చిత్తూరుమండలవాసులు. పిళ్ల
శబ్దముచే వీరు ద్రవిడులని పలువురు ప్రమించుచున్నారు వీరిపూర్వులు తొలుత
దాక్షిణాత్యులేయైనను వినాడో ద్రవిడుమండలమునుండి ఆంధ్రదేశమునకు వచ్చి శ్రీకర
ణాధికారమునే నిర్వర్తించుచు ప్రభువుల యాస్థానములయందుండి క్రమముగా నేటి
చిత్తూరుమండలమందలి నారగంటిపాలెము జమీనునకు చేరిన పేల్కూరు ప్రజలించి
ఆపాలెగార్లతో సమాన ప్రతిపత్తి నందియుండిరి. దాదాపు మూడుశతాబ్దములనుండియు
వీరికుటుంబమువా రీదేశమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది వీరి పితామహులైన శ్రీ
గోపాలపిళ్లగారు సంస్కృతాంధ్రములయందు చక్కని ప్రజ్ఞముగలవారై, యోగా
భ్యాసనిరతులై, ఎనుబదియేండ్లు జీవించి బ్రహ్మరంధ్రమున ప్రాణత్యాగ మొనరించిగట.
వీరు తరిగొండ వేంగమాంబగారి సమకాలికులుగానుండి ఆయను రచించిన గ్రంథము
లకు పెక్కింటికి స్వయముగా ప్రతులు రచించి యుంచుకొనియున్నారు.

ఇట్లే వీరికి మాత్ర మహాల వరుసవారైన కొండకుప్పము ఆరుముగిస్వాములవా
రును పెదతండ్రిగారైన శ్రీ కాశపిళ్లగారును సంస్కృతాంధ్రములయందు ప్రజ్ఞము
గలవారేగాక సంగీతాదికములకు ప్రసిద్ధులైయుండిరి. ఇందు శ్రీ కాశపిళ్లగారు శ్రీ
త్యాగరాయస్వాములవారిశిష్యులతో సంగత్యము నందియుండి సభార్యులై సత్సవ
సించి దేశసంచారము గావించి తరించిరి.

ఇట్టి సద్వంశమున జనించిన శ్రీ ఆర్ముగము పిళ్లగారు పెద్దల యాంధ్రాభిమాన
మును వీడక దాదాపు ఇరువదిసంవత్సరములుగా నాంధ్రాభ్యాసకులై తత్ఫలముగా
నీవ్యాఖ్యను రచించి మాకొసంగినందులకు వారికి మాధన్యవాదములు.

శ్రీ శ్రీ సామంతాధిపతి శాసనము
సామంతాధిపతి - వ్యాకరణము
.....

శ్రీః

బాలబోధసూత్రపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

అను

ప్రాథమికరణ వివరణము

వ్యాఖ్యాతృ పోద్వైతము.

ఈ 'త్రిలింగలక్షణశేషము'నకు ప్రాథమికరణమని స్వజన
వ్యవహారసిద్ధాంతంబగు నాచూతరముగలదు. కాని ఈ నామము కృత్రిక
కల్పితము కానట్లు తోచుచున్నది. దీనిని రచించినవారు శ్రీమూర్తి
బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు. వీరు గడచిన శతాబ్దముం
దుండినవారే కావున వీరిం గూర్చి యిప్పటి విద్వత్సోకమునకుం దెలియ
నివియు, ఇప్పుడు క్రొత్తగాఁ ద్రవ్వి చెప్పవలసినవియు నగు విషయము
లేక్కువలేవు. ఏతద్ వ్యాకరణప్రసక్తిని తాము రచించిన గ్రంథాంతర
ములను స్వీయపీఠికలో ఆచార్యులవారే నెలవిచ్చియున్నారు. కాబట్టి
అందుం గూర్చిన పెంపకమును ఇటు అక్కటలేదు.

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరిగారి బాలవ్యాకరణమునకు లొంగని
కవి ప్రయోగములను సాధించుటకునై ఈప్రాథమికరణము ఉత్పన్న
మైనది. చింతామణిలోని విషయములను సామాన్యముగా బాలవ్యాక
రణము సంగ్రహించినది; మిగిలిన కొన్నింటి నిది పూరించినది. బాల

వ్యాకర్తృ పోద్వైతము.

పండితోత్తముండును సజ్జనాగ్రేసరుండు నగు మజ్జనకుండు నాయెడ స్వామి భావంబును దాసభావంబును నెఱసి మిత్రభావంబు నెఱపం బ్రేరంభించుతఱి నాకు యథోచితంబుగఁ గవితాధార యొకింతగలుగ, తోడనే నాకు బాలవయోవస్థాకాల వాసస్థానంబైయున్న నాగపట్టణం బను దివ్యదేశంబున దివ్యమంగళవిగ్రహంబుతో నన్వర్థాభిధానుండై వేంచేసియుండెడు శ్రీ సౌందర్యరాజస్వామినిఁ బద్యరూపంబునం బ్రస్తుతింప మఱివొడమి, ఏను ద న్నామాంకితంబుగ నాంతము శబ్దాలంకారసహితంబై యుండ నొక్క శతకంబు గావించితి. తదనంతరము విద్యావిచార తత్పరుండ నై కొన్ని హాసంబులు కడపి యంత నాంధ్రశబ్దరత్నాకరం బను నకారాది నిఘంటు వొకటి వ్రాయు నుద్దేశముతో గ్రంథశోధనము సేయ దొరంకొని తదవిఘ్న నిరస నార్థంబు త దధిదేవతాస్తవం దొనరింపంపలంచి తదంకితంబుగ నాంతము నర్థాలంకార సహితం బై యుండ నొక్క శతకంబు రచియించితి. అంత నా నిఘంటువు వ్రాయు నుద్యమించి వ్రాయుచు వ్రాయుచుఁ దన్ములంబున విద్యార్థి జనసహాయంబుగ ప్రకృత దీపిక, సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడ హూణమిభాసహితం బగుపదార్థ నామకోశము, బాల చంద్రోదయము, ఆలఘుకాముని, త్రివిధంబగు నీతిమాల యను నీ పుస్తకంబులను గ్రమంబుగ విరచించి ముద్రింపించి పిమ్మట భారతాది గ్రంథములయందు సంగ్రహించి యుంచిన నీతిపద్యములను, గొని స్త్రీజనసామాన్య పఠనయోగ్యంబగు సలీధర్మసంగ్రహం బను నొకపుస్తక మేర్పఱిచి యచ్చుపేయించి, అట్లు మిగులఁ బూనికతోఁ బ్రేరంభించి వ్రాయుచుండిన యా గొప్పనిఘంటువును ప్రసీ పరిసమాప్తిఁ బొందిందితిని. ఇంతకు ముందు నా వష్టిపూర్తి సమయంబునఁ బ్రసన్న పారిజాత మను నొకప్రపత్తిగ్రంథము వఱువది పద్యములు గలదానిగా నొకటి సంతరించి ముద్రింపించితిని. తుద విప్రుడు తద్ భారతాదిగ్రంథ పరిశోధనంబుచే దొరకన విశేషలక్షణ ప్రయోగముల నేర్చి కూర్చి త్రిలింగలక్షణశేషం బను నొక యశూర్వపృథ్వీకరణమును దీని వ్రాసెనిని. ఇందని లక్షణము లసాధారము లనియు నియ్యది విద్యార్థుల కత్యంతోపకారక మనియుఁ బొంది మనసుతోఁ బరికించువారికెల్లఁ జక్కఁగాఁ దల్లము కాఁగలదు.

కాన శక్తిమంతులు యథాశక్తిని దీనిని విద్యార్థుల యుపయోగమునకుఁ దేవల
యునని యేను మిక్కిలి కోరికగలవాఁడనై యున్నాఁడను.

బ. సీతారామాచార్యులు.

సంకేతాక్షర వివరణము.

అని.	అనిరుద్ధచరిత్రము.
అము.	అముక్తమాల్యద.
ఉ-రా.	ఉత్తరరామాయణము.
ఉ-హరి.	ఉత్తర హరివంశము.
కవిక.	కవికర్ణరసాయనము.
కళా.	కళాపూర్ణోదయము.
కాశీ.	కాశీఖండము.
చంద్ర.	చంద్రభానుచరిత్రము.
చంద్రా.	చంద్రాంగద చరిత్రము.
జై.	జై మినిభారతము.
నిర్వ.	నిర్వచనోత్తరరామాయణము.
నై.	నైషధము.
పర.	పరమయోగి విలాసము.
పాండు.	పాండురంగమాహాత్మ్యము.
పారి.	పారిజాత'పహరణము.
ప్రభా.	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము.
భర్తృ.	భర్తృహరి.
భల్లా.	భల్లాణచరిత్రము.
భాగ.	భాగవతము.
భార.	భారతము.
భీమ.	భీమఖండము.
భోజ.	భోజరాజీయము.

ಶ್ರೀ
ಪರಿಶೋಧಕರು -
ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ
ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ
ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

త్రిలింగలక్షణశేషము

సంజ్ఞావరిచ్ఛేదము

అవతారిక. భగవానుఁడు సత్యస్వరూపుఁడు గావున నిట గ్రంథాదిని భగవత్ ప్రశంసగా సత్యప్రశంసఁ జేయుచున్నాఁడు—

క. సత్యము శ్రేయము జనులకు,

సత్యము దక్కొండు లేదు సద్ధర్మ, మదే

యత్యలఘు తపః ఫలమిడు,

నిత్యతః పాటిల్లు దాన నిఖిలార్థంబుల్.

వ్యాఖ్య. జనులకుఁ, సత్యము, శ్రేయము = మేలైనది, సత్యము, తక్క=తప్ప, ఒండు=వేటొకటి, సద్ధర్మము = శ్రేయమగు ధర్మపు, లేదు, అదే = అసత్యమే, అతి అలఘు తపఃఫలము = మిక్కిలి తీవ్రమగు తపస్సువలనఁ గలుగు ఫలమును, ఇడుఁ = ఇచ్చును. దానఁ = అసత్యముచేత, నిఖిల అర్థంబుల్ = అన్ని ప్రయోజనములును, నిత్యతఁ = శాశ్వతత్వముతో, పాటిల్లుఁ = వెలయును.

సూ. ౧. ఆంధ్రభాషకు వర్ణంబు లేబదియైదు.

అ అ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఔ ఋ ఆఁ ఆం అః;

క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ డ ఢ ణ త థ ద ధ న,

ప ఫ బ భ మ, య ర ల వ, శ ష స హ, శ.

ఐకారగ్రహణము సంస్కృత ప్రాకృత భాషా వ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము. అయ్యది మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధము, యవలలవలె రేఫంబును బ్రయత్నభేదంబుచే ద్వివిధంబు గాన శబ్దశాసనాదులచేత నలఘురేఫము వర్ణాంతరముగా గ్రహింపఁబడదయ్యె. ఐకారము సంస్కృతవ్యాకరణ

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

ములయందును నిఘంటువులయందును హింత పదమధ్యమునందుఁ బఠింపఁ బడుటంజేసి యది వర్ణాంతరము గాదు, సంయుక్తాక్షర మని తెలియ వలయు.

వ్యా. ఇది బాలవ్యాకరణమందలి మొదటి నాలుగుసూత్రములకును ఋరకము. సూరిగారు బాలవ్యాకరణమున నాంధ్రభాషకు సంస్కృత ప్రాకృతభాషలతో నుండు సంబంధము మెండగుటచే నాయాభాషల వర్ణముల 1, 2 సూత్రములచే విశదపఱచిరి. అనంతరము తత్సమేతరమగు నాంధ్రంబునకు ముప్పదియాఱు వర్ణములని 3 వ సూత్రంబునను, ఋకారాదివర్ణములు పందొమ్మిదియుం దత్సమంబులం గూడి యాంధ్రంబునం జొచ్చునని 4 వ సూత్రంబునను దెలిపిరి. ఉక్త ఋకారాదివర్ణములతోఁ గొన్ని తత్సమంబులం గూడియేకాక యన్యదేశ్యంబులం గూడియు నాంధ్రమున వ్యవహరింపఁ బడుచుండుటంజేసి తత్సమ తద్భవ దేశ్యపదములం దగపడు నక్షరములన్నింటి నాంధ్ర భాషకుఁ జెందినవానింగా భావించుటయే మెఱుంగనియెంచి ఆచార్యులవారు సూత్రించు చున్నారు “అంధ్రభాష” శీత్యాది. అచ్చతెనుఁగు వర్ణములు ముప్పదియాఱింటితో సంస్కృత సమాన్యదేశ్యాదులంగూడి వ్యవహరింపఁబడు ఋకారాది వర్ణములు పందొమ్మిదియుం జేరఁగా వర్ణములు మొత్తము ఏబదియై దగునని యర్థము. ఏబదియైదింటిని ఖరిగణించుచున్నాఁడు. ‘అ ఆ’ ఈత్యాది. ఖాకారగ్రహణంబునకుఁ బ్రమాణముం జెప్పచున్నాఁడు: ‘సంస్కృత ప్రాకృత భాషావ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము.....మంత్రి శాస్త్రప్రసిద్ధము’ అని. ఆలఘు రేఫము వర్ణాంతరముగామిక శబ్దశాసనాదుల యభ్యుపగతిం దెలుపుచున్నాఁడు ‘యపలలవలె’ నిత్యాది. ఖకారము వర్ణాంతరముగాఁ గైకొనఁబడ మికి నుపపత్తి నుపన్యసించుచున్నాఁడు: “సంస్కృతవ్యాకరణములయందును” ఇత్యాదిగా. ఇతను సంస్కృతాది మిశ్రమగు మనభాష నే నన్నయాదులు తెలుఁగు తెనుఁగు వికృత్యాంధ్రనామముల వ్యవహరించియుండఁగా శుద్ధజాతీయ పదజాలము తెనుఁగుగనియు, సంస్కృత ప్రాకృత సంకలిత మాంధ్రమనియు భ్రమ ఈ ‘ప్రాథమ ప్రథమ’ సూత్రమువలనఁ గలుగుచున్నదని దూసివ్యాఖ్యాత లనిరి. అట్టిభ్రమ గలవారి కది యుండుఁగాక, అందులకు హేతువు ఈ సూత్రమనుటకు ఆస్పదము చాలదు.

అవ. అకారాదులు కకారాదులు అని వర్ణములం గారప్రత్యయంతములుగను ‘రేఫ’మని రవర్ణము నిఘప్రత్యయంతముగను నిర్దేశించుట బాలవ్యాకరణమున నున్నను

తత్సాధకవిధియందు లేదు. కావున సూత్రించుచున్నాడు, పౌఢవ్యాకర్త.

సూ. ౨. నిర్దేశ విధానోచ్ఛారణంబులం దఱచుగ అవర్ణాదులు
కార ప్రత్యయంతములును రవర్ణ మిఫప్రత్యయంతము నగు.

ఉ. అకారమునకు ఉకారము వచ్చును, కకారమునకు గకారము వచ్చును, లకారమునకు రేఫము వచ్చును, మొ; అకారము, ఇకారము, ఉకారము, రేఫము మొ. తఱచుగ ననుటచే గేవల వర్ణోచ్ఛారణమునం దీవిధి నిత్యముకాదని తెలియునది.

వ్యా. అవర్ణాదులు కారప్రత్యయ మంతమందుఁ గలవియు, రవర్ణ మిఫప్రత్యయ మంతమందుఁ గలదియు నగునన్నాఁడు. ఎప్పు డనఁగా 'నిర్దేశ విధానోచ్ఛారణములం' దనుచున్నాఁడు. నిర్దేశమనం జేర్కొనుట, విధాన మన వర్ణముల నొండొకదానికి అగమముగనో అదేశముగనో విధించుట. ఉచ్ఛారణ యనం బలుకుట. లక్షణచే ఉచ్ఛారణాసౌకర్య మర్థము. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అకారమునకు' ఇత్యాదిగా. ఉదాహరణములు మూడేల యన్న-సూత్రమం దవర్ణాదు లనుటచే అచ్చులును హల్లులును ఉభయమును గ్రహింపవలె నని వ్యాకర్తహృదయము. అచ్చులకుఁ గారప్రత్యయము చేర్పఁదగినందుల కుదాహరణము 'అకారమునకు ఉకారము వచ్చును'. అని; కారప్రత్యయమును హల్లులకుం జేర్పఁదగినందులకు 'కకారమునకు గకారము వచ్చును' అని. రవర్ణముతో నద్దానికిం బ్రత్యేకముగా విధింపఁబడిన యిఫ ప్రత్యయముం జేర్చి చూపను మూడవ యుదాహరణము 'లకారమునకు రేఫము వచ్చును' అని. 'అకారము నకు కకారమునకు లకారమునకు'—ఇవి నిర్దేశమునకును, 'ఉకారమువచ్చును, గకారము వచ్చును, రేఫము వచ్చును'—ఇవి విధానమునకును ఉదాహరణములు. ఉచ్ఛారణాసౌకర్యమాత్రమునకై కారప్రత్యయముం జేర్చుటకు నుదాహరణములు 'అకారము, ఇకారము' మొ. అవర్ణాదు లనుటలోని యాది శబ్దబోధ్య వర్ణములలోఁ జేరినదగుట రవర్ణమునకును కారప్రత్యయ మగుననుట కుదాహరణముగా సాప్రత్యయమును రకారాలఘురూపమునకుఁ జేర్చి చూపుచున్నాఁడు—'అకారము' అని. ఇఫ ప్రత్యయమన్ననో రవర్ణ మునకే యనుటకు 'రేఫము'. సూత్రమునం 'దఱచుగ' నన్నందులకుఁ బ్రయోజనముం జేప్పుచున్నాఁడు. 'తఱచుగ ననుటచే' నిత్యాది. ఈ విధి నిత్యము కానందున కారేఫ ప్రత్యయములు రానప్పుడు నిర్దేశవిధానము లెట్లన్నఁ జేప్పుచున్నాఁడు:

సూ. 3. ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు.

నిర్దేశవిధానములం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ హ్రస్వము నకు దీర్ఘము వచ్చునని యర్థము. ఉ. అకు ఊ వచ్చును, కాకు గా వచ్చును, లాకు రా వచ్చును.

వ్యా. కారేఫ ప్రత్యయములు తటచుగ నగు ననుటచే నవి రానియెడల అరుదు అని సూచితము. దానినే స్పష్టార్థము మఱల నూడంచున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. ముందఱి సూత్రమున 'నిర్దేశ విధానోచ్ఛారణాబులం' దనుట నుండి 'నిర్దేశ విధానంబులం' దనుటకు అనువృత్తి చేసికొని 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు— 'నిర్దేశ విధానంబులం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ' నని. 'హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు' ననుటను వివరించుచున్నాఁడు— "హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చు" నని "షష్ఠీ స్థానే యోగా" [౧-౧-౪౯] అను వ్యాకరణ పరిభాష ననుసరించి హ్రస్వమున కను షష్ఠీ హ్రస్వస్థానము దని యర్థము. ఉదాహరణముల నిచ్చుచున్నాఁడు మూఁటిని. మూఁడేల యన్నఁ గార ప్రత్యయము వర్ణముల కన్నింటికి విహితము, రవర్ణమునకు మాత్రము కార ప్రత్యయమును ఇఫ ప్రత్యయమును రెండును విహితములు. "కారేఫ ప్రత్యయములు నిత్యములు గామి, కార ప్రత్యయముం దొఱంగి నిర్దేశ విధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు వచ్చులకు నుదాహరణము 'అకు ఊ వచ్చును'; పాల్కురు: 'కాకు గా వచ్చును'. వర్ణము లన్నిటితోఁబాటు తనకగు కారప్రత్యయమును తనకుఁ బ్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడిన యిఫ ప్రత్యయమును రెంటిం దొఱంగి రవర్ణమును నిర్దేశవిధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు నుదాహరణము 'లాకు రా వచ్చును.'

అవ. నిర్దేశ విధానంబులందు హ్రస్వమే దీర్ఘమగునని యగుటచే నా దీర్ఘముచే హ్రస్వమే బోధ్యమగుననిదా! వఱి నిర్దేశవిధాన విధాన విషయములైన వర్ణములు దీర్ఘములే యగునేని యస్వ డెట్లన్న సూత్రించుచున్నాఁడు—

సూ. ౪. దీర్ఘంబు దీర్ఘంబు.

నిర్దేశ విధాన విషయములైన వర్ణములు దీర్ఘము లయ్యెనేని అవి యట్లే యుండునని యర్థము. ఉ. ఏ కి ఊ వచ్చును మొ॥

సూ. ౫. ఒకానొకచో జకారం బుభయం బగు.

శ్లేషయందు జకార మొక్కటియే యొక యర్థమున దంత్యమును వేటొకయర్థమునఁ దాలవ్యమును అయ్యెడు నని యర్థము.

ఉ. 'అకట పాండురాజ యశ మెన్నవైతి' రాఘ. ౧. ఆ. (ఇట జకారము భారతార్థమునందు దంత్యము; రామాయణార్థమునందుఁ దాలవ్యము నని యెఱుంగవలయు).

వ్యా. సంస్కృతమున 'ఇచ యశానాంతాలా' యను శిక్షావాక్యముచే చ జ జ ర్షు ఇ లకు తాలుస్థానత్వము సిద్ధమగుచున్నది. కాని తెలుఁగుభాషలో నీ చ జ లకుఁ గొన్నిచోట్ల దంతస్థానతయు నుచ్చారణమున నగపడుచున్నది. దీని కనుగుణముగనే బాలవ్యాకరణమున సంజ్ఞా. 8, 9 సూత్రములు రచింపఁబడియే 'ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడిన చ జ లు తాలవ్యంబులు.' 'అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చ జ లు దంత్యములు' అని. ఇంక తత్సమపదములం దన్ననో ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లకు బహువచనము పరం బగునపుడు దంత్యత్వ ముచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే దీని కనుగుణముగ బాల. సంజ్ఞా. సూ 10. రచింపఁబడినది. కాఁగా రాజుశబ్దము ఇకారాంతముగాకున్నను బహువచనము పరమందు లేకున్నను దంత్యముగ నుచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే 'మఱియ రాజు శబ్దం బొక్కటిదంత్యయుక్తంబు గానంబడియెడి నని సూరి వ్రాసినాఁడు. శ్లేషస్థలముల నుభయసిద్ధికై ఈసూత్రమును ప్రయుచున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. కాని యిది గుప్తార్థప్రకాశికాకారులచే ఖండితం బయ్యె. 'అకట పాండురాజ' యను రాఘవపాండవీయ ప్రయోగమున రాజ యనునది రాజక శబ్దము నుండి వచ్చినది కాదనియు, 'రాజ్యదీప్తా' యను ధాతువునుండి వచ్చినదనియు, భిన్న స్థానికవర్ణములు సక్రమచ్చారణముచే నుభయార్థ నియంజాలదనియు నారి యాశయము. సూరకవి యిట నప్రసిద్ధపదమును ప్రయోగించెననుట యంతగా నమంజసము గాదు. కాన నీ సందర్భమునఁ బ్రౌఢవ్యాకరణమతమే యుక్తము గానున్నది.

సూ. ౬. 'రాజు వైకృతం బని కొంద అందురు.

(అప్పుడు తత్సమంబునందలి చ జ లు దంత్యములు కావని యూహించునది.)

ఉ. 'లే. రాజు చూడంగఁ జెప్పంగ రానికడిమి, నీటియలఁ
గ్రుమ్మి నొంచిరి లేటి మగల' య. ౯ ఆ. మొ.

వ్యా. రాజు శబ్దసిద్ధికై తత్సమంబుల చ-జ లు బహువచనము పరమందు లేకు
న్నను దంత్యములుగ నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకతలేదు. ప్రౌఢకారుఁ డిట్ల అనువ
దించుచున్నది కూచిమంచి తిమ్మకవి నుత మయినట్లు కానంబడుచున్నది. మఱియు
నియ్యది వైకృత మగుటచేతనే యచ్చతెనుఁగు గ్రంథములందుఁగూడఁ బ్రయోగింపఁ
బడి యుండునేకాని, లేనిది నచ్చతెనుఁగు పదముల మధ్య దీనికిఁ బ్రవేశ మె
ట్లుండును ? కావున రాజు శబ్దము వైకృత మనక తప్పదు.

సూ. ౭. నకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు.

ప్రత్యయాగ మావ్యయాత్మక మై యుత్వ విశిష్టమయిన నకా
రంబు ద్రుత సంజ్ఞకం బని యర్థము. ద్రుత మనఁగా నొల్లనియెడ
మఱిగిపోవునది యునుట.

ఉ. ప్రత్యయాత్మకమైన నకారమునకు—త'ను, నే'ను, ధన
మును, వనమును, చదువుచు న్నాను, చదువఁగలను, మొ.; ఆగమ'త్మక
మైన నకారమునకు—నన్నును, నాచేతను, చదువుచును, చదువుడును
మొ.; ఆవ్యయాత్మక మయిన నకారమునకు—అన్నయును, తమ్ముం
డును, మఱియును, ఏసియును, మొ.; పలయుచో నీ ద్రుతంబునందలి
యకారంబునకు ఆ'పం బగు. ఈన్నాను ఆత్యాదులయందు ద్రుతంబు
నందలి యుత్వంబునకు ఆ'పంబు గలుగదు. శబ్దశాసనుఁడు 'ద్రుత'
భ్యోనక' అని కేవల నకార గ్రహణముచేయుట ద్రుతమునకు స్థిరత్వ
సిద్ధికై యని తేలియివలయును.

వ్యా. నకార మాత్రమును ద్రుతము అని చెప్పినచోఁ బ్రకృతి నిష్ఠమగు
'చేను' మున్నగువానియం దతి వ్యాప్తి వచ్చును. ఈత్వ విశిష్టమన్నచోఁ 'జల్లన'
మున్నగువానిలో నవ్యాప్తిగల్గును. 'హరిని' యనుచో నున్న యకారము ఈకారస్థాన
కమే గావున నచ్చట 'ని' యనుదానికి ద్రుతత్వభంగము లేదు. చింత'మణి కర్తకుఁ
గూడ నుత్వవిశిష్ట మగు నకారమే ద్రుత మనుట సమ్మత మయ్యును. 'ద్రుత'భ్యోనక'

అనునది 'స్థిరా ఇతరే' యను వ్యంజనములకు స్థిరాదిసంజ్ఞలను విధించు ప్రకరణము దుండుటచే నుత్పత్తిని నకారమును గ్రహించినచో స్థిరసంజ్ఞకూడ నుత్పత్తిని నకారమునకేచెంది పొల్లునకుఁ జెందకపోవుంగాన సామాన్యముగ 'న' యని వ్యంజనమాత్రమును గ్రహించియున్నాఁడు. చిన్నయసూరి కట్టి ప్రకరణ నిర్బంధము లేకున్నను నుత్పత్తిని మని విశేషించి చెప్పక చింతామ బ్రహ్మసారముగ నకార మాత్రమే ద్రుత మని యాతఁడు చెప్పట సమంజసము కాదు. పోధకారుఁ డన్ననో నకారం బసాధారణంబు ద్రుతం బని మాత్రించి అసాధారణ పదము నకు ప్రత్యయాగ మావ్యయాత్మిక మని వివరించి యాగమంత్యక నకారమునకు నన్నును అని యుదహరించుచున్నాఁడు. ఇచ్చట 'ను' అగమ మెట్లయ్యెనో విచారింపవలసియున్నది. మఱియు చదువుచును చదువుడిను అను నుదాహరణములు గూడ సాగమాత్మక నకారముల కిచ్చెను. ఈ నకారముల్ల నను మూరిగారి మతమున అగమము లనుటకు వీలులేదు. కారణ మేమనగా 'చు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు శత్రధమునం దగు', 'అనంతర్యమున దువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు బగు' నను మాత్రము లచే నకారాంతములైన చుకొ దుకొ అనునవి విహితంబులై యుండె. ఈ రెండింటి యందలి నకారమును ప్రత్యయావయవ మగు నేకాని యావయవ మనుటకు వీలులేదు కదా ! చింతామణికారుఁడు శత్రధమునఁ గేవల చువర్ణకము విధించి యిద్దానికి నుగా గమమును విధించుకొనుటచే నతని మతప్రకారము అచ్చటి నకార ముగమాత్మకము గావచ్చును. శబ్దశాసనుఁ డుత్పత్తిని నకారము ద్రుతమని చెప్పక 'కేవల నకారము ద్రుత మని చెప్ప బెందులకు అని ప్రశ్నించుకొని స్థిరశబ్దముల యుత్పత్తిని నసమాధానము వ్రాయుచున్నాఁడు. స్థిరత్వముచేతనే 'వచ్చె' ననినాటికి 'డిత్యాది రూపములు గల్గునని యెఱుంగవలయును. 'చక్కంబెట్టి' 'కచ్చుగదీసి' ఇత్యాదులందలి నకారమునకుఁ జింతామణి బాలవ్యాకరణములవలన ద్రుతత్వము సిద్ధింపదు. అట్టివి మున్నుం దీగ్రంథమున సాధింపంబడును.

ఆ.కె. తన్ను నిన్ను నన్ను మిన్ను మన్నును విన్ను

చన్ను వెన్ను కన్ను శబ్దములకు

జడ్డ లుండుఁ బోవుఁ జర్చింప నివిద్రుత

ప్రకృతికములు గావు భక్తసులభ.

అని యప్పకవి తన్నాన్వదల ప్రకృతి సిద్ధనకారము ద్రుతము కాదని చెప్పియుండఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లాశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములే కావని యప్పకవి చెప్పినట్లును అట్లునుట కవి రభసహేతువనియఁ జర్పించుట సరికాదు.

సూ. ౮. అకప్రత్యయాంతాన్వయంబు కలెయ.

వ్యతిరేకార్థక భూతకాలి కాసమాపకక్రియ ద్రుతప్రకృతికము కాదని యర్థము.

ఉ. 'ఉ. కా దన కిట్టి పాటి యపకారముఁ దక్షకుఁ డేక విప్ర సం, బోధనఁ జేసి చేసె.' భార ఆది. ౧ ఆ. 'హర్ష మద మాన విషాద ములం జొరంగ నీక తొలఁగఁ ట్రపు' భార. శాంతి. ౨ ఆ. 'ప్రాణవ్య పాయంబు లేక తగ్గ' హరి. ఉ. 3 ఆ. మొ. (ప్రయోగము చిట్టాండ 'క. అనఘ యిది యేటి తప మే, మనుపమ దుఃఖతుల మగుట నాధారము లేకను సంతా నోచ్ఛేదంబున ప్రేతద మధమ లోకముల తెరువు సనక' భార. ఆది. ౨ ఆ. ఇందు 'లేకను' అని ద్రుతాంతముగా నుండుటవలనం గొంద ఐయ్యది ద్రుతప్రకృతిక మని భ్రమియింపఁ దరు.) (చూ. శబ్దపరిచ్ఛేదము. ౧౧౬ సూత్రము.)

వ్యా. వ్యతిరేక త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతిక మని బాలసరస్వతీయమునఁ జేప్పఁ బడియున్నది. 'రాకక మానవు హానివృద్ధులు' ఇత్యాది ప్రయోగములం గలవు. 'రాకక'—దీనిని వచ్చుధాతువుయొక్క కృదంతరూపముగఁ గొనఁదగును. కొట్టక తిట్ట కేత్యాదులం గలవలననే చిన్నయసూరి పఠించియున్నాఁడు. ప్రాధివ్యగర్త ఇదే విషయమును మఱల సూత్రించుట స్పష్టార్థమని తలంచుట యుక్తము.

సూ. తద్భవములందును నలఘురేఫము గలదు.

ఉ. కఱకంసుండు, కాఱియ, గఱి, గొఱపము, గొఱ్ఱ, గొఱ జము, బీలకల్లు, పిఱికి, పెఱి, మోఱకు, గొఱగ మొ — కఱకంసుండు— గరళకంఠ శబ్దభవము, కాఱియ—కారికాశబ్దభవము, గఱి—గరుచ్ఛబ్ద భవము, గొఱపము—గురపశబ్దభవము, గొఱ్ఱ—గురరీశబ్దభవము, బీలకల్లు—

జీరకశబ్దభవము, పిఱికి—భీరుశబ్దభవము, పెరి—పరిశబ్దభవము, మోఱు—
మూర్ఖశబ్దభవము, కాంగ—లంకాశబ్దభవము, 'ము. (చూ. ప్రయోగ
ములు ఆంధ్ర శబ్దరత్నాకరము)

వ్యా. తద్భవములలో శకటభవము లేనది బాలవ్యాకరణమునందు. అయ్యది
యుండవచ్చునని 'కఱకంకుడు' మన్నగు శబ్దములబట్టి యుక్తము సిద్ధమందు
చున్నది. కఱకంకుడు దనునది గరళకంఠశబ్దభవ మనాటనినది గరళకంఠశబ్దభవ మని
చెప్పట సమంజసము. సంస్కృతమున గరి, గరిశ—శబ్దములు పరిశ్రమపదములై
యున్నవి. గరము=విషము, 'ఆ కనికరి గరశ్చిహ్నః. గూఢాంధ్ర' ఇత్యుపి ప్రయోగ
ములు గలవు చిన్నయసూరి సామాజిక గ్రామ్యతను పదములు మదహించియెట్లున దీని
నుదాహరించుకొనియుండుటచే నతఁడు దీనిని గరళకంఠశబ్దభవ మని తలచియుండఁడు.
నల్లని కంఠము గలవాఁ డను నర్థముగల మిశ్రబహువ్రీహి కాదు తలచియుండును.
మిశ్రబహువ్రీహి కాదనుటచే ఈ సూత్రమునకు దీని యుదాహరణబడియున్నది.
సమా 27 వ సూత్రమున నీ విషయము వివరింపఁబడియున్నది. గుప్తాంధ్ర కాళికా
కారులు 'సాణగొడ్డు శబ్దముపలనే కలకంఠశబ్దమునుండ నెక్కువైనను 'పి'భ'కారుని
మతమైనట్లు వ్రాసిరి. అది యసంగతము. 'పి'భ'మున దీనియొక అచ్చును మిది నుడివి
యిద్దాని సామాజిక గ్రామ్యతను వారించినను, అనాంధ్ర శబ్దమున గూఢాంధ్ర గ్రామ్యత
తదవస్థితమైయున్నదనక తప్పదు. 'పి'భ'వ్యాకరణమున గూఢాంధ్రము గరళకంఠశబ్దభవ
మని వ్రాసినేకాని యగ్రామ్యమని వ్రాసియుండలేదు. ఇది శబ్దరత్నాకరమునను నీయ్యది
యసింద్యగ్రామ్య మనియే వ్రాసియున్నాఁడు.

సూ. ౧౦. కంఠము యోరశబ్దభవము.

ఇందు సారూప్యము గనఁబడెడి. యోరశబ్దము కంఠశబ్దముగాఁగలదు
నగు. 'త్రిరాత్ర ముభయో రథ శృణూత్, ప్రహర్యమా, యోరలవణ
వర్జనం చ' అని ఆపస్తంబసూత్రపాత్యము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున (సూ. 19 పల్క) కంఠశబ్దభవము కంఠమని నిరూ
పింపఁబడియె. తథావిరుద్ధముగ నిందు యోరశబ్దభవ మనియు యోరలవణము కంఠము
స్థము 'యోర లవణవర్జనం చ' యను సప్తమసూత్రమున గొప్పయెఱవడినది వ్రాయు
పన్నాఁడు.

సూ. ౧౩. కపిల శబ్దభవము కపిలశబ్దం బొండు గానంబడెడి.

ఉ. 'అక్కర. అవసరజ్ఞుండయి వ్యాసుఁ డేతెంచె నంత నత్తపసి.
కపిల గడ్డంబును గపిల జడలును గపిల కన్నులును, దవిన యన్నవ నల్ల
నైన దీర్ఘ పుం డనువునుజూచి, యుడిప కన్నంగవ మొగిచి తెలువక
యిందె భయమున' భార. ఆది. ౪ ఆ.

వ్యా. సూరి 'కపిలగడ్డము' మున్నగునది యనింద్యగ్రామ్యము లని నెప్పఁగా నది
నింద్యగ్రామ్యములే యని నిరూపించుట కీసూత్ర మారంభింపఁబడినది. కపిల గడ్డము
మున్నగువానియందు సామాసిక గ్రామ్యత గలదనియు నీసూత్రములు నుదాహరింపఁబడిన
యక్కరలొడప్ప మతొచ్చుటను దీనిప్రయోజన మగపడవనియు, నీపద్యమున నున్న
వకారప్రాసము తద్భవత్వమును స్థాపించుచున్నదనియు, ప్రాథమ్యకరణకర్తయొక్క
యభిప్రాయము. 'కపిల గడ్డము కపిల కన్నులు కపిల జడలు' అను మూఁటిని వరుసగా
సూరి యుదాహరించుటంబట్టి యీ యక్కరనే యాతఁ డాధారముగఁ జేసికొని
యిందెననియు ప్రాసభంగమును గుర్తింపనందున వకార ఖటిత తద్భవరూపమును
గ్రహింపలేదనియుఁ గావుననే వాని ననింద్యగ్రామ్యములని తలంచెననియు నీతని
మతము. కాని సూరి ప్రాసవిషయమును గుర్తింపియే 'పప' ప్రాసము సంగీకరించి వీరి
నుదాహరించి యిండునని తోచుచున్నది. ఇచ్చట పవప్రాసాంగీకారమే కలిహృదయ
మును ప్రాప్తినసమృతము నైనట్లు స్ఫురించుచున్నది. 'కవ దొనలు గాఁడివము, నవల
నిడఁబుపు ముంద అరదము దిగు మే, నువిదప డిగియుద శుభకర, మగు నివిభమిట్లు
సేయు మనుడు నతండుకొ' [భార. శల్య.] మొదలగు భారతప్రయోగములు పవప్రాస
మును స్థిరపఱచుచున్నవి. ప్రాప్తిన తాళపత్ర గ్రంథములయందును ప్రాప్తిన ముద్రణ
మందును బై భారతాక్కరపద్యము పవప్రాసముతోడనే యగపడుచున్నది. పైపద్య
మున మూడవపాదము తాళపత్ర గ్రంథములయందు 'తపసి యన్నవ నల్లని' యని
వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ పాఠమే యర్థసంబంధియు నన్వయసంబత్తియుఁ గలిగి
యున్నది. అన్నవ యను పదమునకు స్త్రీయనునర్థ మాంధ్ర పదసూరిజాతములో నున్నను
శబ్దరత్నాకరాదులు దీని నంగీకరింప లేదు. మఱియు నముచ్చిత కల్పలనదుము శర్మపద
ప్రయోగము సహజముకాదు. పునరుక్తిదోషము వచ్చును. తపసి యాపు భయంకరముగ
నుండెనని నిర్ణయించుట యాసందర్భమున కావశ్యక మగుటచే నన్నవ శబ్దమున కల్ప

త్వార్థము సరిపడదు. వ్యాకరణములు ప్రయోగైక శరణము లగుటచే గవి ప్రయోగములకు ఆ గ్రామ్యత వచ్చునట్లు సూత్రించుట యుక్తము గాని తొలుత గ్రామ్యతను సూత్రించి పిమ్మట ననింద్యత నంగీకరించుట సమాజసముగాదు.

సూ. ౧౪. గ్రామ్యంబు తత్ తజ్జాతి వర్ణనంబునం
బ్రయోగార్హం బగు.

ఉ. 'మొక్కేము సామి' రామా. ౨. ఆ. 'ఎ. గీ. ఇతని, సూసి
నా మేలు బాగెము సేసినాము.' య. ౧. ఆ. మొ.

వ్యా. ఇయ్యది 'గ్రామ్యం తత్ త ద్విధౌసాధుః' అను ద్వితీయాచార్యుని కారికకు అనువాదము.

సూ. ౧౫. ఒకానొకచో ననుకరణ విరహితంబుగ
సంస్కృతవాక్యంబు గానంబడియెడి.

ఉ. "లే. అంటిలి నమశ్శివాయ పాపాత్తురాల" జై. ౪. ఆ.

వ్యా. "న పదా న్యవ్యయ శుష్ తిజ్ త్వాతుమూనా, మనుక్పలేఽస్తి
వాక్యన్తు." అని చింతామణిలో ననుకరణ విరహితముగ సంస్కృతపదము ప్రయోగింప
రాదని చెప్పబడియె. కాని యట్టి ప్రయోగము క్వాచిత్కముగ మందుటంబట్టి
యధర్వజుఁడు "వినాఽనుకరణం కేచిదార్య శబ్దం ప్రయంజతే" అని నవరించెను.
ఆకారిక నిట ప్రాధికర్త యనువదించినాఁడు.

సూ. ౧౬. జనపదం బనుకరణ విరహితంబు తఱచుగ నగు.

ఉ. 'తరువోజ. జయ పూతనాఘాత జయ దైత్యదమన, దయ
నిమ్మ జీవిత దానమ్మ నాట.' హరి. పూ ౭. ఆ. 'మ. జయ నారా
యణ పుండరీకనయనా శార్ఙ్గీ జగన్నాయకా.' ఉ. హరి. ౩. ఆ.
తఱచుగ ననుటచే ఒక్కొక్కచో ననుకరణ సహితంబు నగు నవి
యెఱుంగవలయు.

వ్యా. ఇందలి కరువోజ పాదములొ నేకాక్షర యతి పాటింపఁబడిన ట్లగ
పదము. అట్లు పాటింపమి సులక్షణసారమునకు సమృతమైనను నప్పకవీయాదులకు
విరుద్ధము.

బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ వివరణ

సమేశం బగు త్రిలింగలక్షణశేషంబునం దిది

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ ఆంధ్ర నాసానిల గుఱు,

మునెఱిగింపఁజేయు - వ్రాఁతఁజేయు

కావ్య సంఖ్య ౪-౩ —

సంధి పరిచ్ఛేదము

సూ. ౧. శ్రవణతావాచకంబు లగు నార్యాంబాద్యర్థక శబ్దాంబులు
పరంబులగుచో నన్నియచ్చులకు సంధి నిత్యము.

ఉ. రామయ్య, సామయ్య, సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ, మొ. ఆదిశబ్దము
అన్న అక్క అప్పలను చెలిపెడు.

వ్యా. అత్తునకు సంధి బహుళమును బాలవ్యాకరణసంధి. 4 వ సూత్రంబున కిది
పూరకము. దీనిచే బాలవ్యాకరణమునకు గుఱరని కొన్ని రూపములకు గతి గల్గినది.
ఉ. అమ్మాయి, అబ్బాయి—ఈ స్థలములందలి 'య, యి' యనునది వాత్సల్యద్యోత
కావ్యయము. ఇట్టి వే తపసి కన్నాకు, పొన్నాకు, అరటాకు, తాటాకు మొ. "తాటా
కులలోన వ్రాసిరి" శకాం. 'అమ్మజీయమ్మ' ఇత్యాదులలో సంధిఁ గానము.

సూ. ౨. ఇ ప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ జూపట్టెడి.

భూతకాలి శాసమాచక్రియయొక్క యికారమునకు బ్రహ్మ
ణిక ప్రయోగములయందును గొన్నియెడల సంధి గనఁబడుచున్న దని
యర్థము.

ఉ. 'చాపము నా కం దిప్పునుడు' భార వి. ౪. ఆ. వెఱు
చిట్లంబుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సాలించియం, దఱు పొఱంగ'
నిర్వ. ౫ ఆ. 'ఎఱింగెఱింగి నా వలు విదియేల కట్టుకొని వచ్చును దా
నలి' భాగ. ౯ స్కం. 'శా. నేఁ డేతెంచు ప్రయత్నమున్న నకటా నీ
చేతఁ జెప్పంపఁడే' ప్రభా. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'త్వార్థం బైనయిత్తునకు సంధి లేదు' అను సూరిసూత్రమున కిది
సవరణము. ఉదాహృతములను త్వార్థ కేకారసంధులుగఁ గొనుట కవసరమయ విచ్ఛేద
కారుని మకము. 'ఎఱింగిం చివుడే' యనునది 'ఎఱింగిం-చికగఁ' అని ముద్రితప్రతు
లలో నగపడుచున్నది. 'అం దిప్పును' నది శబ్ద స్పల్లవ మమట వ్యాయము గాన నగు.

ప్రబలప్రమాణము కానేరదని కొందఱనుతము. (చూ. బా. క్రి 118). 'క్వార్థేతో
న భవేత్సదా' యను నాధర్వణమునకును 'న సదాభవతి, కదాచిత్ భవతి' 'ఎల్ల
ప్పుడుం గల్గుదు, ఎప్పుడేని గల్లు' నని యర్థము చెప్పకొనవలెను.

సూ. 3. కొన్నియెడలఁ బ్రామాణికప్రయోగంబులం ద్రుతంబున
కచ్చు పరంబగుచో ద్విత్వంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'మ. ఘనచక్రాయుధ నిష్ఠరక్షతగళద్ రక్తాస్య సర్వాంగుని,
న్ననుభూతాప్రతిమప్రగల్భపరివాదాంతర్థితో ద్విక్రముక్' ఉ. హరి. ౬
ఆ. 'సర్వము న్నతని దివ్యకళామయ మంచు విష్ణునం దుల్లముసేర్చి' భాగ.
౭ స్కం. 'మ. తరుణీశాత కటాక్షపీక్షల కొనల్ దార్కొన్నచోట్లం
బరె, న్నురుశోభా విభవాకరంబు లగుచున్ రోమాంకురస్థానముల్,
పరఁగున్' కళా. ౭ ఆ. (నన్నయభట్టారకుఁడు 'అన్నిష్ట సఖి నూది
యున్నదాని' యని ప్రయోగించి 'ఒకొసం శ్లేషా నాచి ద్రుతస్య' అని
సంశ్లేషమును నిషేధించుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థం బని యెఱుంగు
నది)

వ్యా. బాలవ్యాకరణమునఁ గొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానం
బడియెడి నని నిమిత్త మేమియు నుడువకయే సూత్రించెం గాన నచ్చు పరమగుచున్నను
హల్లు పరమగుచున్నను నకారద్వయ ముండవచ్చు నని తేలుచున్నది. కనుక నీసూత్రము
బాల, సూత్రముచే గతార్థమే 'ద్రుతాన్ ద్రుతః క్వచి చ్చాత్ర దృశ్యతే కవి
భాషితే' అని యధర్వణుండును చెప్పియున్నాఁడు. ద్రుతము మీఁది ద్రుతమునకు
ఆదేశసరళములకు ముందుండు ద్రుతమునకు విహితములగు కార్యము లన్నియుం గల్గు
నని తలంపరాదు 'అదియునుఁగాక, అదియునునుగాక' మున్నగు రూపములు సాధువులు
కాఁజాలవు. మఱియు సంస్కృతమున 'జమోహస్వాదచి జము జ్ఞిత్యమ్' (౪-౪-౩౨)
అను పాణినీయముంబట్టి ద్రుతమున కచ్చుపర మగునపుడు ద్విత్వమువచ్చి 'న న్నచ్యు
తః' 'పచ న్నయమ్' అని యైనట్లే తెనుఁగునందును ద్రుతమునకుఁ బదప న చ్చుండె
నేని ద్విత్వము చేయవచ్చును. కాన నీసూత్రము లేకున్నను దోషము లేదు. 'అనుక్త
మన్యతో గ్రాహ్య'మను నాధర్వణకారిక చే సంస్కృతమర్యాదను క్వాచిక్రముగ నిందు

గ్రహింపవచ్చును. ఇట నన్నిష్టసఖ నూది యున్నదాని నను నన్నయప్రయోగము నుదాహరించుకొనుటమాత్ర మసంగతము. ఏల యన నిది ద్రుతప్రకరణము ; 'అను' లోని నకార మీతనిమతమున ద్రుతము కాదు. దానింబెన్నాదులలో 9వ సూత్రమునఁ జేర్పఁబడినది. ప్రకృత సూత్రోదాహృతలక్ష్యములలోఁ దొలు దాన యతి సరిపడ లేదు. చరమలక్ష్యమున నఖండయతి యగపడుచున్నది.

సూ. ౪. చిట్టడవిఁ జిట్టి. ఇయ్యది తదితరంబులకును ఉపలక్షణం బని యెఱుంగునది.

ఉ. చిట్టడవి, చిట్టముదము, చిట్టిఁదు, చిట్టుడుకు, చిట్టెలుక, చిట్టేలకి ఇత్యాదులందుఁ బూర్వపదంబు చిట్టి శబ్ద మని యర్థము. ఇవి సంజ్ఞావాచకములు గాన సంధి నిత్యము. హల్లు పరం బగుచో ద్విత్వంబు నకు లోపంబు వైకల్పికంబు. చిట్టిచాఁవ, చిట్టిచాఁస, చిట్టితాళము, చిట్టితాళము. మొ॥

వ్యా. బాల. సంధి. 12 సూ. 'కుఱు చిటు కడు నడు నిడు శబ్దముల తడల కచ్చు పరం బగునప్పుడు ద్విరుక్త టకారం బగు' నను దాని కిది సవరణము. చిటు శబ్ద పర్యాయము చిట్టి శబ్ద మొకటి భావలో చిట్టిశాస్త్ర చిట్టిపంతులు మున్నగు తావుల నుండుటచే చిట్టి + ఎలుక = చిట్టెలుక అని యైన దని చెప్పటయే సమంజసము. సూరి కైనను హల్పరకస్థలములఁ జిటు శబ్ద పర్యాయ మగుఁ జిట్టిశబ్దము వేటొకటి యున్న దని యంగీకరింపవలసియే యుండును. అచ్చరకస్థలములఁ జిటు శబ్ద మనియు హల్పరక స్థలములఁ జిట్టి శబ్ద మనియు ద్వైవిధ్యము నంగీకరించినచోఁ క్రియాగౌరవము స్పష్ట మగుచున్నది. కావున నీస్థలమునఁ బ్రౌఢకారుని సూత్రరచనయే యుక్త మని తోచెడిని. ఈవిధముగఁ జిట్టి శబ్దమునే యంగీకరించినచో నేమ్యాదులలో నిది చేర వలసియుండును. కాని సంజ్ఞావాచక మగుటచే సంజ్ఞాశ్వమునకు భంగము నాపాదించెడి వైకల్పికసంధి యిటఁ బ్రవర్తింపదు. చిన్నయసూరి తాను సంజ్ఞావాచకములకు నిత్య సంధి చెప్పియుండనందునఁ 'చిట్టెలుక' యిత్యాదిరూపములు సిద్ధించుననియే చిట్టిశబ్ద మును పూర్వపదముగా గ్రహింపలే దీమో!

సూ. గీ. కొన్నియెడలఁ దెనుఁగులమీది సాంస్కృతిక కతపలకు

గదవలు గానంబడియెడి.

కొన్నియెడల ననఁగాఁ బ్రాసంబులం దని యర్థము.

ఉ. వీరల్ గోపించిన నంతకుండుఁ జెను మీరామోర్పువారు'

ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'ఇట్లు దపంబు సేయుచుండుదు' నిర్వ. గీ ఆ. 'వేవణ
ములు' విజ్ఞా. ప్రా. కాం. మొ.

వ్యా. తెనుఁగులమీది సాంస్కృతిక పరుషములకు గనడదవలు రా వను బాల.
సంధి. 14వ సూత్రమున కిది సవరణము. సూరి తొలుత ప్రథమమీది కచటతప-లకు
గనడదవ-లు బహుళముగ నగునని సూత్రించెను. ఇన్యూది సమాసములలోఁ బ్రవర్తిం
పదు, అనఁగా సరసపువలుకు మున్నగు తావుల గనడదవాదేశము రాదని యర్థము.
చింతామణికారుఁడు 'గనడదవా స్వస్యః ప్రథమా మాత్రాత్' అని సూత్రించెను.
వ్యాఖ్యాత లియ్యది నిత్యశాస్త్ర మనియు నిచ్చటి ప్రథమాపదము కళాత్వోప లక్షక
మనియు నర్థము చేసి రారు +కదా మున్నగుస్థలముల రారుగదా యను సరళయంత
రూపములనే సాధించిరి. కావున వారిమతమున రారుకదా యను రూపము కుదుర
నేరదు. సూరిగారు ఈ రూపద్వయమును గ్రంథములం దగనడుటంజేసి యేత దుభయ
స్థితికై గనడద వాదేశమును బహుళముగ విధించిరి. బహుళ మనుటకన్న వైకల్పిక మన
రాదా యని శంకింపఁగూడదు. అట్లు వికల్ప మన్నచో 'తెస్సగాను న్యాయ్యముగాను'
మున్నగు స్థలములందుఁగూడ నీ వైకల్పికవిధి ప్రవర్తింపవలసివచ్చును. 'మొత్తముమీద
సర్వవిధిప్రయోగ సంగ్రహార్థమై సూత్రమున బహుళగ్రహణ ముండి తీయవలయును.
ఈ బాహుళికమువలననే వాఁడు +కంసారి మున్నగు తెలుఁగులమీది సాంస్కృతిక
పరుషము లున్నస్థలముల నీవిధికి అప్రవృత్తి చెప్పినచో బాల. సంధి. సూ. 14 అక్క
ఱలేనిదై యుండును. చింతామణి తద్వివరణములమార్గమున నన్ననో గనడదవాదేశ
నిషేధసూత్రము చరితార్థ మగుచున్నది. పాపము సూరిగారు పై విషయము
నంతయు విమర్శింపక ప్రథమా మాత్రాత్ అను సూత్రమునుమాత్రము నాణా
చించి యనంతర సూత్రమును సమాలోచనాదృష్టి నుపయోగింపకయే తేరిగించిరి.
కాని యిట్లు సూత్రించుట సరిగాదు. ఎలయునఁగా 'వీరల్ గోపించిన' మొదలగుస్థల

ములఁ దెలుఁగులమీఁద సాంస్కృతికఁగఱుషములకు గనడదవాదేశము వచ్చియుండుట చేతను నియ్యది ప్రాసస్థానమున నుండుటంజేసి మార్పరానిదై యుండుటచేతను సూత్ర మయొక్క యసార్వత్రికత్వము స్పష్ట మగుచున్నది. ఏతల్ ప్రయోగసంసిద్ధికై యీ యైదవసూత్రమును ప్రోథకారుఁ డారంభించినాఁడు. ఈ గనడదవాదేశ సందర్భమున నభర్వణోద్భృత శృంగారభూషణము సకలప్రయోగ సమంజసమైయున్నట్లు తోచెడిని—

పరుషా వా స్వరూపేణ ప్రథమాస్తోపరి స్థితాః
కాకౌ సంబోధనే చాపి హ్యత్యయే కర్తృధారయే
అచేతనార్థకే శబ్ద ఇతి శృంగార భూషణః

ఈకారిక యందలి హికారము ప్రయోగప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది, అనఁగా నీ నియమము శృంగారభూషణ కల్పితము గా వని భావము.

సూ. ౬. కొన్ని యెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీఁది చతప-లకు
సదవ-లు గానంబడవు.

ఉ. 'అందచందములు' అని. ౫ ఆ. 'అప్పా చెల్లెండ్రు' నిర్వ. 3
ఆ 'కండతుండెములు' రామాయణ, 'రాకపోకలు' భాగ. ౧౦ స్కం.
మొ.

వ్యా. 'ద్వంద్వంబునం బదంబు పయి పరుషములకు గనడదవ లగు' నను బాల.
సంధి. 15 వ సూత్రమున కిది సవరణము. ఉక్త బాల. సూత్రమును 'తఱచుగా' వను
టచే పూరింపవచ్చును. గనడదవలు తఱచుగ నగుననిన నవి క్వాచిత్కముగ రాకయు
నుండుననుటకు సూచనగల్గును. అప్పుడు ప్రకృతప్రోథసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తి
యుండదు.

సూ. ౭. సర్వసర్వాయం బయిన యెల్లశబ్దమునకు సప్తమియు,
అసమాసంబున విశేష్యమునకు ముందుప్రయోగమునుం
జూపట్టెడు.

ఉ. 'లే. ఎఱిఁగ సకలశాస్త్రంబుల నెల్లయందు, నధికసాత్త్వికుఁ
డస్తీకుఁ డనఁగ జనులు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'లే. ఎల్లయందును దా వసి

యించు బెల్ల, యదియుఁ దనయందు వసియించు టాడ్రు వాను, దేవుఁ
డను పేరి కర్థంబు." ఉద్యో ౨౪. 'నే నొకండనే భిక్షానకుఁ వత్తునో
యెల్ల కొశిష్యులఁగొంచువత్తునో' భీమ. ౨౪.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున సూరి 'ఎల్ల' శబ్దము సమాసమందె విశేష్యమునకు ముం
దుండునని చెప్పెను. అసమాసంబునఁగూడ నట్లుండ వచ్చునని ఈసూత్రము చెప్పు
చున్నది. మఱియు 'సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతం బగున యవ్యయం'
బనియు సూరి చెప్పియున్నాఁడు. అవ్యయం బన లింగవిభక్తి వచనశూన్యముకదా.
ఎల్లశబ్దము సప్తమీఘటితమై యుండు మహాకవిప్రయోగములఁ జూపుచు నిందుఁ బ్రోధ
కారుఁ డట్లది యొకానొకప్పు డవ్యయము కాకయు నుండునని క్రొత్తగఁ జెల్పు
చున్నాఁడు. 'ఎలక + అందు = ఎల్లయందు' అని గుట్లగును? బాలవ్యాకరణముచే
నీరూపము గుఱురదు. అయినను అధర్వణుని మతముచే నిర్బుది కుదురును. 'అచాం
సన్ధా ద్రుతోఽదృశ్య స్థితితోఽపి చ భవేత్సదా' యను కారికచే ద్రుతలోపమును
వెలయాలవాదులలోవలె చుడగమంబును గల్గెనని యెఱుంగునది.

సూ. ౮. తామరకాకు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు.

ఉ. 'ఉ. తామరపాకు నీరువలెఁ దల్లడమాదిరి పొరులందఱుక' "

ఉ. వారి. 3 ఆ

వ్యా. 'తామర'—ఇది తామరసశబ్దభవము. దీనికి 'అకు' పరమైనప్పుడు ఆత్సంధి
సూత్రము ప్రవర్తింపవలసియుండఁగా, తామరపాకను ప్వాగమయంతవిశేషరూపము
కొండొక ప్రయోగములఁ గానవచ్చుటంజేసి దానిని సాధింప నీ సూత్రమని యెఱుంగ
వలయును. సూత్ర మున్నతీటున తామరపాకను రూప మొక్కటి సాధువని తోచుం
గాని తామరాకుకూడ సాధువే. పుగాగమము నిత్యముకాదా యనిన అగమశాస్త్రమే
యనిత్య మని వైయాకరణుల పరిభాష. అదియ ఇటు శరణ్యము కాఁదగును.

సూ. ౯. తేటచుగఁ గర్తృధారయ సమాసంబునం

బెర్వాదుల కడహల్లున కచ్చుపరంబగునపుడు

ద్విత్యంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'పెన్నదరులు' రా. యు. కాం. 'పెన్నరదము.' రుక్మాం. 3
 ఆ. 'పెన్నుద్ది' పాండు. 3 ఆ. "పెన్నుత" శివ. 2. ఆ. 'పెన్నొడలు-'
 భోజ. ౬ ఆ. 'కన్నాకు' (కను + అకు) భార. భీష్మ. ౧ ఆ. 'పల్లటపు'
 (పలు + అటపు) హరిశ్చ. ౪ ఆ. మొ. తటచుగ ననుటచే 'అన్నిష్ట సఖ
 నూదియొన్నదాని.' (అను + ఇష్టసఖ) భార. ఆది. 3 ఆ. 'అన్నుర్వీ
 శుండు' నిర్వ. ౧ ఆ. 'పెన్నరము' రా. యు. కాం. ఇత్యాదులు
 గ్రాహ్యంబులు. (పెను పెనుపు శబ్దము లుత్పన్నము.)

వ్యా. పెనుపు + అదరులు - అనుచోట పువగ్గకమునకు నిష్కలోపము కాంగ
 'కవి భల్లటై క్రియాణాంస' మ్నాం చోట్ల 'ప ఇవ్యలే' అను చింతామణ్యుక్తిచే
 నుకారలోపమును జేయఁగ పెన్ + అదరులు అని యగును. పదప 'నోవాద్విత్వం క్వచి
 ధీవం పరప్రాణేన సంగ తే' అను నాధర్వణముచే ద్విత్వమురాఁగా పెన్నదరులు పెన్నుద్ది
 మున్నగునది సిద్ధించును. 'అను' అనునది భాతుఃకార్యవిశేషణ మగుటచే నియ్యది పెన్వా
 ద్యంతర్గతము గాదు. కావున నిచ్చటఁగూడ ద్విత్వము సిద్ధించుటకై తటచు శబ్దమును
 శరణముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. దీనినే మూడవ సూత్రముక్రిందను ఉదాహరించుకొని
 యున్నాఁడు. ఏకరూపసిద్ధికి సూత్రద్వయము నాధారముగొనుట పరిమితము కాదు. ఇది
 బాలాక్ర టుగాగమశాస్త్రమునకుఁ బూరికము

సూ. ౧౦. కొన్నిచోట్ల వ్యక్తిసమాసంబునం దుకొనంబున
 కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమమునకు లోపంబునగు.

ఉ. 'గోకుల మిల్లలు వప్పకుంట లక్ష్మీవతి గుమ్మరుక గడియ
 సేపున రేపున.' హరి. పూ. ౧ ఆ. సీ. దినవెచ్చుమనకునై తన మేనఁగల
 సొమ్ము కొడుకక బచ్చింటఁ గుడవత్తచు.' పాండు. 3 ఆ. 'శిరసంపం
 బరయన్' కళా. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. 'వప్త్యా ఉతోఽచినుమనేచ' అను సూత్రముచే వ్యక్తి సమాసమలలో
 నుదంతముల కచ్చు సరమగునపుడు నుగాగమమును చిత్తమణి విధించెను. ఇచట యుకా
 రము ఋకారోపలక్షకము. ఋకారమున గలదు రేఖములు నొక యుకారమునగునపుడు
 గదా! దీనినే సూరి 'వ్యక్తిసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు

చుగాగమంబకునని తెనిగించెను. ఉక్త నుగాగమము రాని ప్రయోగములం గొండొకచో గాంచి తాదృగ్ రూపసిద్ధికై ప్రోథవ్యాకర్త ప్రకృతసూత్రమును ప్రసేను. 'గోకుల మిల్లిలు' అనుచోటమాత్రము వ్యతీసమాసముగ నే కొనవలసిన యిక్కటలేదు. 'గోకుల' మును దానిని సప్తమ్యర్థమున వచ్చిన ప్రథమగాఁ గొనఁదగును. అప్పుడు నుగాగమము నకుఁ బ్రాప్తియే యుండదు. సప్తమ్యర్థమునఁ బ్రథమనచ్చుట పూరికం జెంత 'మణిక'య నకుంగూడ నభివతమే. మిగిలిన ప్రయోగములన్నియు నాగమశాస్త్రము యొక్క యనిత్యత్వమును సూచించుచున్నది. అగమశాస్త్ర మనిత్యచునుట అద్యవ్యాసరణపరిభాషా ప్రసిద్ధమే కావున న్వాగమాభాషరూపముల సాధింపం బృథకున్పిత్రీకరణము అక్కట లేదు.

సూ. ౧౧ పూ పూపు.

అసమాసంబునం బూ శబ్దము పూపు శబ్దముయొక్క పర్యాయ ముగాఁ గానంబడియెడినని యర్థము.

ఉ. 'ఎ, గీ. కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగంగ' కాశీ. ౧. ఆ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణకారుఁడు [సంధి. సూ. 3౬] సమాసంబునం ప్రాతాదుల తొలి యచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగ విధించి యుదాహరణంబు లలో పూరెత్తు యని కూర్చినాఁడు. దీనింబట్టి 'పూ' అనునది పూపు శబ్దముయొక్క లుప్తశేషమే అనియు సమాసపూర్వావయవముగ నే అయ్యుట యుండదగుననియు వ్యస్త ముగఁ గొని సమాసోత్తరావయవముగఁగాని అట్టి రూప ముండదనియు స్థూలప్రవృత్తికి భ్రాని వొడమవచ్చునని యాశంకించి తదవసయనార్థము ప్రోథకర్త ఈసూత్రమును ప్రాసినాఁడని తెలియవలయు. 'కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగంగ' గీత్యుట స్థలముల పూ శబ్దము ప్రాతాదిసూత్ర గోచరము కానందున నద్దాని పూపుశబ్ద పర్యాయంబునుగాఁ గొనవలసిన సూత్రార్థము.

సూ ౧౨. సమాసమండఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును

నుమాగమాదులు గానంబడియెడి.

ఉ. ముంగోపము, వింజామరము మొ. (వెల్లి + చామరము) సంధి యందు వర్ణవికారము (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము. ౭ సూ.)

వ్యా. సూరి ప్రాంతాది సమాసములలో నుత్తరపదముల నన్నింటం దత్సమేతరంబులుగ నే యుదాహరించెను. దానింబట్టి ప్రాంతాదులకుం దత్సమంబులతో సమాసము ఘటిల్లదను భ్రాంతి వొడమఃదగియున్నందున ప్రాథమికార్థ యట్టి భ్రాంతి దొలంప నున్నాఁడు. సమా. సూ. 2 చేత 'క్రొత్తాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడంబోలెఁ దత్సమంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గగ్గధారయ మగును' అని. అట్టి సమాసంబులంగూడ నుమాగమాదుల సీసుత్రముచే విధించుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౩ అనుభాసు లోనగు ధాతుజ విశేషణముల

యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు
లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'గిరిప్రజ మన్వరంబు' భార. సభా. ౧, ఆ. 'జడిగొల్' యోర్కల నింతి తాను మగవేషం బూని. సత్య. 3 ఆ. 'తొడువింటి వాఁడు చక్రప్రవ బోక' ఆము. ౬. ఆ.

వ్యా. పదాంతంబులయి యసంయోజ్యంబు లయిన నులురుల యంత్యంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగునని బాలవ్యాకరణమున సుత్రితము (ప్ర. 16). నను స్థాని మధ్యగతములైనప్పు 'దను కొన్నా'దులకుం బ్రయోగంబులం గానవచ్చు నంత్యంత్య లోపము అవ్వనిది పదాంతతలేమి ఉక్తబాలసూత్రమునకు లోఁగదు కాన దానిని సాధింప నీ పృథక్సుత్రరంభమని గ్రహ్యము. ఇచ్చటి లుప్తాచ్చమగు నకారంబుగూడ పరుషముల స్థానమున సరళాదేశము రామి యానకారము ద్రుతసంజ్ఞకము కామికి సూచకము.

సూ. ౧౪. నెన్నదాదులన్ నెటిదగు

నెన్నడ, నెన్నడుము ఇత్యాదులయందు నెఱి శబ్దము పూర్వపదంబుగా నుండుట యుక్తమగునని యర్థము. నెఱి పూర్ణార్థకము; నెఱి రమ్యార్థకము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున క్రొత్తది సూత్రదాహృతములలో నెఱ + నడుము అనియున్నది. నెఱి పూర్ణార్థకము గావున "నెఱ + నడుము = నెన్నడుము" అన్న పూర్ణ

స్థూలమగు నడుము అను నర్థ మేర్పడును. ఆయ్యర్థ మనుచితము, ఇట్టి సమాసంబులం బూర్వపదంబు 'నెఱి' యగుట తగునని ప్రకృత సూత్రార్థము. నెఱి రమ్యర్థకము. నెఱి+నడుము=అందమైన (సన్నని) నడుమని గ్రహించుట యొప్పును. అదిశబ్దముచే నెఱ్ఱెము నెఱ్ఱేను మున్నగునవి గ్రహ్యంబులు

సూ. ౧౫ కొన్ని యెడల నవర్ణంబు

పరంబగునపుడు పూర్వ పదాంత్య

డ కారంబు న కారంబగు

ఉ. రెన్నాళ్లు, క. పది దినము లైదుప్రొద్దులు, పదిపడి రెన్నాళ్లు నొక్క పగలుకొరేయుకొ' భార. అది. ౧, ఆ. మూన్నాళ్లు, 'ఎ. గీ. చెఱుగుమాసిన మూన్నాళ్లు సిగ్గుతోడఁ, బతివొకన మార్గంబు పరిహరించి' కా. 2. ఆ. వేన్నీళ్లు 'తే. ఏళ్లు నీరుల నొండె వేన్నీళ్లు నొండె, గడువతొతఁ దోమిన నొండె గలుగు శుద్ధి.' ముక్క. 3 ఆ.

వ్యా. మూడు + నాళ్లు, రెండు + నాళ్లు, పేడి + నీళ్లు—అను అచ్చుల బిందు పూర్వక ఉకారమునకు ఉకార సజాతీయత యుండుటచేతను, స, ణ - లకుం బరస్పర సామ్యముండుటచేతను న కార ద్విత్వముగల్గుట యనుభవసిద్ధము గానున్నది. ఉకార మాత్రమునకు నకారరూప స్థిరవర్ణాదేశంబును విధించినందువలన ఉవర్ణమునకుం బూర్వమందుండు బిందువు నానాఁడిత్యాదులలోవలె స్వయముగ లోపించునని యీతఁడు తలంచి యుండును. కాని యీ ప్రక్రియ వర్ణవిపరిణామ స్వరూపమున కంతగా సంబంధించి యుండలేదు. అనునాసిక్య మావంతయులేని కేవల ఉకారము నకారమగుట స్వాభావికము గాదు. కాన నిట బిందు పూర్వక ఉకారమునకే నకారము విధించుచు నిట్లు వీలున్న స్థలములందైన విపరిణామ స్వభావమును బోధించుట యావశ్యకము. మూన్నాళ్లు వేన్నీళ్లుత్యాది దీర్ఘపూర్వక ద్విరుక్తయూత రూపములంబట్టి "ద్విరుక్తం బగు మాల్లు పరంబగునపుడు ఆచ్చికం బగు దీర్ఘంబునకు ప్రస్థంబగు' నను బాల. సమా. 13 వ సూత్రము ప్రాయోవాదమని ఎంచవలసియున్నది.

సూ. ౧౬. హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు ఏమిశబ్దముయొక్క
యికారమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'నీకే బ్రాతియే వెన్నలుం బాలున్;' హరి, పూ. ౫ ఆ.
'శవము క్రియనుండెడిదే." భాగ. ౯ స్కం, పూ.

వ్యా. ఉదాహృతములలో లోపించినది 'మి' వర్ణమంతయు నేకాని తద్గతమయి
నట్టి యికారమాత్రము కాదు. కావున 'మి' లోపించునని సూత్రించుట శ్రేయము.
లేక—ఇకారమాత్రమునకే లోపమని సమ్యక్తమిచ్చుటకున నీకేమ్ బ్రాతియే యని
సిద్ధింప, నమలకుంగల యానునాసిక్య సాధర్మ్యముంబట్టి సిద్ధసరళములకు ముందు ద్రుత
మునకుం జెప్పబడియుండు లోపమునే ఇచ్చట మకారమునకు ప్రసక్తింపఁజేసి 'నీకే
బ్రాతియే' యని సిద్ధించినదని తలంపవచ్చును. అవసానమున లోపము నిర్ణయమై.

సూ. ౧౭. షష్ఠీ సమాసమందలి నిలలమీఁది యచ్చులకు
హల్లు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల లోపంబు
గానంబడియెడి.

ఉ. 'శా. ఏతిక్ గూరిల నశ్వినీ సుతులు రాఁ బెంపొందు
నింద్రున్ వలెన్' ఉ. రా. ౨, ఆ. "తూలె రజనీచర భాస్కర బింబ
ముల్ రుచుల్" రామా. ౫. ఆ. "అబ్జసనాంకముల్ పెంపు"
చంద్రా. ౧. ఆ.

వ్యా. 'ఇంద్రునివలెన్' 'బింబముల రుచుల్' అని యుండఁ బ్రకృత సూత్ర
ముచే 'ఇ' కార లోపముచేయఁగా 'ఇంద్రున్ వలెన్' 'బింబముల్ రుచుల్' అను
రూపములు సిద్ధించినవి. ఇట్టి స్థలముల స్వరలోపము గావించుటంజేసి వివక్షిత వ్యక్తిక
వచన బహువచనార్థ ప్రతీతికి భంగము సంభవించుటయుగాక ద్వితీయైకవచన ప్రథమా
బహువచనార్థ గుర్తుగల్గి ప్రాకరిణీకార్థ ప్రతీతి కంటంకమును కలుగుచున్నది. బహు
త్వార్థప్రతీతికి భంగముచచ్చుననియే చిన్నయనుచుగారు 'సమసంబున కిట్లుండ లోప
బగు, లట్టినకుఁగాదు" అని లఘాగమమునకు లోపమును నిషేధించిరి. మరియు
'తామరసశేత్రం + ఇండ్లు' మున్నగు స్థలములసంధిని సమ్యక్తమిచ్చుటకు నుండెరి. కా

‘తామరసనేత్ర లిండ్ల’ న్నిత్యాదిప్రయోగములు గొన్నిగలవు. అట్టివానిని సంరంక్షింప నధర్వణులు. ‘వినాలవర్ణం నోసంధికి’ యను క రిక చే క్వాచిత్కసంధి ననుగ్రహించిరి. దీనికే మఱియొక యుదాహరణము—‘రాకాచంద్రున్ రాకొట్టు’ (విజ) రాకాచంద్ర పదసంబంధమగు ‘రా’ యను నక్షరమును కొట్టున్=ఖండించును తప్పించు నని యర్థము. కాఁగా ‘కాచంద్రున్’ అని యగును. ‘కుత్సితచంద్రునిగఁ జేయు’ నని గూఢార్థము. ఇటు ‘రాకాచంద్రునియొక్క రా’ (అనుదానిని) కొట్టి’ యన్నప్పుడు ‘యొక్క’కు లోపము చేసినపిదప నివర్తకారమునకు ఇట్లాని చే లోపము రాఁగా ‘రాకాచంద్రు’న్నని ఏర్పడినదని తెలియవలెను.

సూ. ౧౮. మధ్యమ పురుష మువర్ణంబున కచ్చుచరంబగు
నపుడును గొన్నియెడల లోపంబు చూపట్టెడి.

ఉ. ‘ఆడితె నీదుపంచము’ కళా. ౬ ఆ. ‘భవ చ్చిత్తస్థితం బెట్టె
చే పునినన్’ మార్క. ౨ ఆ.

వ్యా. ‘మధ్యమ పురుష మువర్ణ కమునకు హ ల వ సానంబులు పరంబులగు నపుడు లోపము విభావనగు’ నను బాల. సంధి. ౧౦. 47 కు ఇది సవరణము. ఈదా నృతములు లేఖక ముద్రాపకాదులచేతఁ గల్గిన పొరలేగాని కవిప్రయోగములపములు కానోపవనియు, ‘ఆడితె నీదుపంచము’ ‘భవచ్చిత్తస్థితం బేదొల’ యనినట్లు అని దిద్దుకొనుటయే శ్రేయమనియుఁ దోచెడిని.

సూ. ౧౯. ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కనుధాతువు పరంబగుచోఁ
గొన్నియెడల ముగాగమంబగు.

ఉ. “కనకన మను” రామా. ౬. ఆ. “సలసల మను” పూండు.

గ. ఆ. మొ.

వ్యా. ధ్వని ననుకరించు శబ్దములు ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు—అట్టివి ద్విరుక్త ములే యైయుండునని వెంటనే సూత్రింపఁబడ్డది—చానికి ‘అను’ ధాతువు విగాది దగునప్పుడు ఆ ద్విరుక్తశబ్దంబునకు ‘ము’ వర్ణము అంతఃగమమగును. కనకన + ము + అను సలసల + ము + అను=కనకన మను సలసల మను—అని స్థించును. ఇట్టి ముగా

గమయత రూపముల వైరశ్యముం దలఁపించుచున్నాఁడు 'కొన్నియెడల' నని. 'గళ గళనిచెప్పె' (పర. ౫ ఆ) మున్నగు ముగాగమము రాని ప్రయోగములే బహుళము లనుట.

సూ. ౨౦. భ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు ద్విగుక్తంబుల యగు

ఉ. గడగడ, వడవడ, తళతళ, పెళపెళ.

వ్యా. భ్వని ననుకరించుశబ్దములు అనుకృత్యభ్వని శ్రీతలకు స్పష్టపడుటకై, ఇరుమాటు అవ్యవహితములుగ బ్రయుక్తము లగుచుండునని ఈ సూత్రార్థము. గడ, వడ, తళ, పెళ,—ఇ ట్లేకైకరూపములు భ్వన్యనుకరణగమగ్ధకములు కాజాలవనుట.

సూ. ౨౧. ఇయ్యవి క్రియాన్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'వడవడ జమదగ్ని సూతివడఁకె' రా.సూ. ౪ ఆ.

వ్యా. ఇయ్యవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోక్తభ్వన్యనుకరణ శబ్దములు. అవి తమకు ఏ క్రియతో నన్వయమో ఆ క్రియతో వ్యవధానము గల్గియునుండునని సూత్రార్థము. ఉదాహరణమున వడవడ యను భ్వన్యనుకరణ శబ్దమునకును, 'వడఁకె' అను క్రియకును 'జమదగ్నిసూతి' యను దానివలన వ్యవధానము గల్గియున్నది. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థమున వ్యవధానములేకయు నుండుననుట గ్రహ్యము. ఉ. "క. అ, వ్యయాధినిందాఁకె ధరణి వడవడ వడఁకె" భార. శల్య. ౧ ఆ. మొ.

సూ. ౨౨. ప్రాసంబున ముకారంబు పరంబగుచో

ద్రుతంబునకు మకారం దేశం బగు.

ఉ. 'కమ్మని లతాంతములకు మొనసి' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'మత్త. వృష్టిజేసె ముహూనది ద్విగ్ధు కా సరసీ నిబంబులు నిండఁగా' ఆర. 3 ఆ.

వ్యా. ఈ రండు భారతప్రయోగము లందును బ్రసము సరిపెట్టుటకై యీ మకారాదేశము విధింపఁబడినది. ఈవిధి ప్రయోజనాంత రహితము. ద్రుతమునకు బిందువును విధించి ముకారద్విత్వము బిందుపూర్వక మకారముతోఁ బ్రసమునఁ జెల్లుననియు నయ్యది యనునాసికప్రసమనియు, అప్పకవి స్పష్టపఱచియున్నాఁడు గాన నీ ప్రాసములఁ గుదుర్చుటకై మకారాదేశవిధి యనావశ్యక మనఁదగును.

సూ. ౨౩. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు

కృతహ్రస్వంబునకు దీర్ఘంబగు.

ఉ. లే లెమ్ము, పో పొమ్ము. మొ.

వ్యా. కృతహ్రస్వం బనఁగా వ్యాకరణసూత్రప్రాప్త హ్రస్వతగలది. అట్టిది ఆ హ్రస్వతనువీడి దీర్ఘంబగును. ఎప్పుడనఁగా 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపు' డను చున్నాఁడు. దీర్ఘశ్వాప్రాప్తికి ఆ మ్రేడితంబు పరంబగుట హేతువని సూత్రకారుని యభిప్రాయముగాఁ దోచుచున్నది. కాని కృతహ్రస్వముయొక్క హ్రస్వతాప్రాప్తి కేది హేతువో అది లోపించుటయే ఆ హ్రస్వత వీడుటకును హేతుపనియించుటయొప్పును. ఎట్లనఁగా—'లేచు నకు ముఱ్ఱు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు'—లేము—'పోవునకు దుఱ్ఱులు ముఱ్ఱుం బరంబులగునపుడు వు లోపంబుం బొదడనలును విభావనగు'—పోము—'ముఱ్ఱు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాము డియు నగు'—లేమ్ము పొమ్ము—ఆమ్రేడితంబు పరంబుకాఁగా—లేమ్ము + లేమ్ము, పోమ్ము + పోమ్ము—మధ్యమ మువర్ణకమునకు హ ల వ సానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభావనగు—లే + లేమ్ము, పో + పోమ్ము—'మ్ము' అనునది లోపించుఁగా తత్సన్నియోగశిష్ట మగు హ్రస్వముగూడ దానితోడనే లోపించి స్వతస్సిద్ధమగు దీర్ఘము నుఱల గల్గు చున్నది.—లే లేమ్ము, పో పోమ్ము—'సన్నియోగశిష్టానాం నహ ప్రవృత్తిః' అను సంస్కృత వ్యాకరణ పరిభావను 'అనుక్త మన్యతోగ్రహ్య' మనుటంబట్టి తనుంగు నందును గ్రహింపవచ్చునుగదా.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ మను

ప్రాధవ్యాకరణ వివరణంబునందు

సంధి పరిచ్ఛేదము.

కృ. దేవరాయ ఆంధ్ర బాషానిలయము,

మద్రాసు సెంట్రల్ ప్రెస్.-వార్షికాదిము

భాగ సంఖ్య ఆ-3

శ బ్ద ప రి ఛే ద ము

సామప్రకరణము

సూ. ౧. శబ్దములు విశేష్యములు విశేషణము లని ద్వివిధంబులు.

ఉ. అయ్య, అన్న, అత్త, అక్క మొదలగునవి విశేష్యములు;
తక్కినవి విశేషణములు.

వ్యా. శబ్దములు రెండువిధములు. వానిం బేర్కొనుచున్నాఁడు : 'విశేష్యములు విశేషణములు' అని. విశేష్య విశేషణములం దర్వాతీసూత్రమున మూలకొరుండు స్వయముగ వివరింపనున్నాఁడు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అయ్యా'దులు విశేష్యము లని తక్కినవి విశేషణములని.

సూ. ౨. విశేష్యము నా విశేషణము వేరై డెలుకఁబడు విశేషము గలది; విశేషణము నా జాత్యాది విశేషములను డెలుపునది.

వ్యా. విశేష్య మనఁగా విశేషము గలది. విశేష మనఁగా భేదము. భేదముగలది భేద్యము. కావుననే విశేష్యమునకు భేద్య మని నామాంతరము గలదు. ఉదా. రాముండు—ఈ వ్యక్తియందు రామత్వ మను విశేషము గలదు. అయ్యది లక్షణాదులందు లేమిం జేసి తద విశేషము (భేదము) ఇందుఁ గలఁడు. కాఁగా రాముండు విశేష్య మనియు భేద్యమనియుఁ జెప్పఁదగు. ఈ రామాది పదార్థ నిష్ఠ రామత్వాది విశేషమును బోధించు పదములకు విశేషణము లనిపేరు, విశేషం వక్తీతి విశేషణమ్. విశేష్య నిష్ఠ విశేష (భేద) బోధకము. దీనికి భేదకమని యీ నామాంతరము. విశేష్య విశేషణ సంబంధమునకు సమవాయు సంబంధ మనిపేరు. ఈసమవాయము నిత్యము.

సూ. ౩. విశేషణము జాత్యాదిభేద బుద్ధి పక్షిధంబు.

అవి-జాతిప్రయుక్తవిశేషణము, క్రియాప్రయుక్త విశేషణము, గుణప్రయుక్త విశేషణము, ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణము, సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము, సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము.

ఉ. ౧. జాతిప్రయుక్త విశేషణమునకు — బ్రాహ్మణుఁడు.

౨. క్రియాప్రయుక్త విశేషణమునకు — పోవువాఁడు.

౩. గుణప్రయుక్త విశేషణమునకు — నల్లనివాఁడు.

౪. ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణమునకు — ధనవంతుఁడు.

౫. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమునకు — ఒక్కఁడు.

౬. సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణమునకు — దేవదత్తుఁడు. మొ

వ్యా. విశేషణము వడ్విధం బనుచున్నాఁడు: అనఁగా ఆరుభేదములు గలది. అట్లది యారువిధంబు లగుటకుం గారణము 'జాత్యాదిభేదం' బనుచున్నాఁడు. జాత్యాదులు ఆరు. అవి ఏవి యనఁగా జాతి క్రియా గుణ ద్రవ్య సంఖ్యాసంజ్ఞలు. ఉక్తభేదంబుచే వడ్విధంబులైన విశేషణముల నోలి పేర్కొనుచున్నాఁడు. 'జాతిప్రయుక్త విశేషణము' ఇత్యాదిగా, జాతి యనఁగా సజాతీయ వస్తుధర్మము, నిఖిల బ్రాహ్మణులయందు బ్రాహ్మణత్వము జాతి నాఁబడు. బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణత్వ రూపజాత్యుత్పత్తయ్యుఁడు. క్రియ యనం బని. వ్యాపారమును నిరూపకముగఁ జెప్పుట-పోవువాఁడు. గుణ మన వర్ణాది నిరూపకము. ఉదా. నల్లనివాఁడు. నల్లందులు గుణవచనంబు లని బాలన్యకరణమునను. ద్రవ్యంబు నా ధనము మొ॥ ధనాదుల కలిమిలేముల నిరూపకములుగఁ జెప్పునవి ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు. ఉదా. ధనవంతుఁడు సంఖ్య యనఁగా లెక్క. ఉదా. ఒక్కఁడు. సంజ్ఞ యన గుర్తు, పేరు, సజాతీయములలో నొక్కొక్కదానిం బ్రత్యేకించి చెలియ నుపయోగపడునట్టిది, ఉదా. దేవదత్తుఁడు.

సూ. ౪. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై గుమహద్విశేష్యకమయ్యు, తదంశాంతంబయి మహాదమహద్విశేష్యకమయ్యు, సమస్తంబు వ్యస్తంబునగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తరపదంబు నేకవచనాంతంబును పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబునగు.

తదంశము = ఆయొకటియొక్క భాగము. అనఁగా బాలికలోనగునది.

ఉ. డెబ్బదియొక్క రథము, రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండు
న్నర మానిసి, మానుసులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయ, రూపా
యలు రెండున్నర మొ॥

వ్యా. స్త్రీ తిర్యగ్ జడ భిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును మహాత్ము లనంబుడు
నని బాల. తత్స. సూ. ౧౭. మహద్భిన్నంబు లనఁగా స్త్రీ తిర్యగ్ జడవాచకంబులును
వాని విశేషణంబులును అమహాత్ములు. అందు స్త్రీవాచకవిశేషణములకు మహాతీవాచకము
లని వ్యవహారము సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమనఁగా సంఖ్యను నిరూపకముగఁ జెప్ప
విశేషణము. ఏకాంతం బనఁగా ఒకటిం దెల్లపు పదముతో ముగియునది ఏకాంతంబు
లగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణములు ఐదునొక్క, ఇరువదియొక్క, ముప్పదియొక్క,
మొ॥ ఏకాంతంబగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము అమహద్వాచకము విశేష్యముగఁ
గలదేని అప్పు డది యమహద్విశేష్యక మగును. ఆ యేకాంతం బగు సంఖ్యాప్రయుక్తి
విశేషణము అమహద్విశేష్యముతో సమసించునప్పుడు తాం బూర్వపదంబుగనే యుం
డును. ఆ విశేష్య మొత్తరపదమై ఏకవచనాంతమై యుండును. ఉదా. డెబ్బదియొక్క
రథము. అవి సమసింపక వ్యస్తములుగ నుండు సేని విశేష్యము పూర్వపదంబయై బహు
వచనాంతమగును. ఉదా. రథములు డెబ్బదియొక్కటి. 'తదంశ మనఁగా ఆ యొకటి
యొక్కభాగము. అనఁగా బాలిక లొనగునది' యని మూలకారునిదే వివరణము. బాలిక
లొనగువానిం దెల్లపుపదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము 'తదంశాంత
సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము.' ఉదా. రెండున్నర, రెండుంబాలిక మొ॥ దానికి విశే
ష్యము మహద్వాచకమేని యది మహద్విశేష్యకమును, అమహద్వాచకమేని యది
యమహద్విశేష్యకము నగును. ఆ విశేషణ మా విశేష్యముతో సమసించునసేని విశేష్యము
ఉత్తరపదమై ఏకవచనాంతమయి యుండును. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—
రెండున్నర మానిసి; అమహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రెండున్నర రూపాయ; ఉత్తరవిశేష్య
విశేషణములు సమసింపక వ్యస్తంబులుగ నున్న, విశేష్యము పూర్వపదంబయై బహువచన
నాంతంబు నగు. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—మానుసులు రెండున్నర; అమహ
ద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రూపాయలు రెండున్నర.

సూ. ౫. ఆయ్యది యేకాంతంబు మహద్విశేష్యకంబు
సమస్తంబుకాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబు యగు.

ఉ. పదునొక్కండ్రు రుద్రులు మొ. (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము.)

వ్యా. ఒకటిం చెలుపు పదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రణామమున విశేష్యము మహద్వాచకమైన యెడ న విశేషణంబున కా విశేష్యమునో సమాసము కుదురదు. ఆ విశేషణము వ్యస్తముగనే యుండవలెను. అప్పు డది ఏకవచనాంతముగ నుండరాదు. బహువచనాంతమై యుండవలెను. పదునొక్క రుద్రులను సమాసమును రుద్రులు పదునొక్కం డు నేకవచనాంత వ్యస్తరూపమును అసాధువులు. పదు నొక్కండ్రని బహువచనాంతముగ నే యుండవలెను. ఒకండ్రులతో 'మొ' కగు సమాసంబుల యువర్ణ వ్యవధానంబును గలదని 'పదియు నొక్కం' ప్రత్యయరూపం బుల సమా. ౨౬ వ సూత్రమున మూలకాండము సాధింపనున్నాఁడు. 'క' ఘనఁ జేష్టు చున్నాఁడు:—'చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము ౨౬ సూ.' అని.

సూ. ౬. విశేష్యంబు ప్రధానం బితరం బప్రధానంబు

వ్యా. ప్రధానం బనఁగా ముఖ్యము. అప్రధానంబునా నముఖ్యము. విశేష్య వి శే షణంబులలో ప్రధాన్యము విశేష్యమునకే. ఇతరం బనఁగా విశేషణము.

సూ. ౭. ప్రధానంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు.

అన్వయక్రమమునందు విశేషణములను ముందునెట్టి కడపట వి శే ష్యమును జెప్పవలె ననుట.

వ్యా. ప్రధాన్యము చేని కున్న శేమయె నన్నం జెప్పుచున్నాఁడు. 'ప్రధా నంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు' నని. ప్రధాన పేట అది వసుక చెప్పఁబడిన దగునని యర్థము. విశేష్యము ప్రధానము గాన దానిని వసుకఁ జెప్పవలె ననియు అప్రధాన ములు గాన విశేషణముల ముందు చెప్పవలెననియు నర్థము. ఎప్పు డనఁగా 'అన్వయ క్రమమునం' దనుచున్నాఁడు. అర్థము వివరించుకట్టిన ననుట. పోతప్పు డట్లెవ మపేక్షితముకాదు 'ఏక వాక్యంబునం దొకానొక్కండు తక్కు నర్వపడుంబులు క్రిమ విరపేక్షంబునం బ్రయోగింపంజను' నని బాల. కార. ౩౭ సూ.

సూ. ౮. ఒక్క చో విశేషణంబులును విశేష్యంబు లగు.

ఉ. 'నారదుం డిట్టనియె' మొ॥

వ్యా. ౩ వ సూ. ప్రకారము నారదుండు సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణం బగును అది యిట నభిధావృత్తిచే విశేష్యంబు నై యున్నది.

సూ. ౯. ఒక్కొక్క చో విశేష్య విశేషణంబులు

వ్యత్యేక్తస్థంబులు నగు

ఉ. క. నీమాలు పల్లి త్రిభువన, భామారత్నంబు గంధవతి పై

హరి. పూ. ౨ ఆ.

వ్యా. త్రిభువనభామారత్నంబైన నీ మాలుపల్లి యని యన్వయక్రమము.

సూ. ౧౦. తెచ్చుకొనం గొన్ని శబ్దంబులు విశేష్య విశేషణంబు
అభయంబులు నగు.

కొన్ని యనఁగాఁ గీడు ప్రభృతులును నల్లందులును.

వ్యా. కీడు ప్రభృతులును నల్లందులును కొన్నియెడల విశేష్యంబులుగను గొన్ని
యెడల విశేషణంబులుగను బ్రయోగ మందుచుండునని సూత్రార్థము. "తరువోజ.
మీందు పరికింపకున్నఁ గీడ్వట్టిల్లు నున్నె" భార. స్త్రీ. ౨ ఆ; 'గీ. కృష్ణకృష్ణ యనం
తయే కీడు లేదు, వీరిదన' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'గీ. శాస్త్ర మాదిగఁగల యట్టి ధాతుచయము,
కొలిమి నిడి యూడఁ గీడ్వట్లఁ దొలయునట్లు' మార్క. ౩ ఆ. 'క. అది పాపము
దానిక నా,మది నెప్పుడూ వగతు విరులమానన యక్కి,మ దొలంగునట్లుగా' భార.
ఆశ్ర. ౧ ఆ—మన్నగు తావులం గీడు శబ్దము విశేష్యముగను 'నీజేమిట నమ్మవధ్వి
రంబు కీడగటి' భార. ఆశ్వు. ౪ ఆ. 'కీడె కురుపంశమన కతని రాక' భార. ఉద్యో.
౩ ఆ; 'వారల తలంపులు కీడు' భార. ఉద్యో. ౩. ఆ;—మన్నగుచోట్ల నదేశబ్దము
విశేషణముగను ప్రయోగమలంకను ములక'రులే శబ్దరత్నాకరమునం దెరిపి
యున్నారు. నల్లందులకును చూ. శ. ర.

సూ. ౧౧. విశేషణంబులు కొన్ని న్యవహితంబులు సగు.

ఉ. 'క. ఈలోకంబున వదలితి, మే 'బిల్బడ' గాన పరుని.'

నిర్వ. ౩. ఆ.

వ్యా. మే లను విశేషణంబునకును వరుని నను విశేష్యంబునకును 'బిల్బడ' గాన నను పదంబులవలని వ్యవధానంబు గల్గియున్నది.

సూ. ౧౨. విశేషణంబులు గొన్నియెడ విశేష్యలక్షకంబు లగు.

ఉ. 'క. దేవతల కప్రియంబులు, గావించి మనుష్యు లభమగతు లగుదు రిలక, గావున వారికి నిష్టము, గావింపుము నన్నుఁ ద్రితర గావుము తరుణీ! [అప్రియంబులు=అప్రియకార్యములను, ఇష్టము =ఇష్ట కార్యములు.] భార. ఆర. ౨, ఆ. 'చ. పరమపతిప్రసక్తి సభం దపస్వినిఁ బాండవ ధర్మపత్ని ధ, గృరతి నయోనిజకృతి మౌనవ భమి నిగాఁ దలంచి 'ద, కృరములు పల్కఁగాఁ దగునె.' (దృష్టరములు=దృష్ట రపు మాటలను.) భార. సభా. ౩ ఆ. 'చ. బెట్టిదంబులని గావి చక్కఁబడఁడు' (బెట్టిదంబులకృ = బెట్టిదపు మాటలచేత) భార. ఆ ర. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. రి వ సూత్రమున విశేషణ మభిధా వృత్తిచే విశేష్య మగు నని నేర్పఁ బడెను. ఇచ్చట లక్షణావృత్తిచే విశేష్య బోధక మగునని యర్థము చేయవలసియుండు టచే బొనరుక్త్యదోషము లేదు.

సూ. ౧౩. ఓ శబ్దం బొకచో సంబోధ్యవాచకంబునకు ముం దితర శబ్దన్యవహితం బయి కానంబడియెడి.

ఒక్కచో ననఁగా సంబోధ్యవాచకము శ్రీయాజన్య విశేషణ పూర్వకం బగునపు డనియు, ఇతర శబ్దంబనఁగా ఆశ్రీయాజన్య విశేషణ మునకు సంబంధించిన పదమనియు నర్థము. ఉ. 'ఓ వినువీధి నున్న భవ రోత్తములార' వీర. ౨. ఆ. 'ఓ తోయజనేశుఁ గాంచిన వధూమణి' విద. ౩ ఆ

వ్యా. 'ఓయామం ప్రణంబునం దగు'ననియు 'ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపబడును' అనియు బాల. తత్స. సూ. ౧౪. 'ముందే' యను నవధారణ ముచే 'జనుకఁ బ్రయోగింపబడదనియే కాక ముందును అవ్యవహితమై ప్రయోగింపఁ బడు నను నర్థమును స్ఫురించుచున్నది. అట్లు ఓ శబ్దంబు సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందు అవ్యవహితమయ్యే బహుశ ప్రయోగములం గాననగుచున్నను వ్యవధానము గల్గు నెడలం గలవనుచున్నాఁడు. తాదృక్ప్రయోగముల క్వాచితక్రతం దలఁపించు చున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు 'సంబోధ్య వాచకము క్రియాజన్య విశేషణపూర్వకం బగు నపు'డని. 'ఇతరశబ్దం బనుటను వివరించు చున్నాఁడు ఆ 'విశేషణమునకు సంబంధించిన పద'మని.

సూ. ౧౪ రో శబ్దం బొందు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగ నగు. అయ్యది ప్రాప్యంతంబును నయ్యెడి.

ఉ. 'చ. కనులపశాక్షిరో విసపుగా గల యొక్కటి గంటి పేకువకా.' ప్రభా. ౧. ఆ. 'చ. చమచిరో భృత్యులందు నపరాధము గల్గిన నాయకులో స్వపక్షము దలచోసి యుగ్రతరకాసనముం దెగి చేయరు.' భాగ. ౪, స్కం. మొ. (ఒకానొక యాధునిక గ్రంథము నందు 'అన్నరొ, ఏనుంగురొ.' అని ప్రయోగములు కానంబడుచున్నవి. వానికిఁ బ్రమాణిక ప్రయోగములు కానంబడవు).

వ్యా. సంబోధనంబున 'ఓ' శబ్దమేగాక రో శబ్దంబు నొందు గలదు. వీరుచెప్పు దీనివిశేషము లేవన నిది స్త్రీసంబోధనంబులందే ప్రయుక్తంబగు ననుటయు, సంబోధ్య వాచకంబునకుం బరముగఁ బ్రయోగింపబడుననుటయు. కాని రో శబ్దప్రయోగ మట్లు వ్యవస్థితము గాదు. అయ్యది స్త్రీ సంబోధనస్థలములందేగాక తదితర స్థలములందును ప్రయోగములం గానవచ్చుచుంటంబట్టి అధర్వణాచార్యులవారు 'అన్యత్రాపి క్వచిద్ రోస్యాద్ యాధదేశ్య ప్రయోగతః' అని లక్షించిరి. అధునిక గ్రంథమని మూలకారుఁ డిట విరసించినది కూచిమంచి నిమ్మకపింద్రుని యచ్చతెనుగురామాయణ మని స్పష్టమే. అరణ్యకాండము 25, 90 పద్యములలో నిది యగపడుచున్నది. వీరికి శబ్ద. సూ. ౮2లో ఏడేలేదేని శబ్దంబు లర్థవిశేషణంబున దీకారాంతంబు లగు' నంటు 'ఏడీ నాబలుమాని

కంబుల కొటారు' అను నచ్చ. ర-మా యని ప్రయోగము ప్రామాణిక మగుట ఎట్లా
'అన్నరో ఏమంగురో' అనుట కదే గ్రంథము ప్రామాణికము కానపోవుట ఎట్లు దురూ
హ్యము. ఇవియు నిట్టి ప్రయోగములను రంగనాథుని ర-మాయ-సంగ్రహం గలవు.
[మా. యుద్ధ. కాం.] రంగనాథుని పేరు 'లాక్షణికుడైన దొడ్డికవి' యని శ. ర.
శీతికలాః బ్రశంసించియున్నారు.

సూ. ౧౫. దేశ్యంబులం గొన్ని గొడల స్త్రీవాచక స్త్రీసమూహు
లగు సంబోధ్యవాచక శబ్దంబులమీఁద నేకవచనంబునఁ
గాన శబ్దం బొందును, అల యను నొక్కచో బొందును
గానంబడియెడి. అల దీర్ఘాంతంబు నగు.

ఉ. 'ఎ. గీ. భవ్యరతి దేవతాచార పరమపుణ్య. భర్త మేమర
కుండుమీ తల్లి కాన.' నై. ౭. ఆ. 'మ సామిగిని,' సా. ౧. ఆ. (ఈ
కవి 'పాపజాతి కాన' అని ప్రయోగించినందు ఆది విద్యము. 'గీ.
అక్కల కన్యకాశ్వు మిటు లాటడివోవ నకలంబు నీ, "గర్భ ది చూలు
వచ్చే' నిర్వ. ౨. ఆ. 'చ. తొడిబడ నమ్మలక్క. అని తూలుచు నీగళ
దోయి లొగ్గుచుకొ.' ఆము ౨. ఆ. 'క. ప్రతిపా వంశమున గెరుగడ
దూలంగఁ దలయుంచు దొప్పదొప్పని సోరిం, గేల నడిచి గొను నల
పుల, లాలలు దొరంగంగ నన్నరాయని యొలుక' 'గీ. వారి. ౪ ఆ.

వ్యా. సంబోధనంబులం గానవచ్చుచున్నవని యుటం జెప్పబడిన 'కాన' 'అల'లు
రెంటిలో 'కాన'కు అధర్వణాచార్యుల అభ్యుపగతి గుం గలదు. 'కర్వది దొమ్మనై
కానో జైకృతాత్ పరతో మతః' అని వారికారిక మాత్రమున దేశ్యమునకు సమీకరం
బని చెప్పియుండిన మేలు. వీలయినగా 'సామి' ప్రకృత మగు సేగాని దేశ్యముగాదు.
'అక్క + అల' 'అమ్మ + అల + అక్క + అల' అను అంశుల స్త్రీవాచకంబులకు సంధిగల్గుట
బాలవ్యాకరణమునందలి ఆత్సంధిసూత్రమునకు విరుద్ధము.

సూ. ౧౬ హావసానంబులు కరంబులగునపుడు ల గు
వర్ణకంబుల యుత్వంబునకు లోపంబు జై కల్పికంబుగ నగు

ఉ. 'హ. విత తోల్కాశని పుంజ మొక్క యనఁగా విస్వీధి
నిక్షిప్త ప, యిది వాతాహారి దూలి తూల శకలాకారంబులై వారిద,
ప్రతతుల్ సాల్పడి నల్లడం జెదరఁగాఁ బాటె న్ననోవేగుండై, పత
గేంద్రం దమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలర్ భయం బంచఁగన్.'
భార. ఆది. ౨. ఆ. ఇట్లు 'భూసురోత్తముల్, భూపాలుర్.' మొ.

వ్యా. 'పదాంతంబుల్ల యసంయుక్తంబు లయిన నులురుల యుత్వంబునకు
లోపంబు బహుళంబుగ నగు' నని మురిగారు. ప్రకీ. సూ. ౧౬ లోఁ దెలిపియున్నారు.
ప్రకృత ప్రాససూత్రోదాహృతము లగు 'ప్రతతుల్' 'పాలుర్' మున్నగునవియు నా
'బాల' సూత్ర గోచరము లగుంగాన నీసూత్ర మక్కఱలేదు.

సూ. ౧౭ మహత్వమూహాధ్యక్షశబ్ద బమహత్కార్యయుక్తంబయ్యుండ
దద్విశేషణక్రియలు మహత్కార్యయోగ్యంబులు విభాషనగు

ఉ. 'ఎ, గీ. ముని నికాయ మెల్ల, వివిధ పుణ్యకథలు వినువేడ్క
నతనిఁ బూజించిరి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. గీర్వాణప్రభుఁ డాదిగ,
గీర్వాణ గణంబు కాలకేయలతోడన్, గర్వించి రణము చేసిర, భర్వ
పరాక్రములు కడిమిఁగడు నున్నుల్.' భార. ఆర. ౩ ఆ. 'అయ్యిరు
దేగలు పగఱ గారే తమగారే' నిర్వ. ౩ ఆ. 'పడనడతురు గన్న
నిన్నుఁ బ్రమథ గణంబుల్.' నిర్వ. ౪ ఆ. మొ. విభాష ననుటచే
'క. వివధర గుడ్డి నసంఖ్యము, నివాదగణముండి ధారుణీప్రజకు
గడుట', వివనుమును జేయువారి నిమిషమున భక్షించి చనుమమిత్ర
విఘాతీ.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'గీ. నెత్తమ్ములే కొండ నెత్తమ్ములం దాడు
విద్యాధరీట'టి విటులతోడ.' స్వా. ౪. ఆ. ఇత్యాదు లాహ్వయములు.

వ్యా. మునినికాయ మనగా మునుల సమూహ మని యర్థము. ఈ సమూహము
పురుషసింహగుటంటేసి పురుషాచారములకు రావలసిన విశేషణములును క్రియలును
వచ్చును. రాఁగా 'మనినికాయము..... పూజించిరి.' ఇట్లే 'ఇరులేగలు పగఱగారే.'
ప్రమథగణంబుల్ పడనడతురు' మొ. సూత్రము విభాషను గ్రహించుటచే నట్టి
పట్టుల క్రియలును విశేషణములూ ఆమహత్వంత్య యుక్తంబు లయ్యు నుండునని

గ్రహింపవలెను. అందుల కుదాహరణములు 'నైత్యముకాదు' నిషాదగణము.....
'చేయుకొ' మొ.

సూ. ౧౮. జడపదంబుమీఁది తోడకు మెయి మైలు వికల్పంబుగ నగు

ఉ. 'అందఱుఁగూడి మోసలకు నర్థి మెయిం జనుదంచి.' నిర్వ,
అ. ఆ. 'చ. ముక్తికు, స్తుభిత వహింపఁగా పలయు మోహముఁ బా
యఁగఁ ద్రోచి భక్తిమైకొ.' లక్ష్య. ౪, ఆ. మొ.

వ్యా. 'శేచిత్ వైకృత శబ్దాస్య ర్విభక్త్యర్థభేదాయకాః' యను కాలికకు ఇది
యించు మించు ననునాదమే యని చెప్పనగు. 'శబ్దాః' అనఁగా అప్యయము లని
యర్థము. చేతార్థమునం జేసియు, కొఱకర్వగమునం 'బొం' 'సము'లును, తోదా
ర్థంబున మెయి మైలును ప్రయోగంబులం గాన నగుచున్నవి. వీనం 'జేసి పొంటె'లని
ప్రౌఢకారుఁడు కారక పరిచ్ఛేదమునం జెప్పునున్నాఁడు. మెయి మైలు నిటం జెప్పి
నాఁడు. చెప్పక విడిచినది 'కొసము'ను. అది మహాదమనాద్వాచకములందు సహితము
గన్పట్టెడి.

సూ. ౧౯. కు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు కవిత్రయంబు వారి ప్రయో
గంబులం దక్కఁ దక్కిన మహాకవి ప్రయోగములందునుం
గొన్నియెడల నగాగమంబు చూడట్టదు.

ఉ. సీ! సంగరమునకు నుత్సవము కేఁగెడు క్రియ సొలచుక వి
యెడు శూరులార.' ఉ. వారి. ౬ ఆ. 'ఉ. లాలనఁ గ్రొత్తబెట్టులి కళ
సము వెట్టిరి యాననంబుగాఁ, గోలయు సాధువైన యొక నోమటిగిరి
నివధేంద్రు బచ్చుకుకొ.' నై. ౬ ఆ. 'ఆ. పలఁది సోయగంబు పీడింప
వినుతింపఁ, బోయి కన్ను లమరవిభుని కిచ్చి, రెండుపేల బేవ్వా లండల
ధీశ్వరు, కొనఁగఁ బోలుఁ బంకజోద్భవుండు.' విగ్ర. ౪, ఆ. 'ఉ. బల
వంతపుఁ బాపము దెచ్చుకొంటి వే,లా నగుఁబాటు నోర్చి.' భోజ. ౫
ఆ. 'మొ. (ఇట్టి ప్రయోగములం బట్టి యాగమశాస్త్ర మనిత్య మగుట
వలనఁ దక్కినచోట్ల నకారాగమము రాకుండినను దోషంబు లేదు

నియు, కుత్సార్థదోష విస్ఫురణంబు కలుగక పువర్ణాంత శబ్దములమీఁద నకారాగమము వచ్చుట కేత త్సూత్రారంభ ప్రవృత్తియై యుండును గాన నచోచ్ఛమాత్ర మయ్యది యత్యావశ్యకమనియుఁ దోచుచున్నయది.)

వ్యా. చింతామణికారుఁడు 'నకా' అని కువర్ణకము పరమగునపుడు ఉదంతము లకు నకారాగమము వచ్చునని సూత్రించెను. ఇచటి యుదంతము ఋదంతములకుఁ గూడ నుపలక్షకము. ఇంక నధర్వణులు 'సర్వేషామేవ చోదంత శబ్దానాం కాపరే భవేత్, నః ప్రాయస్సాస్యద్ బుకారాచ్చ సర్వపండిత సమ్మతేః' అని నకారాగమమును మధ్యమణి న్యాయంబున నకారాంత ఋకారాంతములకు ండింటికిని ప్రాయశముగ వచ్చునని చింతామణి సూత్రమును సవరించిరి. ఆ సవరణమునే పౌంధవ్యాకర్త యిట ననువ దించుచున్నాఁడు. అర్థస్ఫుర్తికి భంగము రాకుండునట్లు ఈ యాగమమును మానినను దోషము లేదని ఫలితార్థము.

సూ. ౨౦. కంటె వర్ణకము పరంబగునపుడును కొన్నియెడల నకార ముంబు చూపజ్జెడి.

ఉ. 'తల్క్రతు శతంబునకంటె నుతుండు పేలు' భార. ఆది. ౪.

ఆ. 'క. మనయింటి చేటు చూచితే, మనుకుల సత్తముఁడు తొలంగు మ్మిథిలినిట్ల ధూ, జనవాదంబు మహాశ్వుల, యనఘ చరిత్రమునకంటె నధికం బగుటల్.' నిర్వ. ౯ ఆ. ము.

వ్యా. ఉకారాంత ఋకారాంతములకు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడు నకారా గమము ప్రాయశముగఁ గల్గునని పూర్వసూత్రీకము. ఆ యకార ఋకారాంతములకే కంటె వర్ణకము పరమైనపుడును ఈ నకారాగమము కొన్నియెడలఁ జూపట్టుచున్నవని ఈ సూత్రమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రయోగ ప్రరశ్యముం దలఁచించుచున్నాఁడు కొన్ని యెడలనని.

సూ. ౨౧ ఉదంతములగు సమహస్తుల కందు వర్ణకము పరంబగునపు డును నకారాగమంబు కొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి

ఉ. 'చ. జేవ నీ, వనిమిష నాయకత్వమునయం దభిషిక్తుడవై ముదంబుతో, ననుఁ బనిగొమ్ము.' భార. ఆర. ౫. ఆ. 'క. విను పిండదాన

సమయం, బున యందును భక్తి పూర్వముగ దీనిఁ బఠించిన నయ్యెన్నఁ
బమృతము, నెనయుం దురిగ మేధఫలము నిచ్చుఁ గృతార్థము.' హరి.
పూ. ౨ ఆ. 'సీ. సంతరించితి నిండు జన్మనంబునయందు మార్గ ప్రమాద
కావ్య మాంధ్రభావ.' కాశీ. ౧ ఆ. 'క. జననాథ నన్ను నడుపఁగఁగ,
జనుదెంచిన కార్య మేను నర్థంబు మనం, బునయందు మున్న యెఱుఁ
గుదు, విను చెప్పెద నీకుఁ దగునె విడువఁగ భార్య.' మార్క. ౫ ఆ.
'ఉ. దక్కఁగ వ్రాసితిన్ మును పటమునయందు ముశగ్గపొసఁములే.'
పాండు. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఆగమ ముపువర్ణంబుల కందువర్ణకము సరం బగునపుడు నుగాగమం బగు'
నని బాల. తత్స. సూ. 30. మఱి యిట విశేష మేమనఁగా నుగాగమ మనక నగా
గమ మనుటయు ఆగమ న వర్ణముతో 'అందు' వర్ణకము గంధి కలెఱుఁగ యుడఁగమము
వచ్చెనని చూపుటయు. ఇట్టి రూపములకై ఇట్లు పేర్లుపూర్ణము ప్రయోగ నర్హము
లేదనియెంచి సూరిగారు 'సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు' నని గంధి.
౨౪ సూత్రమందలి 'సమాసంబునయందు' దను ప్రయోగము నే నీవిధి జ్ఞాపకముగఁ
గూర్చిరి. ఇట్లు చేయుటవలని లాభ మేమనఁగా 'జ్ఞాపక సిద్ధం న' వర్ణకము' అని
యున్నది గాన నిట్టి ప్రయోగములు క్వాచిత్కము లని గ్రహింపఁ బడినందున.

సూ. ౨౨. తెనుఁగునం గొన్ని తత్సమదేశ్య శబ్దముల కింట్ల బసంబుగ
నేకవచనంబున నీచత్వద్యోతకంబయి యిగా యను నొక్క శబ్దం
బును దానిపై యు వర్ణ కాదులును జూపట్టెడి సంబంధసంబున
దువర్ణకంబు చూపట్టదు. తుది దీర్ఘంబునకు ప్రస్వరంబు ప్రకల్పి
కము

ఉ. ప్ర. బాలిగాఁడు, చిట్టిగాఁడు; సం. ప్ర. బాలిగా, బాలిగ;
చిట్టిగా, చిట్టిగ; బాలిగానిన్, బాలిగానిచేతః, అని తక్కిన విధము
లూహ్యంబులు. ఇట్లు గోపాలిగాఁడు మొ.

వ్యా. 'అర్థభేదే క్వచి చ్ఛబ్దా దిగా స్వాచ్చ తతోఽపి దుట, నామప్రక
డుజ్ ప్రస్వస్పృశ్ బహుతా త్వత్ర సేవ్యతే' యనుకారిక నిసూత్ర మనువాదము.

సూ. ౨౩. ద్విత్వయు క్తలాంతంబుమీఁది లు ల లగును దుర లాదేశంబు లగు.

ఉ. 'మ. అరరే యల్లియ రామరాజు పెద విష్ణుధీశు బాహా భయం, కర కాక్షేయక ధారఁ బోరునఁ గడంకంద్రెల్లు వీరారి మల్లు రకుఁ మట్టియగుం దదీయ బలధూళుల్ సంగడాలా వియ, చ్చర కాంతా స్తనపాళి విఁగరిడి నాశ్చర్యంబు చర్చింపఁగఁ.' రామా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అదంతంబు దీర్ఘ పూర్వ లోపధంబయిన మహాత్ముమీఁది విభక్తి లకారంబునకు రేఫం బగు'నని బాల. తత్స. సూ. ౩౮. రేఫాదేశంబు విభక్తి లకారంబునకు దీర్ఘ పూర్వలోపధంబయిన మహాత్ముమీఁది దానికేకాక ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీఁది దానికని వచ్చునని ఇటం బూరింపఁబడినది. ఉ. మల్లరకుఁ.

సూ. ౨౪. విధా శబ్దంబు సంస్కృతంబునం బుంలింగంబు నగు.

ఉ. 'విధి' విధానే హస్త్య స్త్రీ ప్రకారే వేతనేఽపి చ.' అని పుంలింగంబులందు ఆజయుఁడు. దీనికిఁ దత్సమంబునం బుంలింగరూపము తోనే ప్రయోగముగాని స్త్రీలింగరూపముతో లేదు. దంష్ట్ర శబ్దంబును బుంలింగముగాను గానంబడియెడి.

వ్యా. 'విధాశబ్దమునకుఁ స్త్రీ బతుల్యత్వంబు నిశ్చయంబు—విధము' అని బాల. తత్స. ౬౬ వ సూత్రప్రతిపాది సూరిగారు. కంఠరాదులుగం బథితములెల్ల సంస్కృతంబున స్త్రీలింగములే యని సూరిగారు తలంచుకొందురని కావలయు నిట ప్రోధకారుఁడు విధాదంష్ట్ర శబ్దంబులు నిఘంటువులం బుంలింగములుగాను పథితములై యున్నవను చున్నారు. స్త్రీ బతుల్యత్వం బనిదేశించుటజేసి కంఠరము మున్నగు మ్వంతరూపంబు లును, బహుళగ్రహణము చేఁ బడంబుని స్త్రీలింగంబులకు విహితమగు ప్రథమైకవచన లోపముగల్గి కందర నాసిక-ఇత్యాద్యదంత రూపంబులును సూరిసూత్రముఁబడి ఏర్పడ వలసియైయుండును. విధాదంష్ట్రశబ్దములం బుంలింగములుగను గొనునెడల స్త్రీ బతుల్యత్వంబు గల్గినప్పుడు స్త్రీలింగములకు విహితంబగు ప్రథమైకవచన లోపమునకు ప్రాప్తిలేక

పోవును. అట్లగుట ఆంధ్రమహాకవి ప్రయోగములకు విరుద్ధమగుంగాన బాలవ్యాకర్త అజయాది నిఘంటువుల నీ విషయమున నుపేక్షించెనని ఎంచినగును.

సూ. ౨౫ అర్థాదులకడ యచ్చున కుత్వంబును మీఁద ను వర్ణకంబును వైకల్పికంబుగా నగు.

ఉ. అర్థువు, అర్థము; ధర్తువు, ధర్తము; వర్తువు వర్తము. 'చ. అవని యరాజకం బయిన యస్వడు భూప్రజలందు సర్వధర్తువులు దొలంగు దేవ ముని ముఖ్యులు వాయుదు లోలి వృష్టిలే, దవు మఱి యర్థువుల్ దఱుగు నందురు, కావున గాలయాపనం, బవిభవగ్య చేయక రయంబున రాజ్యము నిల్పు మిత్తటిక.' భార. ఆది. ౪ ఆ. వర్తువునందలి వువర్ణకం బొందె లోపించు. ఉ. వర్తు.

వ్యా. పుంలింగ మహద్వాచకనామంబుల తుని యత్వంబునకును హలంతముల కును ఉత్వము తత్స. సూ. ౨౧—౬౮ లచే బాలవ్యాకరణమున విహితము. అర్థములు హలంతంబులను మహద్వాచకములును కామింజేసి బాలవ్యాకరణమున వీనికి ఉత్వ పువర్ణకముల ప్రాప్తిలేదు. కావున నిట అది చెప్పబడినది. పర్వశబ్దమునకు మహాత్వము ఉత్వము గల్గియు పువర్ణకము వైకల్పిక మని 'వర్తు' అని యుదహరించినాఁడని. కడమ వానికి ఉత్వముగల్గునెడ పువర్ణకము నిత్యమని గ్రహ్యము. ఉత్వము వైకల్పికముగాన నది గల్గినప్పుడు అమహదదంతముల కన్నిటికి 'సర్తు' అట్లు వీనిని మువర్ణకము గల్గును. అర్థము మొ.

సూ. ౨౬ రాహుబాహు శబ్దముల కంతట ను వర్ణక లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. రాహువు, రాహు; రాహువులు, రాహులు; బాహువు, బాహు; బాహువులు, బాహులు - ఇత్యదులు. 'నీ. అని వేర్వేరు యున్న యంబరమున, విద్యుత్సహస్రముల్ విలసిల్లుదుఁటి రాహుపర్వము గాకయు భానుఁ గప్పె.' భార. సభా. ౨ ఆ. 'లే. అగ్గరించి నా యెదుర బాహుప్పశించి, కడవఁజాలిన మువ్వరఁ గాన 'సెందు' భార. విరా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ఉకారాంతములకు వుపర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో వుగాగమము బహుళముగ విహితము. అట్లు ద్వితీయాదులందు వచ్చు నాగమ వుక్కు బహుళమే కాని వానికి ప్రథమయందువచ్చు వు ప్రత్యయమేమో నిత్యమేయని ఉకారాంత గోళబ్బంబుల కంతట వుపర్ణకం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౪౮ చే స్పష్టము. రాహుబాహుళబ్బములకుమాత్రము వు ప్రత్యయాంతతప్రయోగములందు నిత్యముగఁ గాక ప్రకల్పికముగఁ గానవచ్చుటంటేసి ప్రాధికారు డిట ఇట్లు సూత్రించె.

సూ. ౨౭. విశ్వకర్తుడనోయు రూపంబు

ఉ. 'సీ. విశ్వకర్తుని నూతు విశదనావద్య సముజ్జ్వలఁ జేకొని మురిచోయి.' హరి. ఉ. ౪ ఆ.

వ్యా. 'విశ్వకర్తుడులకు స్త్రీత్వం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౭౫. 'స్త్రీలింగ త్వాదిదేశంబుచేత నుత్పత్తి ధులులేవని యెఱుంగున' దని సూరిగారిదే వృత్తి. డుజ్జుగల్గిన రూప మిట చూపబడుచున్నది.

సూ. ౨౮. దేశ్యమునం దక్కడాదులు నిత్యైకవచనాంతములు.

ఉ. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ; అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట - ము. ఆదిశబ్దముచేత ఇరులు, కేలు మొ - కొండలు ఇరులు కేలు శబ్దములు బహువచనాంతము లందురు. అట్లు కాదు. 'ఇరులున నొంటిఁబోఁ బోవలి నట్టిట.' విశ్వా. ప్ర. 'కలభౌషిణి వేసలి యొక కేలఁబట్టి పోయి' కక్కగేల నొంటి గట్టి పోయి.' కల్ప. ౩ ఆ. 'సీ. ఉపధాన నిని మయం బొండొండ చూపుటఁ బెరిగేలు లఱకువఁ బ్రదిలి బిగియ.' కవిక. ౪ ఆ.

వ్యా. ఈ సూత్రమునందలి 'నిత్యైక వచనాంతము' అనునది ౩౩ వ సూత్రము దనుక ప్రతీసూత్రమునను అనువర్తించును. ఈ యారుసూత్రంబులచే నిత్యైకవచనాంతములం జేర్కొన నని తెలియవలెను. ల్పంతములగు నిరులు కేల్వాదులకు ప్రదర్శిత ప్రయోగముల నపర్ణకాద్యైకవచనైకాగ్న్యంబులు గల్గియుంటచే నవ్వాని బహువచనాంతములుగ బ్రమయరాదని సూత్రకృద్భదయము.

సూ. ౨౯. సస్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఆరుగ, చోడి, వరి, కంది, పెసర, మినుము మొ.

వ్యా. సస్యవాచకములనం బైరులఁ బెల్పనవి. ఆరు గాదులను నిత్యైక వచనాంతములు.

సూ. 30. కతిపయసంభారవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఆముదము, ఇంగువ, ఉప్పు, చింతపండు, చమురు, పసుపు మొ॥

వ్యా. సంభారవాచకము లనం బదార్థసంచయముం బెల్పనవి, అవియు నిత్యైక వచనాంతములే.

సూ 31. లోహవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఇత్తడి, ఇనుము, కంచు, బంగారు, వెండి. మొ॥

వ్యా. స్పష్టము—ఇవియు నిత్యైక వచనాంతములే.

సూ. 32. సమానార్థకములయిన యీ డెన సరి సాటి లోనగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. 'క. స్వరములు నురములు శిరములు, గరములు బెండ డెలు మెడలు గన్నులు వెన్నుల్, సురుచిర పదములు రదములు, నిరుభరసం జూడ నొక్క యీడై యుసికిక.' రా. కష్కిం. 'క. పరిఁ బడసి సుతులఁ బడయగ, నతివలు గోరుదురు శిరిసట్టులతనకుకొ, బలిఁ బడసి సుతులఁ బడసెను, సుతు లీ భార్గవిశి భాగ్యసంపదసనయే.' భార. ఆది 3 ఆ. 'క. సురపతి యను వరుణ ధనేశ్వర కమలాసనుల దివ్య సభల్ల నరేశ్వర చూచితి నవి దీనికి, సరిగా వత్సంత విభవ సౌందర్యముల.' భార. సభా. ౧ ఆ. 'ఉ. హేమ భరణధరేంద్రమున గంజియుఁ బెద్ద ధృతికొ భుజంగమ, స్వామిక మేలు చేయి పటు పాగి విభవమున బుద్ధి సంపదం, దామరచూలికికొ నరి ప్రధానులు తక్కినవారు సాటియు,

మౌ. 'మీరభ్యుదయ శాస్త్రము' వ్రాసిన వ్యవసాయరత్నం. నై. ౧ ఆ.
మౌ. 'సమస్తాని నృపాః ఖరజన శాబకములు' అని యొకచో బ్రహ్మ
గమ్యం నానావిధములున్నది. అది శబ్దాలంకార తత్వరత్నమునం బ్రాథ
మంగా బోధించబడినది గ్రహించవలయును.

వ్యా. 'ఈడు, ఎన, సరి, సాటి' అనగువాని నొక్కొక్కదానికిని 'సమాన' మని యర్థము గాన వీటి పల్ల సమానార్థకము లున్నాడు. ఇవి యన్నియు నిత్యైకవచ నాంతము లనుట సుస్పష్టము. పేరి కిది విశేషణములో అవియు సవ్యానిక్రియలును బహుత్వయుక్తము లైనప్పటినుం టిది లుప్తార్థకముం బొరయవనుట. 'సరు' అను నొక్క ప్రయోగము ఉన్నను, దానిని ప్రాథమ్యముగ అననుసార్యముగ గొనవలె నను చున్నాడు.

సూ. ౩౩. గుణన నాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. గుణన తీలుపు, ఆచక నలుపు; ఈపండ్లు తీపు ఆపండ్లు
పులుసు. మౌ.

వ్యా. గుణన అనగా నిరూపకార్థము, రంగు మొదలగునది. దానికి వాచకము అనగా తీపు పులుసు మొ గుణనవాచకములు (దేశ్యములు) విశేషణములైనప్పుడు, విశేష్యములు అట్లే పండ్లు మొదలగునది బహుత్వనాం దున్నను, ఈవిశేషణములు బహు వచన లుప్తార్థకముం బొరయవలెనని నరయునది.

సూ. ౩౪. కొన్ని యవ్యయంబులు బహువచనాంత తుల్యంబులు నగు.

ఉ. అట్టు, అట్లు, ఇట్టు, ఇట్లు. ఎట్టు, ఎట్లు, నిచ్చ, నిచ్చలు
మొదలగునవి.

వ్యా. అట్టు, ఇట్టు మొన్నగునవి బహువచనాంతములతో దుల్యము లగు నను చున్నాడు. తుల్యత ఎట్టన్న లుప్తార్థయోగముం బొంది అట్లు ఇట్లు మొన్నగు రూపము లేర్పడుటచేతనే బహువచనాంతము లగు ననక తత్తుల్యము లగుననుటచే అవ్యయత్వ హిని పరిహరింపబడినది.

సూ. 31. అందత్వాదులు నిత్యబహువచనాంతములు.

ఉ. అందలు, ఇందలు, ఎందలు, కొందలు, ఏకంధులు,
పలుగుండు.

వ్యా. ఇక నాలుగు సూత్రములచే నిత్య బహువచనాంతములం జేయుచున్నాడు. ఉదాహృతముల విభజించిన అంత + వారు, ఇంత + వారు — ఇత్యదిగా జేర్చుదును. కావున అందత్వాదులయందలి రేఫము బహుత్వద్వారా నుని స్వప్త్యే ప్రతిమైకవచన ప్రత్యయయోగము తోడి రూపములు వీనికి లేవని సూత్రార్థము.

సూ. 32. అదరులు లోనగు శబ్దములును

ఉ. అదరులు, అరువులు, ఎందువులు, మిడుగులులు మొ. ఇవి
వృత్తియం దేకవచనాంతముల యగు. ఏ. అదరుట్క. మొ.

వ్యా. అదరులు మొదలైన శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే. బహువచనాంత నిత్యత వీనికి వ్యస్తములుగ నున్నప్పడే. వృత్తియందు సమాసమునగు అన్నితో ఇవి ఏకవచనాంతములే యగుననుట ఉదాహరణము అదరుట్క. మొ.

సూ. 32 తఱచుగ ధాన్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. అట్ల, చోట్ల, వట్ల, కందులు, పెనలు, మనుషులు. మొ.
తఱచుగ ననుటచే బియ్యము జీలకఱ్ఱ ఇవి ధాన్యవాచకము లయ్యి
నిత్యైకవచనాంతములే యని గ్రహింపవలయును.

వ్యా. ధాన్యవాచకశబ్దములు తఱచుగ నిత్య బహువచనాంతము లగును. 'తఱచుగ' ననుట ఏలయన 'బియ్యము జీలకఱ్ఱ మున్నగు నిత్యైకవచనాంతములు గొన్ని యుండుటచేత.

సూ. 33. క్రీడావిశేష వాచక శబ్దములును.

ఉ. అచ్చనగాయలు, ఓమనగుంటలు, కనుమూసిగంతలు, గుట్టన
గూట్ల, బొమ్మపెండ్లిండ్లు, ఉప్పునబట్టెలు, కుప్పిగంతులు, గొబ్బిట్ల,
దాగిలిముచ్చులు, పుట్టుచెండ్లు, బల్లిగోళ్లు, సరిజేసులు మొ. ఇవి సక

కవి యందుఁ గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగాఁ బఠించియున్నాఁడు.

అది విచార్యము.

వ్యా. క్రిడావిశేషవచకము లన నాటలందెలుపు పదములు అచ్చనగాయలు మొ. అవియు నిత్యబహువచనాంతములే. దానం గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగా ఎవఁడో ఒక్కకవి పఠించియున్నందున, అంతమాత్రమున నది గ్రాహ్యము కాదనుచున్నాఁడు:—‘విచార్య’ మని.

సూ. 3౯. తఱచుగా స్త్రీసమంబులగు దేశ్యశబ్దంబులకుఁ గడపలఁ గొన్నింటి నేకవచనంబునఁ బూజ్యత ముందు గారు శబ్దం బగు.

ఉ. ఆయ్యగారు, అమ్మగారు, తల్లిగారు, తండ్రిగారు, రాజుగారు, రాణిగారు, నెట్టిగారు, నాయఁడుగారు, దేవిగారు. మొ. ‘చ. నూమగా, రనుటయు కాని మా దశరథాపనిభగ్తకు మీకు భేదమే.’ ఉదా. ౫౯. మొ. (నాయఁడుగారు దేవిగారు వీనికిఁ దఱచు శబ్దంబు శరణము.)

వ్యా. ఉదాహృతములలో ‘రాజు’ తత్సమంబును ‘రాణి’ తద్భవంబునుం గాన సూక్రమందలి ‘దేశ్య’ యును విశేషణమును దేశ్యశరణంబులకు నుపలక్షకంబుగాఁ గొనవలెను. ‘గారు’ను స్త్రీసమంబులకుఁ బ్రము విధించి యుదాహరణములలో అస్త్రీసమంబులగు ‘నాయఁడను డుదంతమును దేవి యను స్త్రీపాచకమునుం జేర్చినాఁడు. వానికి శరణము ‘తఱచు శబ్దం’ బనుచున్నాఁడు. శరణము శబ్దంబును ‘బహుళ’ మను నాద్య న్యాకరణ ప్రసిద్ధ శబ్దార్థంబునఁ బ్రయోగించిరని ఎఱుంగవలయును. అప్పుడు ప్రవృత్తిప్రవృత్తులేకాక అన్యథాభావమును సావకాశము లగును.

సూ. ౪౦. ద్వితీయాదులందు రు రి యగు.

ద్వితీయాది విభిక్తులయందు గారు శబ్దమందలి రువర్ణము రివర్ణ మగు నని యుద్ధము. ఉ. ఆయ్యగారికి, ఆయ్యగారితోకొ ఆయ్యగారికికొ మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రమునుండి ‘గారుశబ్దము’ అనున దిట ననువర్తించును. ద్వితీయాదులం దను గా ప్రధానవిభక్తు లుంటియుం దని యుద్ధము. అనఁగా నాప్రశ్నయం

బులు పరంబులగునపుడు 'గారు' నందలి రకారాత్రితమగు నుత్పరమున శిష్టము వచ్చును. దానినే వివరించుచున్నాడు 'రువర్ణము రివర్ణమగు' నని. 'రు' హరించుచున్నందు 'అయ్యగారి' న్నిత్యాదుల.

సూ. ౪౦ దుమంతంబులగు తత్సమాది శబ్దంబులకు గొన్నింటికి ద్వితీయా బహువచనంబుమీఁదం బూజ్యశేషులందు గొనునకు మాటుగ వారగు

ఉ. శ్రీరాములవారు, వసిష్ఠులవారు, వ్యాసులవారు, స్వామిల వారు మొ. శ్రీరాములవారికి, శ్రీరాములవారిలోకి ఇత్యాదు లు హ్యంబులు.

వ్యా. ఇట నుదాహృతము లెల్ల నాభాస షష్ఠీతత్సమగుష సమాసములు. 'స్వామిల వారు' నుదాహరణముచ బట్టి సూత్రమందలి 'దుమంతంబులగు' అనుదానిని దుమంతే తరములకు నుపలక్షణముగా గొనవలయును.

సూ. ౪౧. అర్ధవిశేషంబునం దేవ్యో బుధులు గొన్ని శబ్దములకుమీఁద వారు చూపట్టెడు.

ఉ. అయ్యవారు (ఉపాధ్యాయుడగు, పూజ్యుడగు బ్రాహ్మణుడగు అట్టి వేలుపు), అమ్మవారు (స్త్రీదేవత, పూజ్యుడగు బ్రాహ్మణ స్త్రీ) 'ఎ. గీ. చిత్ర మిది యయ్యవారి సంసేవక, నమ్మవ రుగ్గడించె' యనుచు నడిగె.' కళా. ౧౭ ఆ. దేవరవారు (పూజ్యులగు వారు.)

వ్యా. అయ్య అమ్మదు లేకపచనాంతము లయ్యను వానిని బగముగ నర్థవిశేష సిద్ధికై = అసాధారణార్థము గల్గుటకై 'వారు' ప్రసంగింపవగును. అయ్యవారు అమ్మవారు అనుటలకు ఉపాధ్యాయుడు స్త్రీదేవత యనునవి యసాధారణార్థములు; పూజ్యుడగు స్త్రీ పూజ్యుడగు బ్రాహ్మణు డిత్యాది పట్టాల నర్థవిశేషము పూజ్యుడగు పూజ్యులగు మీ రనుచోట 'బూజ్యులరగు' అని రామి. భాల. ౪౫. సూ. 33 అని ప్రకటించి ప్రమాణ ముచే రక్షితము.

సూ. ౧౩. పూజ్యులగు నొక యాన పదేన ద్భిష్ట నస్తచ్చబం
 యు నది బహువచనంబగు అగుచో సంబోధ్య
 వాచకంబు బహువచనాంతరంబుకాదు.

ఉ. 'మహా గురువుల.....నడిగిన.' 'వారలు నన్ను నీ
 వంశ మింకను స్వస్థపంశంబుగాఁ గల దనిరి. 'కళా. ౫ ఆ. 'క. వీరెవ్వ
 రయ్యున్, పది ను, నరంబులు.' (ఇక్కడ నిగద యందుఁ బూజ్యత.)
 భార. ఆది. ౬ ఆ. 'న. మొరలు నీరల విద్యా, సారము చను దెలుఁగ
 పలయు.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'శ. మొ చి త్తంబున పేడకయందునది నీ
 మౌఢ్యుని పక్షముచే, వైచిత్ర్య సఫలంబు నేయుము.' కళా. ౧
 ఆ. — సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతరంబు గామిరి. 'క. ఆతఁడు,
 మౌఢు ప్రయశిష్టుఁ డుట యమిథ్యావచనా.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'మహి
 తాత్మ మొర లిద్దరామండు.' కళా. ౧ ఆ. ఒక్కచో ననుటచే 'ఆచా
 ర్యుఁడు ప్రజుననుక శిష్యుఁడు.' భార. ఆది. ౫ ఆ. మొ.

వజ్ర. నామములయొక్కయొ తల్ వీరల్ యుష్టల్ అస్తల్ — శబ్దముల
 యొక్కయొ పేరిడవనంబునను మౌఢుగాఁ బూజ్యతయందు బహువచనం బగును. ఉదా.
 ఉపాధ్యాయుల, వారి, నీడు, గొగు, మౌఢుక్క మొ. 'మద్భురువుల,' 'వారలు'
 'వీరు' 'మొరలు' 'మొ చి త్తంబున' మొ. గిరి బహువచనాదేశ 'మొకచో' నగునంటచే
 నది గానిరదుడను గలదు. ఉదా. 'ఆచార్యుఁడు ప్రజుననుక శిష్యుఁడు.' మొ.
 సంబోధ్యవాచకముననుమౌత్రిక పూజ్యతయందును బహుత్వమురాదు. ఉదా. ఆమిథ్యా
 వచనా, మహితాత్మ మొ.

సూ. ౧౪. సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతరబయ్యుఁ గ్రియల
 మొఁది ముద్భుతంబు లేకవచనాంతరంబుల యగు.

ఉ. 'ఆ. మన యభిరు చిన్ని మగి వాని గనె నట, చూచి వత్త
 ముట్టు ముదతుల' భార. ౧౦. స్కం. పూ. మొ.

వజ్ర. ముదతుల — ఇది యిట సంబోధ్యవాచకము, బహువచనాంతరమై
 యున్నది. క్రియ — (చూచి) వత్తము. మనము అనుట యాధ్యాపార్యము. ఈ క్రియ

ప్రశ్నార్థము సిద్ధించ 'నమ్మ' చేర్పబడినది. చూచి నమ్మనమ్మ=చూచి నమ్మము. ఇట్లుగ విశేషంబునం గ్రియల కనుప్రయుక్తము లగు నమ్మదులకు (అది శబ్దముచే అయ్యి అన్నాదులు గ్రాహ్యములు) బహుత్వంబు గల్గును.

సూ. ౪౫. పూజ్యతాతిశయాంబున యుష్మదగ్రబహువచనంబునకు మా టుగా నాత్మాగ్రబహువచనంబు ప్రయుక్తంబగు.

ఉ. స్వామి తాము దయ చేయవలెను. సూ.

వ్యా. పూజ్యతయందు 'మీరు'. పూజ్యతాతి శయంబున 'తాము' సూ. ౪౪ చే, 'తమరు' 'తారు' అనియుం బ్రయోగింపనగు.

సూ. ౪౬. సంబంధంబున యుష్మదస్యచ్ఛబ్దంబులకుం గొన్ని గొడల బహుత్వంబగు

ఉ. మీ యిల్లు, మా యిల్లు. ము. 'మా యిల్లి పృథ్వీ సమాన పృథాదేవి.' భార. ఆర. ౫ ఆ.

వ్యా. నీయిల్లు నాయిల్లు—అని ఏకవచనాంతములుగనే యున్నచో నింటికి సంబంధివి నీజే యని నేనే యని, నీతో నీయింటిపనియు నాతో నాయింటిపనియు సరి యను నమంగళార్థము గల్గును. దానిం దొలంప నీ బహుత్వంబుని యూహ్యము.

సూ. ౪౭. కి మేకాగ్రకశేబ్దంబులు క్రమంబున సజ్జాతవస్తూద్దేశ్య ప్రశ్న ము నందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర ప్రశ్నమునందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర గ్రహణము నందును, అనిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాద్దేశ్య వ్యాహారమునందును తఱచుచుగ బహువచనాంతంబు లగు

ఉ. ఎవరక్కడ; సీతారాము లిద్దఱులో నెవరు మిక్కిలి కరుణ గలవారు; ఈ స్త్రీపురుషు లిద్దఱులో దీని నొకరికిమ్ము; ఒకరుపోయిన త్రోవ నొకరు పోరు, వా రొక్కరే వచ్చిరి, ఇత్యాదులు గ్రాహ్య ములు. తఱచుగ ననుటచే సీతారాము లిద్దఱులో సీత మిక్కిలి కరుణ గలదా ? రాముడు మిక్కిలి కరుణగలవాడా ? అని ఇత్యాది రూప

ముగా వాక్యమును వ్యాసముచేసియుం జెప్పవగు నని తెలియపలయును.
 [‘నీ వష్ట రిత్యాదివి విశేషప్రయోగంబులు గలవు. ‘క. నీ వష్ట రేమి
 పన్నిత, యే పరిణామి బోవు చునికి యిది.’ భార. నిరా. ౧ ఆ. ‘చ. నీవు
 మునిసత్తమ యెవ్వడ పట్టు లేను నీ, తనయుడ నైతి మ జ్జనని తా
 నది యెవ్వరు’ మార్క. ౫ ఆ. ‘ఈ వారలఁగాంచి పల్కు రఘువర్ముడు
 గొరిట జాతగర్త సు, స్కారము తవ్వ రుక్తవిధి జన్మి రొగిన్ ధను
 రాని శాస్త్ర వి, ద్మారలు గుతి తవ్వరి కతంబున నే గతి యుద్ధిచాతురిన్,
 జేరుచు కొంటి తవ్వ రవనిం నలిదండ్రుల పేరు నావుడన్.’ జై. ౬
 ఆ. ‘ఆ బ్రహ్మచారిఁ గాంచి ము యియ్య మీ పే తవ్వ రని యడిగి.’
 పర. 3 ఆ. ‘నామము మేఘపర్వుడన్’ జై. ౧ ఆ. కొన్నియెడల
 వష్ట రదిపూర్వకంబులు క నంబడియెడి ‘నీ. అని యెవ్వరిని ప్రతీ
 వారు తవ్వరి నన్ను దన్నుగా దిలచి చిత్తమున నులుకు.’ జై. 3 ఆ.
 ‘అది యెప్పుడే పిలిచెడిరు న న్నిది యేమొ యారసెచ్చెద నంచు
 నురకన్ నొకత.’ కళ. 2 ఆ. ము.]

వ్యా. ఎవఁడు ఎవతె మొ. విశిష్ట శబ్దములు. ఒకఁడు ఒకతె మొ. విశిష్ట శబ్దములు. ఎవఁగఁబడని వస్తువులంగుచ్చిన ప్రశ్నమగును, నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరింగుచ్చిన ప్రశ్నమగును విశిష్ట శబ్దంబు తఱచుగ బహువచనాంతమగును. ఉదా. ఎవ రక్కడ. నీత రాము లిట్లొక్క సేవరు కరుణగలరు. మొ. నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరికి గ్రహణము గల్గినదిపచ్చినప్పుడును నిర్దేశింపఁబడని స్త్రీ పురుషులంగుచ్చి చెప్పవచ్చును విశిష్ట శబ్దము తఱచుగ బహువచనాంతమగును. ఉదా. ఈ స్త్రీ పురుషు లిట్లొక్క దీని నొకరి కిచ్చు; ఒకరుపోయినత్రోవ నొకరు పోరు. మొ నీవష్ట రిత్యాదులు విశేషప్రయోగంబు లనుచున్నాఁడు.

సూ. రరా. దేశ్యంబునం గొన్నియెడల మహస్వ హత్వర్థక బహువచనాంత నామంబులైన మగల బహువచన ప్రత్యయంబులు చూపబ్బెడు. అచ్చో వారు నీరు మీరు శబ్దంబులు యంత్యోకారంబున కకారంబగు.

ఉ. వేడుక కాండ్రును, కోడండ్రును, పలయాండ్రును, పెక్కిం
 ద్రురు, చూపలులు, ఒకరులు. మొ. పార్లలు, వీరలు, మొరలు. 'నీ.
 ఆడెడు వారల కెచ్చును, బాడెడు వారలకు నిచ్చు బట్టను నిచ్చు',
 బాడబవరులకు నిచ్చును, వేడుక కాండ్రులకు నిచ్చు వివిధార్థములు.'
 విక్ర. ౨. ఆ. 'శ. సుందరి నా కోడండ్రును, యుం దిభ్యర్థి తను నీవ.'
 భార. సభా. ౨ ఆ. 'నీ. పలయాండ్రునను గొండెయిలం బదిలంకిత
 శ్రేణుల నొండొండ చెఱులు వట్టు.' పారి. ౧. ౧. ౧. 'నీ. పమ్మ
 చెఱంగులం బాడికే, బెక్కండ్రుర కోడ వకడెం పనగెగగ గార్వల,
 తొక్కటియగు నేనియం దాం, బెక్కండ్రుర కోడెవ్వనం బనగెగగ
 జెల్లుకొ' విజ్ఞా. వ్య. 'ఎ. గీ. చూపలుల చూడ్కు కొక వింత చూట
 గొనర్చె.' కళా. ౨ ఆ. మొ,

వ్యా. 'ఒకానొక చో నామనబు సంజ్ఞిప్త బహువచనముల బహు
 వచనంబు నెనయు' నని బాల. ఆచిచ్చి రరా ది యా సంజ్ఞిప్త బహువచనముల గే
 కాక యసంజ్ఞిప్త బహువచనాంతములును మఱిల బహువచనము ననయు నెను వి
 వముందెల్వం బ్రకృతసూత్రంభమని తెలియవలయును. సూర్యుని వ్యాసములంబట్టి
 యమహత్తులకే యీకార్యమని సాహస్యముగ స్ఫురించుచున్నందున, 'ఒకానొకాండ్రు'
 మున్నగు మహత్తులును 'కోడండ్రు' మున్నగు మహాతీవాచకములునునుండి మొల ఇహ
 వచనము నెనయునని స్పష్టపఱుపఁగుండ నీ ప్రాధమ్యము నుపగోహించును.

సూ ౧౯. మా త్రియ శబ్దేశ్వరములయందును. దక్షనుక : త్వలోపంబు
 గానంబడియుడి.

ఉ కన్నియ, కన్య, దివ్వియ, విన్య, కల్లియము, కళ్యము; పల్లి
 యము; పశ్యము; వీడియము, వీడ్యము. 'నీ. నయ్యపుర గన్యకల నన
 వాలుం దూపుల జయించి.' రాఘ. ౧ ఆ. (చూ. శిల్పరత్నాకరము)
 'తే. గువ్వగ్రద్ద ది ప్యాటుపుఁ బ్రుష్టగుంబ, యిల్లునిచ్చిన శాంతి
 నేయింపవలయు.' భార. ఆను. ౪. ఆ. 'నీ. కళ్యలం బదిలంబు గాని
 గుఱ్ఱంబులం గ్రొత్త ముట్టన కియ్య కొలుపు వరపు.' భార. విరా. ౧. ఆ.
 'ఉ. అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణి బోనము నేడను సూర్యపా,

శ బ్ద ప రి చే డ ము

కంబున నాయతం బయిన శబ్దము భోజనకాలలోనఁ బ్రశంబిడి నారు పంగబదళాక్షులు రెండవజాము గంట ప్రాయంబడె నారగింప సమయం బని చెప్పెర విన్నవించినట్లు.' కాశీ. గీ. ఆ. 'ఎ, గీ. తరుల ధావన ధగ ధగ ద్వశన మణుల, హత్తు కొల్పిరి లేత వీడ్యముల డాలు, పర్వదిన ములఁ బావర ప్రమదలుగిత, నియమ సంభావ నారంభ నిభృత బుద్ధి.' పాండు. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఇయకు ముఱుగా నామాంతంబున కత్వంబు బహుళంబుగా నగు' నను బాల. ఆచ్చి. సూ. 13 క్రింది వృత్తిలో 'ఇయ శబ్దంబునం దికారలోపంబు కొందఱు పక్కాణించిరి—అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు—ముత్తియ శబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి—ముత్తియము—ముత్తెము—ముత్యము' అని సూరిగాగు విలిపియున్నారు. ముత్తియ శబ్దమునకేకాక కన్నియ దివియ కల్లియ పల్లియ వీడియ శబ్దములకును ఇత్వలోపంబును ప్రయోగములం జూపు చున్నాఁడు ప్రాధవ్యకర్త. కన్నియశబ్దము కొన్నియర్థములఁ దత్సమము, మఱి కొన్నిట సాధ్యకమును. వీర శబ్దరత్నాకరమున నిట్లు సెలవిచ్చియున్నారు "కన్య—ఉభ. వై. విజ. ప్రాత్ర శబ్దయ్యపుఁ గన్యకల ననవాలఁ దూపుల జయించి' (రామా యణార్థమందు నయ్యపుఁ గన్యకల నన వాలఁ దూపుల సనియు, భారతార్థమందు సెయ్యపుఁ గన్యకలఁ ననవాలఁ దూపుల సనియు వేదము) రాఘు ౧ ఆ. (ఇక్కడ రామాయణార్థమునందు సహితము గన్య యను శబ్దమును తత్సమముగానే చెప్పి యర్థ మును సరిపఱుపపచ్చురని కొందఱు చెప్పుదురు. కన్యాశబ్దము వికృతిని జెందినప్పడే ప్రాత్ర యను నర్థము గలిగి తెనుఁగు ప్రయోగములందు సాధారణముగా వాడఁబడు చున్నది. సంస్కృతమునం దాయర్థము కలిగి వాడఁబడునట్లు కానము. సంస్కృతము నందు లేని యర్థములు వికృతియందుఁ గలుగుట సహజము" అని. ఈ ప్రపంచమందుఁ గని తెలియుం దనియే ఈసూత్రవృత్తియందు 'చూ. శబ్దరత్నాకర' మనుట.

సూ. ౧౧. ఎద్దు దేవరశబ్దములకు లుల-లు పరంబు లనపుడు ద కారంబు నకు డ కారంబును డ కారంబు నుత్వంబునకు లోపంబును వికల్పముగాను, రేఫమునకు శ కారమును శ కారంబు నుత్వంబునకు లోపంబును నిత్యముగాను గ్రమంబుగ నగు.

ఉ. ఎద్దులు, ఎడ్డులు, ఎడ్లు; ఎద్దులకొ, ఎడ్డులకొ, ఎడ్లకొ;
దేవల్లు దేవల్లకొ. మొ.

వ్యా. ఎద్దు శబ్దమునకు 'లు' గాని 'ల' గాని ఋత్తుసంపాదము ఎద్దు + లు, ఎద్దు + లకొ అనియుండ, దకారమునకు డాదేశమును దకారోత్పన్నాపంబున రాగా ఎడ్డులు అనియు ఎడ్డులకొ అనియు, వైకల్పిక గ్రహణముచే ఎడ్డులు ఎడ్డులన్ననియు రూపములు గల్గును. లు ల-లు పరము లగునపుడు దేవర శబ్దదేశమునకు లోదేశమును లోరాత్వలోపమును నిత్యమును గల్గుఁ గాన దేవల్లు దేవల్లన్ననియునే రూపములు.

సర్వసామ ప్రకరణము.

సూ. ౧౧. ఈ ఏ ఒకశబ్దముల కంటెం బరంబయిన యంత శబ్దము నకారమునకు లోపంబగు అగుచో నీ యే-ల దీక్షమునకు ప్రాప్తమును ఒక గు వర్ణవ్యత్యయ సంహితలు నగు

ఈ, ఇంత, ఎంత, కొంత. (చూ. డెబ్బది) శ్లోకాసమందు 'తచ్చబ్ధాతః' అని సూత్రించిన సూక్తమునందలి తచ్చబ్ధ మింత ప్రభృతులకు నుపలక్షణ మని తెలియునది,

వ్యా. కొంత—ఒక + అంత అని యుండ నంతలోని యకారమునకు లోపము రాగా ఒక య ను దానికి వర్ణవ్యత్యయము చేయఁగా క + ఒ + అ = అని యుండ సంహితచే కొంత యగునని ప్రక్రియను జూపుచున్నాడు. 'చూ. డెబ్బది' యనఁగా డెబ్బది యను రూపమున ఏడు + పది యని యుండునపుడు కలిగిన వర్ణవ్యత్యయమును జూడుడని యర్థము. 'నాయది' అను స్థలమున నున్న తచ్చబ్ధాకారమునకు లోపము వచ్చునని చింతామణికర్త తచ్చబ్ధాతః అని సూత్రించినాడు. ఆ యకారలోపము కేవల తచ్చబ్ధాకారమునకే కాదు అంతలోని యకారమునకుఁగూడ నగునని యర్థము.

సూ. ౧౨. అమహదర్థంబున భిన్న వస్తు సముదాయం బర్థమగుచో నేక వచనంబున నంతాదుల తకారంబునకు ద్విరుక్త ని వర్ణంబగు.

ఉ. అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని.

వ్యా. భిన్నపస్తు సముదాయ మనఁగ నుద్భూతావయవకంబులగు సజాతీయ విజాతీయ వస్తుసమూహమని యగ్గము, ఇట భిన్న యను విశేషణము లేనిచో పిండి యను చోటఁ దూడ నన్ని పిండి యని యనవలసియుండును. సిద్ధాంతములో అంత పిండి అని యుండును. పిండిలో నపయవభేద ముద్భూతమని నెప్పుడు వలనుపడదుగదా! కాని అంత పప్పు అనుచోట అపయవభేదము ఉద్భూత మగుచున్నను అన్ని పప్పు అని వ్యవహారములో లేమి సూక్ష్మమునకు అవ్యక్తి. అన్నిపాలు మున్నగుచోట్ల నద్దానికి అతి వ్యక్తి.

సూ. ౫౩. ఆ ఈ శబ్దములకును, ఏ శబ్దమునకును మహదర్థంబున నన్ని విభక్తులయందును వకారము నిత్యముగాను వైకల్పికముగాను, మహదర్థంబునం బ్రథమేతదిభక్తులయందు నచనద్వయంబునం గ్రమంబున తకార వకారంబులు నిత్యముగాను బూర్వాగమంబు లగు.

ఈ పాఠము, వాగు; వీడు, వీరు; వానిక, వారిక; వీనిక, వీరిక; వానిచేతక, వారిచేతక; వీనిచేతక, వీరిచేతక; వేడు, వీడు; వేరు, వీరు; వేనిక, వీనిక; వీరిక, వీరిక, వేనిచేతక, వీనిచేతక-ము. 'లే. నిలిచి చారుల రావించి యిలయు దివియు, నుంచు కవి వీరసేనల మించుఁగాంచి, వీరిలో ముఖ్యు లేవ్వారు వేడు రాముఁ, డతని యనుజ్ఞుఁ డట్టివాడనుచుఁ బలుక.' రామా. ౭ ఆ. మొ. దానిక, వానిక, దీనిక, వీనిక, దేనిక, వేనిక, దానిచేతక, వానిచేతక; దానియందుక; వానియందుక. మొ. అనుప్రయుక్తంబు లగు నపుడు వీరి కీరూపంబు లిట్లయగు. ఈ. (చూ. పాఠము.)

వ్యా. ఆ ఈ శబ్దముల కనియు ఏ శబ్దమున కనియుం బృథక్కుగ నుచ్చరించుటంజేసి గ్రంథకర్త యాశయ మిమ్యుచ్చియి యున్నది. ఏమనఁగా మొదటి రెండు శబ్దములకును వకారము నిత్యముగాను ఏ శబ్దమునకుమాత్రము వికల్పముగాను వచ్చును రాగా పాఠము, వీడు అను పక్షకరూపములును వేడు వీడు అను ద్వయరూపమును

గల్గును. అనుప్రయుక్తములైనప్పుడును వీనిరూపము లిట్లయియున్నవి. 'చా. చాడు' అని, ములం జూచుకొను మనుచున్నాడు తరువాతి సూక్తముక్తిగద. 'చా. చాడు' అని, సూ. ౫౪. కొన్నియెడల మహదర్థంబున నే శబ్దంబునకు వాడు వారును, అమహదర్థంబునం ద్రికంబున కది యపులును స్వార్థంబున నేక బహువచనంబులం గ్రమంబుగ ననుప్రయుక్తంబులగు.

ఉ. ఏవాడు, ఎవ్వాడు; ఏవారు, ఎవ్వరు; ఆయది, ఆయ్యది, ఆయవి, ఆయ్యవి; ఈయది, ఇయ్యది; ఈయవి, ఇయ్యవి; ఏయది, ఏయ్యది; ఏయవి, ఏయ్యవి.

వ్యా. బాలవ్యాకరణము చొప్పున నెవ్వాడు మున్నగు రూపములు కర్తృధార యమునంజే సాధువు లగుచున్నవి. ఇట సామగ్ధ్యమందను సాధుశ్వము నిదాపించు చున్నాడు.

సూ. ౫౫. ఇటనే ప్రాస్వంబగు, అగుచో వా దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబును ద్విత్వంబునకు లోపంబును విభాష నగు.

ఉ. ఎవ్వాడు, ఎవడు; ఎవ్వరు, ఎవరు.

వ్యా. ఎవ్వాడు ఎవ్వరు—అను రూపములు 'త్రికంబునొంది ముగియకు క్త హల్లు' నకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు; ద్విరుక్తంబగు హల్లు; పరంబగునపు డాదీర్ఘంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు' నను బాల. సమా. సూక్తముల చేత నే సిద్ధించును. కాని యా సూక్తోదాహృతములం బట్టి మీఁదహల్లు ద్విత్వ మెడలివ ముగిది కృత్ప్రాస్వమునకు దీర్ఘముగల్గి 'అకన్య ఇకాలము' మున్నగురూపములు గల్గినట్లు 'ఎవడు ఎవరు' మున్నగు రూపములును సిద్ధింపవు. ఎవడు ఎవరు—అనురూపముల సిద్ధిగై ప్రశ్నతసూక్తము.

సూ. ౫౬. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బూజ్యతయందొ మహదేకవచనంబునఁ దవరాగమంబును వాని దీర్ఘంబునకు వికల్పముగా ప్రాస్వంబును; మహత్యేకవచనంబున వానికంటె బరంబును అక, అప, అమ శబ్దంబుల తొలి యకారమునకు లోపంబును, తున యకారంబున కెకారాదేశంబు నగు.

ఉ. ఆతఁడు, ఆతఁడు; ఇతఁడు, ఈతఁడు; ఎతఁడు, ఏతఁడు;
ఆక (ఆ+క+ఎ), ఆపె (ఆ+అప+ఎ), ఆమె (ఆ+అమ+ఎ);
ఈక (ఈ+అక+ఎ), ఈపె (ఈ+అప+ఎ), ఈమె (ఈ+అమ+ఎ);
ఏక (ఏ+అక+ఎ), ఏపె (ఏ+అప+ఎ), ఏమె (ఏ+అమ+ఎ).

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బూర్వోత్తయందు మహాదేశవచనమునందు 'త' వర్ణము నిత్యముగ అగమముకాఁగా ఆతఁడు, ఈతఁడు, ఏతఁడు అను రూపములు గల్గినవి. వాని దీర్ఘమునకు వికల్పముగా ప్రాస్వము రాఁగా అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు అను రూపములు విర్పడును. మహాదేశ్యక వచనంబున ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు అక అప అను శబ్దములు పరములు కాఁగా ఆ+అక, ఈ+అక, ఏ+అక, ఆ+అప, ఈ+అప, ఏ+అప, ఆ+అమ, ఈ+అమ, ఏ+అమ—అని యుండఁగా; అకారాదుల వ్రాలి 'అ'కారము లోపింపఁగా ఆ+క, ఈ+క, ఏ+క, ఆ+ప, ఈ+ప, ఏ+ప, ఆ+మ, ఈ+మ, ఏ+మ అని నిలుచును. అప్పుడు అకాదుల కుదిరున్న 'అ'కారము 'ఎ'కారముగ మారుఁగా అక ఈక ఏక ఆపె ఈపె ఏపె ఆమె ఈమె ఏమె యనురూపములు సిద్ధించినవి.

సూ. ౫౪౭. ఆ ఈ శబ్దములును ఏ శబ్దమును నమమాదర్థంబునం బ్రథమా విధి క్రి సంబంధగునపుడు నిత్యముగఁగాను వైకల్పికముగఁగాను గ్రమంబుగ ప్రాస్వరింబులగు. ఉ. (చూ. మీఁది సూత్రము.)

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమున దివర్ణకంబును తద్వహవచనంబున ఏ ప్రత్యయమును జేయనని తరువాతి సూత్రమునఁ జెప్పబున్నాఁడు. ఆ ప్రత్యయములు పరము లగునపుడు ఆ ఈ శబ్దములు నిత్యముగ ప్రాస్వరింబు లగును. అది, అది; ఇది, ఇది; అక ప్రత్యయములు చేయనప్పుడు ఏ శబ్దమునకు ప్రాస్వరిత వైకల్పికముగ రాఁగా రూపద్వయము ఎది, ఏది; ఎది, ఏది—అని. ఈ యుదాహరణములం దరు వాతీసూత్రమున విచ్చియున్నాఁడు కావున చెప్పబున్నాఁడు 'చూ. మీఁది సూత్ర' మని.

సూ. ౧౮. త్రికంబున క హమదగ్ధంబునం బ్రథమైకవచన బహువచనం
బులం గ్రమంబుగ దివి వర్ణకంబు లగు.

ఉ. అది, అవి; ఇది, ఇవి; ఎది, ఏది; ఎవి, ఏవి;

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులూ త్రికంబు నాఁబడు నని బాల. సమా.
సూ. ౪. ఆ. సర్వనామములకుం బ్రథమైకవచన ప్రత్యయము ది, తద్బహువచన వర్ణ
కము వి. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అ' దిత్యాది. ఎది ఏది ఎది ఏది యను రూప
ద్వయముల నిష్పత్తి పూర్వసూత్రమున సంపాదిత మైయున్నది.

సూ. ౧౯. ప్రాప్య వ్యస్త త్రికంబుమీఁది దివులకు ద్విత్వంబు నగు.

ఉ. అద్ది అద్వి; ఇద్ది, ఇద్వి; ఎద్ది, ఎద్వి, ఇట్టనుటచే అయ్య
దీత్యాదులయందు ద్విత్వంబు కలుగదని యూహింపవలయును.

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామములకు పరంబులగు దివి వర్ణకంబులకు ద్విత్వం
బును అగు ననుచున్నాఁడు. ఇచ్చటి సమచ్ఛయార్థకము ఈ ద్విత్వము ప్రకల్పిత మని
తెలుపుచున్నది. ఈ ప్రకల్పిత ద్విత్వము వ్యక్తములందేకాని సమస్తపదంబులం గల్గదు.
కావున జెప్పచున్నాఁడు 'అయ్య దీత్యాదులం' దిత్యాది. అయ్యది కర్తృధారయము
గాన ప్రకృతసూత్రోక్త ద్విత్వమున కట ప్రాప్తలేదని భావము.

సూ. ౨౦. ద్వితీ యైకవచన బహువచనంబుల రెంటును నివర్ణకం బగు.

ఉ. దానికొ, వానికొ; దీనికొ, వీనికొ; కేనికొ, వేనికొ;

వ్యా. చింతామణిలో బహువచనమున 'లను' అను ప్రత్యయ ముండవలయు
నని సామాన్యముగా జెప్పఁబడియున్నది. ఈ సర్వనామములలో నట్లుగాక బహువచ
నమునఁగూడ నివర్ణకమే యగు నని యీ సూత్రము చెప్పుచున్నది. ఉదా.
దానికొ—ఇత్యాది.

సూ. ౨౧ అయ్యది తృతీయాది విభక్తులు పరంబు లగుచో నాగమం
బుగా నగు.

ఉ. దానిచేతకొ, వానిచేతకొ.

వ్యా. ప్రత్యయముపై ప్రత్యయము కూడదు గానఁ దృతీయాది పరక నివర్తంబు నీ సూక్తంబున నాగమం బనుచున్నాఁడు.

సూ. ౬౨. అది యిది యిది యనువానికిఁ దృతీయా సప్తమ్యేకవచనంబులందు దాన దీన దేన ననియూ, వాని బహువచనంబులందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబు లగు.

ఉ. 'క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పావన నవనిజరూప వైభవ శ్రీ నుల్లంబున నిడి దాన విచిత్ర, తను రాగ పౌఢి వచ్చి తనుఁ బై కొనఁగట్.' రాఘ. ౨ ఆ. 'క. నలుఁ గాన మివ్వనంబునఁ, గలవెప్పుడుఁ గాంతు ముగ్ర కరులను సింహంబుల బుక్షంబుల సిది మర్త్యుల కవిషయ మాతపంబు దూఱదు దీనఁ.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'క. కాననము గిరులు నదులను, నానా శ్రీగ్ధములు భుంజనంబుల కెల్లఁ, భూనుత సాధారణములు, నానను ధర్మములు నేయవచ్చు నిజేచ్ఛఁ.' భార. ఆను. ౨ ఆ. 'తే. అనిన నలుగాని దాన గోవును నశేష, శబ్దముల మంత్రమును నాపాజానిఁ గాంచనమును మనుజుల విప్రుఁడు సమధి కత్వ, భజనమలంకర్త వేద ప్రపంచవిదులు.' భార. శాంతి ౧ ఆ. 'తే. కలపు నూలులు వీలు లక్షలును గోటు, లప్రసేయముల్ ఘన మాయ లధిప నాకు, వానఁ దగులక యోరండు నవజభవున, కైన నభి వున గ్రనిను నయ్య లంక.' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'క. ధ్యాయం బింద్రియవృత్తులు, మునించు టహింస గురుసమర్చన విధి నిత్యవృష్టినము తపమును, వీనం బర సేవ్యమెట్టి వినఁగా వలతుఁ.' భార. ఆను. ౪ ఆ. 'సీ. ఒక్కఁ డొక్కటి చేత నెక్కుడుఁ దలఁగుమఁ, ప్రగుణంబులను బ్రవర్తించు వీన, జనితంబులగుఁ ప్రతి సంతప మోహదులు.' భార. ఆను. ౫ ఆ. 'ఎ. గీ. అని యుఁగింగింది మఱియు నిట్లను నజుండు, స్వేద బుద్ధు దాండబములు జరాయుబములు.' భార. అశ్వ. ౨ ఆ. మొ దేనఁ, వేనఁ. అను వానికిఁ బ్రయోగంబులు మృగ్యంబులు.

వ్యా. అది ఇది ఎది—అనువాని తృతీయా సప్తమ్యేకవచన రూపములు దాని చేతఁ, దానియందుఁ; దీనిచేతఁ, దీనియందుఁ; దేనిచేతఁ, దేనియందుఁ—అని

యందును. వీనికిం బ్రకృతసూత్రమున దానన్ దీనన్ దేనన్—అను రూపాంతరములు నిపతింపఁబడినవి. వానిచేతన్, వానియందున్; వీనిచేతన్, వీనియందున్; వేనిచేతన్, వేనియందున్ అను బహువచనరూపములకుం గ్రమంబుగ రూపాంతరంబులు వానన్ వీనన్ వేనన్ అని ఏర్పడును. ఈ రూపాంతరములం దృఢీయ సప్తములం దేకరూపత నరయుండు. నామంబుల కేతాద్వైతములు బాల. కారక. సూ. ౨౨ చే సిద్ధించును. ఉత్తసర్వనామముల కీ రూపాంతరసిద్ధిగై ప్రకృతసూత్రము.

సూ. ౬౩. హద్యంతగతం బా శబ్దం బరుహదర్థకంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయి కొన్నియొడల నర్థశూన్యం బగు.

ఉ. 'చ. తత్పురవప్రము పాదశీతికా, శిరముల కొప్పు నర్చనలు చేసిన పువ్వుల యవిధంబునన్.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'పాడు గాపు నాగతి,' కళా. ౩ ఆ. 'మఱి బావులు నూడిటి కంటి నొక్క సత్ క్రతు వది మేలు.' భార. ఆది. ౪ ఆ. ము.

వ్యా. ఆ. 'పువ్వుల యవిధంబునన్' 'అగతి' యనుచోట్ల 'ఆ' శబ్దము పదాది గతము సమాసగతము. 'సత్ క్రతు వది' యనుచోట్ల 'ఆ' శబ్దము వ్యస్తము. ఈ యుదాహృతులం దాశబ్ద వర్థశూన్య మనుచున్నాఁడు. 'పువ్వుల యవిధంబునన్' అన్నట్లే 'వీరుల యవిధంబునన్' అనియు ననగూడియుండఁగా సూత్రంబున 'అమహ దర్థకం' బననేల యన్న తాద్వగ్ ప్రయోగ ప్రరశ్యముచే.

సూ. ౬౪. త వర్ణకంబు స్త్యర్థకం బగు.

వ్యా. 'త' యను ప్రత్యయము 'స్త్రీ' యను నర్థము నిచ్చునదే సర్వనామంబులకుం గొన్నింటి కనుప్రయుక్త మగు.

సూ. ౬౫. అయ్యది యేకత్వంబున సమాసగత వస్త్యంతయ త్కిరుగ్ధకా వైకార్థక శబ్దంబులపై నగు.

ఉ. ఎవ్వరిత, ఎవరిత; ఒక్కరిత, ఒకరిత; ఒక్కొక్కరిత, ఒకొకరిత. (వీనికి ఎవరియొక్క యాఁడుది యనియు, ఒకరియొక్క యాఁడుది యనియు, ఒక్కయాఁడు ధనియు నర్థములు.)

వ్యా. 'ఎవ్వ' రను ప్రశ్నార్థము నిచ్చునది యత్కిమర్థకము ఎవరో యొక రను నర్థమిచ్చునది యన్యార్థకము. ఒక్కరిని సంఖ్య చే నిరూపించునది ఏకార్థకము, ఎవరు ఒకరు అను శబ్దములే యత్కిమర్థక ప్రశ్నార్థములు. సమాసమున వీరిపై 'ద'వర్ణకంబు కూడును. 'ఎవరియొక్క ఒకరియొక్క' అనువానిలో 'యొక్క'కు లోపము 'సమాస విభక్తికి లోపము' అను బాల. సమా. పం. ౨౫ చే నని తెలియునది 'యొక్క' ముందున్న యికార మాసవిభక్తికము.

సూ. ౬౬. వాని యత్వంబున కి త్వైత్వంబులు పర్యాయంబున నగు. ఆదేశత్వంబు మీది దాని కేత్వంబురాదు.

ఉ. ఎవ్వరితి, ఎవరితె; ఎవ్వరితె, ఎవరితె; ఒక్కరితి, ఒకరితి;
ఒక్కరితె, ఒకరితె; ఒక్కొక్కరితి, ఒక్కొక్కరితి, ఒక్కొక్కరితె, ఒక్కొక్కరితె.

వ్యా. పూర్వముతోన్ ప్రశ్నార్థక తవర్ణకమునకు ఇత్వముగాని ఎత్వముగాని కూడ రావచ్చును. ఉదా. ఎవరితి ఎవరితె ము.

సూ. ౬౭. రేఫ సంయుక్తంబగుచో సొక్కొక్క శబ్దంబులమీది తకారంబున కేత్వంబు నగు. ఉ. (చూ మీదు.)

వ్యా. తవర్ణకము పరమగునపుడు రేఫంబుమీది యిత్తునకు వైకల్పికలోపమున దరువాతి ప్రాప్తమున నే నేర్పవచ్చునాడు. అట్లది లోపంప రేఫ తకార సంస్లేషము ఏర్పడును. ఒక్క, ఒకశబ్దములమీది తకారము రేఫ సంస్లేష్టం బయినపుడు దాని యత్వమతోయి ఉత్పము విచ్చునని సూత్రార్థము. ఒక్కొక్కరి ఒక్కొక్కరి ఒక్కొక్కరి ఒకరి ఒకరి అనురూపములను మీది సూత్రార్థ ప్రాప్తములం జేర్చియున్నాడు కవునఁ జెప్పుచున్నాడు 'ఉ. (చూ. మీదు)' అని.

సూ. ౬౮ తవర్ణకంబు పరిపదగుచో రేఫంబుమీది యిత్తునకు లోపంబు విభజనము గు.

ఉ. ఎవ్వర్లు, ఎవర్లు; ఎవ్వర్లు, ఎవర్లు; ఎవ్వర్లు, ఎవర్లు;
ఒక్కర్లు, ఒక్కర్లు; ఒక్కర్లు, ఒక్కర్లు; ఒక్కర్లు, ఒక్కర్లు; ఒక్కర్లు,
ఒక్కర్లు; ఒక్కొక్కర్లు, ఒక్కొక్కర్లు; ఒక్కొక్కర్లు, ఒక్కొక్కర్లు; ఒక్కొక్కర్లు, ఒక్కొక్కర్లు;
ఒక్కొక్కర్లు, ఒక్కొక్కర్లు.

వ్యా. యత్కిమర్థకాన్తైశ్చకార్థక శబ్దరబులు జేపవిభక్తములు, ఊర్వాదులలోఁ జేరునవి, కావున 'ఊరా మొదలగువాని కిత్వం బగు' నను గాల. ఇచ్చి. సూ. 30 వే ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునపుడు 'ఎనరి ఒకరి' యని యుదంతత నందును. అ యిత్తునకు స్త్ర్యర్థక తపగ్గకము పరమగుచో స్త్ర్యకల్పికలోపము గల సూక్రమునం జెప్పబడినది. లోపింప, రేఫ తకారసంస్థానము సిద్ధించును. ఉదాహరణము చున్నాఁడు 'ఎవ్వరు'—ఇత్యాది.

సూ ౬౯. కొన్ని యెడల రేఫ సంఘాత్త తద్వర్గ కంఠం నుండవలె గురుశక్తి-
దుల కోత్వం బాదేశం బగు.

ఉ. పీఠ, పీఠి, పీఠి.

వ్యా. రేఫసంయుక్త తవర్ణకమునకు ముందున్న ఒక్క, ఒకటి-ల స్థానమున ఓ
యను నేకాక్షరమురాఁగా ఓరేత్యాదిరూపములు స్థితింతును.

సూ ౭౦. ఎవ్వరి శాదులందలి రి వర్ణ కలమునకు బోవంబు విధి మనకు

ఉ. ఎవ్వత, ఎవత; ఎవ్వతి, ఎవతి; ఎవ్వతే, ఎవతే; ఒక్కత, ఒకత; ఒక్కతి, ఒకతి; ఒక్కతే, ఒకతే; ఒక్కొక్కత, ఒక్కొక్కతి; ఒక్కొక్కతి, ఒక్కొక్కతే, ఒక్కొక్కతే. [స్వాగ్ధంబునం గ ప్రశ్నయింబు రా ఎవ్వతుక, ఎవతుక; ఎవ్వర్తుక, ఎవర్తుక; ఒక్కతుక, ఒకతుక; ఒక్కొక్కతుక, ఒక్కొక్కర్తుక, ఒక్కొక్కర్తుక; ఒక్కొక్కర్తుక, ఒక్కొక్కర్తుక, ఒక్కొక్కర్తుక అని రూపంబులు.]

వ్యా. ఎవ్వరుక—ఇట 'క' ప్రత్యయ మనినచో తతామము మీఁది యతామమునకు ఉకారాదేశము అగతిక మగును. ఈ యనుపపత్తిని గుర్తించియు బాలవ్యాకరణకారుఁడు 'ఉ' ప్రత్యయమును విధించినట్లున్నది.

సూ. ౭౧. నీ మీ నే-మే వాల్తులకు లోపంబు విభావ నగు.

ఉ. ఈవు, నీవు; ఈరు, మీరు; ఏను, నేను; ఏమూ, మేమూ.

వ్యా. 'చేకావో' అన్న ద్యుష్టచృష్టాల్ సుజసోద్బుధిగా పురూచస్తః' అను
చింతామణిసూత్రముచే నా నీ శబ్దములకు ప్రథమైకవచన బహువచనములలో నేను

మేము నీవు మీరు అను రూపములు స్థిరమును. నీ మీ నే మే యనువానిలోని హల్లులకు అనఁగా నకార మగు రేములకు ప్రకల్పితముగ లోపము ఈ సూత్రమున విధింపఁబడుచున్నది. నేను మేము నీవు మీరు సర్వనామములు నాలుగు నిటం బ్రకృతములు కాన పాన నోగొక్కదానిని హల్లు లోపించి యొకటియు లోపింపక యొకటి యుంగా గాఁడేసి రూపములు గల్గుగా నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఈవు' ఇత్యాదుల నెనిమిదిటిని.

సూ. 22. బహువచనరూపము మేను నే విభాష నగు.

ఈ. నేము, మేము.

వ్యా. దేశ్యైర్బహువచనరూపము—మేము. 'నే' స్థానమున 'నే' ప్రకల్పితముగఁగా నేము మే మురుప ద్విత్వమునస్థి. బహుత్వమున కనుటఁజేసి సూత్రోద్దేశము పఱచినను లోపభీషము గ్రహ్యము.

సూ. 23. నిన్ను నన్ను దన్ను వీనియందలి ద్విత్వమున కేనియు, ద్విత్వమున కేనియు, విష్ణు మన్ము తమ్ము వీనియందలి ద్విత్వమునకు లోపము ప్రకల్పితంబు.

ఈ. నినుఁ, నీ; నినుఁ, నీ; తనుఁ, తన; మిముఁ, మమఁ. 'నినుఁ' నన్నునందలి ద్విత్వమున నాశము లేదు గదన్న యుత్పత్తి. 'నీ' నినువందెట్టిది. భాగ. ౧౦ స్కం. 'నీ. పని యమి పందినది బహుబచి వేనవ వరక తన బందిన యాక్షణంబు చేయించు' భార. అది. 3 ఆ.

వ్యా. దేశ్యైర్బహువచనరూపముల ద్విత్వరూపములు నన్నును, నిన్నును, తన్నును, మమ్మును, మిమ్మును, తమ్మును; అపసానంబున ప్రత్యక్షరలోపము గలుగఁగా నన్నుఁ నిన్నుఁ తన్నుఁ మమ్ముఁ మిమ్ముఁ తమ్ముఁ—అని స్థిరమును. వీనం దొలి మూడింట ద్విత్వమున నన్ను ద్విత్వమున నన్ను ద్విత్వమున నన్ను ప్రకల్పితముగ లోపము గల్గును. ద్విత్వము లోపించిన ననుఁ నినుఁ తనుఁ అనియు ద్విత్వయుక్తవర్ణము లోపించిన ననుఁ నీ; తన; అనియు రూపము లేకయును. వీని బహువచనరూపము

లలో ద్విత్వమునకుమాత్రమే వైకల్పికలోపము. ద్విత్వము లోపించిన నుముక్ మిముక్ తమున్ననిరూపములు ఏర్పడును.

సూ. 2౪. తాము తమరు తారు నగు (స్పష్టము)

వ్యా. ఇట తాము అనునది తమరు అనియు తారు అనియు నగు నని నేర్పఱచుచున్నాడు. కాని తమరు అనునది తాము తమరులగునని సూక్రించిన బాగుండెడిది. తమరులోని రేఫమునకు లోపమును అద్యక్షరమునకు దీగ్గముంజేయు, 'తాము' సిద్ధించును. అందే మలోపంబు సాద్యక్షర దీగ్గంబుం గల్గ 'తారు' ఏర్పడును.

సూ. 25. నామ పునర్గ్రహణంబున భిన్నంబు నభిన్నంబు నయి తచ్చబ్ధార్థంబు తత్పర్యాయం బగు.

ఉ. 'వాండె సురాసురులెల్ల నడ్డము వచ్చిన ప్రస రాక్షస వివాహమునం గొనిపోవు నిన్ను.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (వాండె భిన్నరూపము, ఆ సుదర్శనాయుధుడనుట అభిన్నరూపము, సుదర్శనాయుధుడను నామపదము.) 'ఎ. గీ. వివిధ పుట్టుకథలు వినువేడ్క నతనిఁ బూజించిరి' భార. ఆది. ౧ ఆ. (అతనికి భిన్నరూపము, ఆక్కడకు ననుట అభిన్నరూపము, కథకుడు నామపదము.) సీ. కలహంస పరికిన పలుకులు గణించు వడిదాని పోయిన వలన చూచు' భార. ఆర్. ౨౪. (దాని భిన్నరూపము, ఆకలహంస యనుట అభిన్నరూపము, కలహంస నామపదము.) మొ.

వ్యా. ఒకపరి వచ్చిన పేరు నే మఱిలఁ గొనునెడం దత్పర్యాయంబుగ తిచ్చబ్ధార్థంబు ప్రయోగింపబడును. రెండువిధముల నది ప్రయోగంబులం గాననగుచున్నది. భిన్నంబుగ ననఁగా వేఱుగఁ దన్నాచుస్థానమునం దానుమాత్రము వచ్చుట; అభిన్నంబుగ ననఁ దన్నాచుపరకమై వచ్చుట. ఉదాహృతములలో ఆ సుదర్శనాయుధుడను ఆక్కడకు ఆ కలహంస యనునవి అభిన్నరూపములు వాండె అతనికి దాని—అను నవి భిన్నరూపము లని యరయునది.

సూ. 21. ఒక్కొక్కచో నామంబె యగు.

ఉ. 'నీ. సురపరు లర్థుల చూచుచు నుండగ, నలువరియించిన నాటి యెగ్గు, దలంచి యిట్టి యాపదలు చేసిరో పేల్పు, లమర కోపము నన యయ్యె నాతు, నీ వియోగదుఃఖము' భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. నామపువర్ణహణమునం దత్పర్యాయముగ పూర్వ సూత్రోక్త తచ్ఛబ్దోర్థంబే కాక, నామమే వచ్చుటయుం గలదు. అట్టి యెడల క్వాచిత్కము లగుటం దలంపించుచున్నాఁడు 'ఒక్కొక్కచో' నని. సురపరులు పేల్పు అమరులను నామంబులే ఈ సూత్రోదాహృతమునం బరస్పరము పర్యాయత నందియున్నవి.

సూ. 22. నామ తదేత ద్యత్కిమగ్రంబులకుం బునర్గ్రహణంబునం బ్రథమాన్యగత మయి పూర్వ పరంబులుగ నాత్మార్థం బభిహితంబగు.

ఉ. 'అ'వచ్చె సుదర్శనాయుధుండు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'క. విదురుం డురు విహిన్నుల వలనక', మానుగ నేమటకుం దని, తాను బ్రబోధించె.' భార. ఆది. ౬ ఆ. (ఇటం దాశ్లము పాదపూరణార్థకము. 'వచ్చె సుదర్శనాయుధుండు.' విదురుండు బోధించె' అని యాత్మార్థ విరహితంబుగను బోప్పనగు) 'ఆ. అడవిం దన్నుం బాసి యరిగిన నలిగి గా, కున్నె యిట్లు నే యరువిదకడక.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వ. అదియొను దన క త్తునుజేల్వరుం దపాయంబు నేయున కాం దలంచి ' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'క. గర్తములు మేలు నిచ్చును, గర్తములు కీడు నిచ్చు గర్తలు దనకుక, గర్తములు బ్రహ్మజనను, గర్తముండై పరులం దడవఁగా నేమి టిగిలె.' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. నామమునకును తదేత ద్యత్కిమగ్రంబులకుం బునర్గ్రహణము గల్గునప్పుడు వానికిం బర్యాయముగ ప్రథమాది విభక్త్యంతమై ముందో 'వనుకనో' ఆత్మార్థము ప్రయోగింపఁబడును. 'అ' వచ్చె సుదర్శనాయుధుండు' 'అడవిం దన్నుం బాసి యరిగిన నలిగి గా, కున్నె యిట్లు నేమి నువిదకడక' 'గర్తము దనకుక, గర్తములు బ్రహ్మజనను—అను

నుదాహరణంబులం దాత్తార్థము పూర్వముగను ఇతరములం బరముగను సభిహితమై యుంట నరయునది.

సూ. ౭౮. ఆత్మార్థం బొకానొకచో నామాన్త ద్ధర్మభేదాన్నియు నగు.

ఉ. 'తే. తనకు మఱి తానె చుట్టగాని తానె తనకు, గతియుం దన్నిచ్చుచో దాన కర్త యనఁగా, వనజ నేత్ర గాంధర్వవివాహ మతి ర,హస్యమును నమంత్రకమును నగుచు నొప్పు.' 'తనకుఁ—స్త్రీగనుట) భార ఆది. ౪ ఆ. 'క. తనతోంటి కర్తరాశికి, ననుచర్మపు బహువిధ రమై మనము వడిక, జను నింద్రయముల తేదియుల, దనువులు పెక్కైనఁ జెడవు తనకర్తంబున.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (తన = ప్రాణియొక్క) మొ. 'తన కిష్టండుకొ సహాధ్యాయుండు ననవచ్చును.' (తనకు=నాకు) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'తన తనుచాచ్యయ మున్నగహివచ్చు తోచె' (తన తనుచాచ్యయ=నా తనుచాచ్యయ) త్తి. ౩ ఆ. 'నీవు నేను నొడికంబుగఁ బూనిన యిష్టబంధముం దన కిప్పు దంకితంబు ప్రమ దంబుగఁ జేయుము.' (తనకుకొ=నాకు) రుక్మాం. ౧ ఆ. 'నీ. తమ సోమ్య తమ కిచ్చె ధర్మరా జని మహీ, సురులు దానముసేయఁగాంచి నగర.' (తమ సోమ్య=మాసోమ్యై, తమకుకొ=మాకు.) త్తి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకానొకచో ననఁగా ప్రయోగములం గావనిత్కముగ నని యర్థము. ఆత్మార్థం బనఁగా తాను శబ్దమును, దాని వివిధరూపములను. ఇది నామార్థంబునం గొన్నియెడలను అస్త్యచ్ఛబ్దార్థమునం గొన్నియెడల గాననగుచున్నవని సూత్రార్థము. ఉదాహృతములం దొలిరెండును నామార్థంబున కనియు మలి నాలుగు నస్త్యచ్ఛబ్దంబున కనియుఁ గ్రాహ్యము.

సూ. ౭౯. కర్తృబహుత్వంబునఁ దన తనకు దమ తమగను నగు.

ఉ. 'క. తమతమ పుత్రుండుగాఁ జిత్తములం జేగొని దయును త్విధగ్భావము లేక ముదంబునఁ బెంచిరి.' భార. ఆర. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థకముచే 'దన తన'యు, 'తమ తమ'యు సుభయంబును గ్రాహ్యమే,

సూ. ౮౦. ఒక్కొక్కశబ్దములు నుత్వంబున కొత్వంబు విభాషనగు.

ఉ. ఒక్కఁడు, ఒక్కఁడు; ఒకఁడు, ఒక్కఁడు.

వ్యా. ఒక్కశబ్దమునం దివ్యశ్చ కకారము మీదిదియు ఒకశబ్దమున కకారము మీదిదియు నగు 'అ'కార స్థానమున ఒకారము ప్రకల్పితముగ వచ్చును, రాగా 'నొక్కొక్క' శబ్దముల నొక్కొక్కదానిః రెండేసిరూపములు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'ఒక్క' డిత్యాది.

సూ. ౮౧. ఒక్కొక్కాదులకు డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు మహదర్థంబున గురు పుగాగనుంబులును, అవి పరంబగుచోఁ గకారమునకు లోపంబును, కకారాదులకు లోపంబుగా డువర్ణకమునకు ద్విత్వము క్క డువర్ణంబును, అదవాదర్థంబునం గకారాదులకు లోప బిందువులును విభాష నగు.

ఉ. ఒక్కరుఁడు, ఒక్కరుఁడు; ఒకరుఁడు, ఒక్కరుఁడు;
ఒక్కరువుఁడు, ఒక్కరువుఁడు, ఒకరువుఁడు, ఒక్కరువుఁడు, ఒరుఁడు,
ఒరువుఁడు, ఒడ్డు, పొడ్డు.

వ్యా. ఒక్క—ఒక—మన్నగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచన ప్రత్యయంబగు డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు గురు పుగాగనుంబులు. ప్రకల్పితముగ వచ్చును. కిత్త్వి ముచి నంత గమములగ నని తలెయివలయును. రాగా ఒక్కరుఁడు ఒక్కరుఁడు; ఒకరుఁడు ఒక్కరుఁడు, ఒక్కరువుఁడు ఒక్కరువుఁడు, ఒకరువుఁడు ఒక్కరువుఁడు నను రూపములు ఏర్పడును. ర"నిపడమున ఒకఁడు ఒక్కఁడు ఒక్కఁడు ఒక్కఁడు అనియే యుండును. ఈ నాలుగింటిః గ్రహ్యకముగనే సూత్రమున ఒక్కొక్కాదుల కనుచోట నాదిశబ్దము గ్రహింపఁబడినది. రురుపుగాగనుములు వచ్చునప్పుడు కకారమునకు లోపము ప్రకల్పితము. లోపించిన ఒరుఁడు ఒరువుఁడు లోపింపకున్న ఒకరుఁడు ఒకరువుఁ డిత్యాదిగా నుండును. కకారాదులకు లోపమువచ్చిన డువర్ణకము స్థానమున ద్విత్వ డువర్ణకము ప్రకల్పితముగ వచ్చును. వచ్చిన ఒడ్డు అనియు రాకున్న ఒరు డిత్యాదిగను రూపసిద్ధి గ్రహ్యము. ఇందనుక నుక్తరూపము లన్నియు మహదర్థమున

నని, తేలియవలయును. అమహదర్థమున కకారాదులకు రూపమును శక్తిస్థానమున బిందువును వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన ఒండు అనియు రాకున్న ఒకండు ఒకొడిత్యాదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౮౨. టివర్ణంబ మహదర్థంబున నొక్కండ్రాదుల య వర్ణకంబునకు విభాషనగు.

ఒక్కటి ఒక్కటి ఒకటి ఒకటి.

వ్యా. అమహదర్థమున ఒకండు మున్నగువాని 'దు' స్థానమున టివర్ణంబు వైకల్పికముగ వచ్చును. టివర్ణంబుతో నొకటియు దువర్ణకముతో నొకటియుం గాన మహదర్థమునం ద్వైరూప్యము గల్గును. మహదర్థంబున నన్ననో దువర్ణకంబుతోడి దొక్కటేరూపము. సూత్రమును దువర్ణకం బుటకన్న దుజీ వర్ణకంబున కని యుండుట మేలు.

సూ. ౮౩. ఎక్కటి యొక్కటి (స్పష్టము.)

వ్యా. ఎక్కటి యనియు నొక్కటికి రూపాంతరము గలదు. 'ఏడిమి యెల్ల నెక్కటియై యుడలేత్తె ననఁగ.' లక్ష్మీ. ౨ ఆ.

సూ. ౮౪. ఒకశబ్దం బొక్కచో నల్పార్థకంబగు.

ఉ. 'ఒక మున్నూలు గదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాహ్య చాపంబు' భాగ. ౯ స్కం. 'ఒక నూతేడుల్' మార్క. ౫ ఆ. 'ఏ మొక కొంద అము.' విక్ర. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. ప్రయోగములం వటనట ఒకశబ్దము 'అల్ప' మను నర్థమునం గన్పట్టు చున్నది. ఉదాహరించుచున్నాండు 'ఒక మున్నూ' టిత్యాదిని. రెండ్రాదులకు నీ యర్థము కలదు, 'రెండుమాటలు విని పొమ్ము' మొ.

సూ. ౮౫. ఒకానొకచో ననిర్దిష్టార్థమందొ శబ్దయునకుం బూర్వాగమం బగు.

ఉ. ఒకానొకండు ఒకానొకలే ఒకానొకటి. ఒకానొకచో ననుటచే ఒకండు ఒకతే ఒకటి. ఒకశబ్ద మొక్కాదులకు నుపలక్షణము.

వ్యా. నిర్దేశించబడని యర్థమందు ఒకశబ్దమునకు 'ఒకా' నను పూర్వాగమము వచ్చుట గలదు. వచ్చిన ఒకానొక డిత్యాదిరూపములు ఏర్పడును. ఈ పూర్వాగమ విధి నిత్యము కామిని 'ఒకానొకచో' ననుట తెలిపెడి సూత్రమం 'దొకశబ్దమున' కని యున్నను ఈకార్య ముక్తానుబంధం గల్గును గానఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఒకశబ్ద మొక్కాదులకు నుపలక్ష్యము' అని.

సూ. ౮౬. సర్వనామంబులకు మహదగ్ధంబునం దతిచుగ లుల.లకు రుర-లగు.

ఈ. ఎల్లరు, ఎల్లర; వారు, వీరు, వేరు. మొ. తతిచుగ ననుటచే తాము, మీము; శమ్మ, మమ్మ మిమ్ము ఇత్యాదిరూపంబులు నగునని యుద్ధరించునది.

వ్యా. సర్వనామములకు మహదగ్ధమున లుల-లకు బదులు రుర-లు తతిచుగ వచ్చును. తతిచుగ ననగా బహుళముగానని కొనవలసిన స్తున్నది. ఈ రేఫాదేశము కొన్నియెడల నికరముగను కొన్నియెడల వైకల్పికముగను కొన్నియెడల రానిదిగను ఇట్లు పెక్కురీతుల నున్నది. ఎల్లరు ఎల్లర ఇత్యాదులలో రేఫాదేశము నిత్యము, తాము మీమాదులలో నియూదేశము రాదు. పెక్కుశబ్దమునకు మహదగ్ధంబున పెక్కు రనియు అమహదగ్ధంబున పెక్కులనియు రూపములు.

సూ. ౮౭. ఏడే గేదేవి శబ్దంబు లగ్ధవిశేషంబునం దీకారాంతంబులగు.

ఈ. 'ఏడే నా బలుమూసికంబుల కొటారు.' అచ్చ. రా. అ. గాం. 'వాణే పరిమూట కట్టుకొని పోవంజాలిరే.' భాగ. ౮ స్కం. 'ఏది యేది యిది పలుకెట్టి' కళి. ౧ ఆ. మొ. ప్రాస్తావంతంబులు నగు. ఈ. ఏడేడే, వాణే. మొ. (అగ్ధవి శేషము: ఎక్కడ, ఎక్కడ నున్నాఁడు. ఇత్యాది.)

వ్యా. ఏడు, ఏను, ఏది, ఏది శబ్దములకు 'ఎక్కడ ఎక్కడనున్నా' డను నర్థ విశేషము ప్రయోగములం గొనవగుచున్నది. అయ్యర్థంబునం దా రూపంబులకు నంత్య దీగ్ధముగొన్నిట్లుం గప్పట్లుచును కొన్నిపట్ల లేకయు నున్నదని సూత్రదాహరణ ముల యర్థము.

ఈ. ఇరుగురు, ముగుగు, నలుగురు, అయిదుగురు, ఏగురు, ఆఱుగురు, ఏడుగురు, ఎగురు, పదుగురు, ము. సాధారణముగ ననుటచే ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరుపండ్రు, ముప్పండ్రు, ఇత్యాదులందు గొప్పని యొనంగునది.

వ్య. మహాదేశ్యమున పర్వసంఖ్యలకు లులలు మాటుగా రు రలు వచ్చునని పూర్వోక్తము. గు రులు నురుగు ను పర్వము సాధారణముగ వచ్చును ఉదా. ఇరుగురు ము. సాధారణముగ ననుటచే గ్వగమము రానియడలు కొండొక గలవనుచున్నాడు.

సూ. F2. సంఖ్యావచకంబులగు విభక్తి పరగబగునప్పుడు కొన్నింటి యంత్యాక్షరంబులగు లోపింబగు.

ఈ. ముగురు, ముగుగు, ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరుపండ్రు, ముప్పండ్రు, ము. అక్షరముల కనుటచే ఎనుబండ్రు లొనగు పానియగు దుపాంత్యవర్ణమునకును లోపింబు. కొన్నిటియనుటచే అయిదుగురు, ఆఱుగురు ఇత్యాదులందు లోపంబులేదు.

వ్య. సంఖ్యగల లక్షణ పదములు గు రు రలు పరంబులై గ్వగమంబగునెడ సంత్యాక్షరముల లోపింబు కొన్నింటికిగను. 'అక్షరము'లను బహువచనముచే కొన్నింటికి అంత్యాక్షరమును కొన్నింటికి గడకట గడక్షరములను లోపించును. 'కొన్నింటి' కనుటకు ఈ లోపము సార్వత్రికమిహేతువు. ఉదా. ఐదుగురు ము.

సూ. F3. గుప్తార్థకంబులు పరంబులగునపుడు కొన్నిటికి నిత్యముగాను కొన్నిటికి క్షేపకర్మముగాను బిందుపూర్వక డకారంబు పూర్వాగమంబగు.

ఈ. ఎనమండ్రు, ఎనమండ్రు; తొమ్మండ్రు, తొమ్మండ్రు; ఇరుపండ్రు, ఇరుపండ్రు; ముప్పండ్రు, ముప్పండ్రు; నలువండ్రు, నలువండ్రు; ఏబండ్రు, ఏబండ్రు; ఆఱువండ్రు, ఆఱువండ్రు; డబ్బండ్రు, డబ్బండ్రు; ఎనుబండ్రు, ఎనుబండ్రు; తొంబండ్రు,

తొంబండ్రు. మొ. పెక్కండ్రు, పెక్కండ్రు; పెక్కురు, పెక్కుర; పదుండ్రు, పదుండ్రు; పదురు, పదురు; పదుగుండ్రు, పదుగుండ్రు; పదుగురు, పదుగురు; వాండ్రు, వాండ్రు; వారు, వారి; మొ.

వ్యా. ఎనమం స్త్రీత్యాదుల నిర్యూగమంబు నిత్యమని పెక్కం స్త్రీత్యాదుల వైకల్పికమని అరసికొనవలెను.

సూ. ౯౮. బిందుపూర్వక డకారంబు పరంబగుచో దుదియిత్యోత్పత్తింబుల కత్వంబగు.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్త బిందుపూర్వక డకారము పరమగునప్పుడే ఎనిమిద్యోదుల యిత్యంబునకును పెక్కుర్వాదుల యత్వంబునకును అత్వము వచ్చును. ఉదాహరణములం బూర్వసూత్రముక్రింద నే చూచుకొనున దనుచున్నాఁడు. 'ఉత్' మనుటచే.

సూ. ౯౯. కొండొకయెడ టుటవర్ణకములు పరంబగునప్పుడును నత్వంబగు.

ఉ. చూపటు, చూపటు; మొ.

వ్యా. రుర వర్ణకంబులు పరంబులగునప్పుడు సూ. ౯౩ లో విధింపఁబడిన యత్వమీ సూత్రంబున టు టు లు పరములగునప్పుడును విధింపఁబడుచున్నది.

సూ. ౧౦౦. పలుశబ్దంబునకు రుర-లు పరంబు లగునప్పుడు గు వర్ణంబును, వలయుచో మీఁద బిందుపూర్వక డకారంబును నిభాషనగు.

ఉ. పలుగురు, పలుగురు; పలుగుండ్రు, పలుగుండ్రు . మొ.

వ్యా. రు ర-లు పరములగునప్పుడు పలుశబ్దంబునకు గు వర్ణాగమము నిత్యముగ వచ్చును. పలుగురు పలుగురు—ఇత్యాది. 'కవచిట్ గకారోవశ' అనుటచే పలువురు పలువురు—ఇత్యాదులు రూపాంతరములు. గు వర్ణముమీఁద బిందుపూర్వక డకారంబు వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన పలుగుం స్త్రీత్యాదిగను రాకున్న పలుగు రిత్యాదిగను రూపము లేర్పడు.

సూ. ౯౭. ఇరు రెండున కాదేశంబగు. ఉ (ఉక్తము)

వ్యా. రు రలు పరములగునప్పుడు గ్వాగమము వచ్చుననుట భూర్వసూత్రముల నుండి యనుపగ్తింపఁగా రెండు + గు + రు అనియుండ నీ సూత్రముచే రెండునకు ఆదేశ ముగా 'ఇరు' రాఁగా ఇరుగురు ఇరుగురక అనియు 'శ్వచిద్ గకారోపః' అనుటంబట్టి ఇరువురు ఇరువురక — ఇత్యదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౯౮. ఒకానొకచో నిరుగురున కిద్ద ట్రా దేశంబగు.

వ్యా. ఇరుగురు ఇరువురు ననువాని కిట ఇద్దఱును రూపాంతరము చెప్పఁబడినది. ఒకానొకచో ననుట క్వాచిత్కత జ్యోతనార్థము.

సూ. ౯౯. విభక్తి పరంబగుచో మూడు నాలుగుల దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబు బహుళేంబుగ నగు.

ఉ. ముగురు (శేషముక్తము)

వ్యా. శేష మనఁగా గ్వాగమమును నలుగురు మున్నగు నుదాహరణాంతరములు.

సూ. ౧౦౦. ప్రాప్తప్రాస్వంబులగు మూడేల మీది వర్ణంబులకు ద్విత్వంబు బహుళేంబుగ నగు. ఉ (ఉక్తియు.)

వ్యా. మూడు శబ్దముమీదను ఏ శబ్దముమీదను ద్విత్వమువచ్చునని యగ్ధము ముగ్గురు, ఎవ్వరు. బహుళేంబుచే 'నలుగురు'లో ద్విత్వము రాదు.

సూ. ౧౦౧. ఎనిమిదిని పర్ణంబున కత్వంబగు ఉ. (ఉక్తము.)

వ్యా. ఎనిమిది ని పర్ణమున కత్వమువచ్చుట ఎనమండ్రులో గాననగు. 'ఎను మండ్రులో' ఉత్వము.

సూ. ౧౦౨. పది యిత్వంబున కుత్వంబగు. ఉ. (ఉక్తము)

వ్యా. పది యిత్వంబునకు కుత్వ ముదేశమగును. ఎప్పుడనుటకు విభక్తిపరంబగు నపుడను జవాబును సూ. ౯౯ నుండి యనుపగ్తింపఁజేసికొనవలెను. పదుగు రను నుదాహ రణమును సూ. ౯౧ గ్రిందఁ గాచుకొనునది.

సూ. ౧౦౩. కొన్ని యెడల నవగగు కానిబడిగనుడి.

ఉ. 'క. విస నే దగు పర్వము మీ, అనగా ప్రణాళివేస
మాదిగఁ గల య, యునిమిది పర్వములను న, త్వమహమ్మత్తు ప్రణాళి
మమరుక్ సభలక్' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. అమలమ బలలగు కర్ణ',
రున వీరుల శౌర్య మహిమ త'భిల్లంగా, ననిమిదియగు పర్వంబిది, యనఁ
బరఁగుం గర్జ పర్వ మతిహృద్యంబు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'చ. పదియగు
వేయి నిండుటయుం బం క్తిముఖుండు మనంబునకొ ముదం, తొడవఁగ
నిర్వికారమున నున్న శిరంబును గోయఁగొదినకె.' సిగ్వ. ౩ ఆ. (ఇట్టి
యెడల అవ యనియే యుండవచ్చును. అయినను గ్రంథములయందుఁ
బాత మి ట్లగపడుచున్నది.)

వ్యా. పూరణార్థమున నవగాగమము రాగసోపాద్యుననియు అగు అనునది
ప్రయోగింపవచ్చుననియు నీ భారతప్రయోగములు వివృతమౌచిరి. అగు ననునది యతి
ప్రాసస్థానములం దుండకుండుటచే 'అవ' యని మార్ప వీలున్నను బ్రచీనగ్రంథము
లందలి పాఠము మార్పుట న్యాయముగాదని యట్లు చెప్పబడియున్నాఁడు. ఇట్టి
వానిని మార్ప సాహసించికాఁబోలు నుండు. బ. ఆచ్చి ౧౦౦ అగి లో 'సంఖ్యకుం
బూరణార్థంబునం దవగాగమం బగు' నని నిత్యముగా విధించెను.

సూ. ౧౦౪. మహద్విశేషణ సంఖ్యావాచకంబులగు కొన్ని యెడల
న మహత్కార్యంబు చూపజ్జెడి.

ఉ. 'ప. ఇందుఁ బొలుమ కాలశేయలగు ననుడు లఱువదివే
లుందురు.' భార. ఆర. ౪ ఆ. 'నీ. జనవంద్యుఁ డగు భగ్గతనయుని బంతి
నిత్యంబు పసిఁడి, పల్లెరంబులఁ గుడ్చు ప్రప్తజల లతి పుణ్యు లనిమిది
వేలు సమిద్ధమతులు, యతులు పదివేలు వారల కనుదినంబు, నన్నపా
సంబు లందు సహాయ నగుదు.' భార. ఆర. ౫ ఆ. 'ఎ. కనక భూమ
కాలంకృతు లయిన పరిచారకులు నూలుపేలు.' భార. ఆగ. ౫ ఆ.
'నీ. వారాకరంబులొ వటపత్రశయను లొ నట్లునాథులు నూలు పైదు
పదులు.' కాశీ. ౬ ఆ 'నీ. మూఁ డద్భుతములు సముద్యద్భుతాకౌఁప

విజయ భాగవతమును వీరభద్రములు." పు. ౫. ఆ. పేడి వెలుంగు లోలి బది
 పేల సహస్రము లున్న భంగి నెవ్వఁడు వెలుంగు నట్టి బుధవత్సలఁ
 డేగ నద్భుతము." పు. ౫. ఆ. (కొన్నియెడల ననుటచే పది
 పేర్లు, నూరు పేరులు) (లేక) నూరు యేబందు అని యిట్లు
 మహాత్ములగు సోమదేవతలగు గలవని యెఱుంగవలయును. కడపటి
 యుదాహరణములయందలి సంఖ్యావచకములు తత్సమములు గాన వాని
 కట్టిరూపములు మూడైర్పడినవి సంఖ్యలవారు, పదిపేల సహస్రముల
 సంఖ్యలవారు అని యేర్పడుచున్నవి.

వ్యా. 'కొనుగూ... అయిపోవేలు' 'ప్రహ్వలు... ఎనిమిదివేలు' 'యతులు... పదివేలు.' 'పరిచితులు... నూలు వేలు' 'అట్టనాథులు నూలు నైదుపదులు.' 'వీర భటులు మూడదగ్గుదములు'---చీనిగా " విశేష్యములు మహద్వాచకములయ్యి వాని విశేషణములు ఆమహత 'కర్మయంత్రము' గొనున్నది. వీరబంధు, నూట యేబంధు అని యిట్లు మహాత్ముల కొద్దియేమందులకని గలవు. కాని పూర్వంబుల విశేషరూపము లుగఁ గొనుట కలుపవు.

సూ. ౧౦౪. భి"వవిభక్తి కాంతంబులగు చేయి నేయి లోనగు శబ్దం
బుల యోవ్యచ్ఛునగు ప్రస్వరంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వం
బును ప్రథమకవచసంబుగంబి క్షేపిత్వంబుగ నగు.

ఈ. పేయ, పేయ, పేయ్య; సేయ, సేయ, సేయ్య; మొ. ఇతర
 స్వరములయందు, ఈ. పేయ, పేయ, పేయ్య; సేయ, సేయ, సేయ్య; మొ.

వ్యా. ఇందులో ప్రాప్త్యర్థములను పన్ని రసాగళిప్తములుగ విధించుటచే రెండు
కార్యములనును యుగపెత్తి)పుల్లి స్ఫురించును గావున “చేయు” అను శబ్దముయొక్క
సాధుత్వము సరికొద్దముగ నుండును. ఈ యే ప్రాప్త్యము ప్రకల్పికమనియును, దాని
భావాభివ్యక్తిములందు ద్విత్యము ప్రకల్పికమనియును సమన్వయించుకొనవలయును. ఈ
సమన్వయమున దీగ్గ పుట్టిమున ద్వితీయార్థమున వాల్లు పరంబగునపుడు అచ్చికంబగు దీర్ఘం
బునకు ప్రాప్త్యార్థము నను బి.ల. సమా. ము. 13 చే ప్రాప్త్యమువచ్చును గాన చేయు
చేయి చేయు యను రూపప్రయోగమును సరసము గా సిద్ధించును.

సూ. ౧౦౬. ఊరు చోటు మేన్వాదులు స్థుగ్విషయంబులు.

ఊరు లోనగువానికిఁ దృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తించుదు గాన 'జౌపవిభక్తక నామ్నామత్వం స్యా త్స్వప్తమీ శృతీయాగ్ధే' అను సూత్రమున కవి విషయములుగాక 'కేషాంచి దుదంతానాం నేతి విభక్తః పునోలుక్ స్యా' త్తను సూత్రమునకు విషయంబు లగుచున్నవని యెఱుంగ వలయును.

వ్యా. చింతామణిలో 'జౌపవిభక్తక నామ్నామత్వం స్యా త్స్వప్తమీ శృతీ యాగ్ధే' యను సూత్రముచే గొడ్డటక గోరక ఇత్యాది దృతీయ సప్తమ్యగ్ధములుగల యన్నంతములను సామాన్యముగ సాధించి ఊరక చోటు ఇత్యాదులకుఁ దృతీయాగ్ధ స్ఫురణములేక ఊరియందు చోటునందు మున్నగురీతిని సప్తమ్యగ్ధస్ఫురణ మే సూత్ర సిద్ధమై యుండుటచే 'కేషాంచి దుదంతానాం నేతి విభక్తః పునోలుక్ స్యా' అను విశేషసూత్రమునకు లక్ష్యములుగా సాధించి శృతీయాగ్ధకత నచ్చట వారించి యున్నాఁడు. చిన్నయసూరి యన్నంతముల నన్నింటిని 'జౌప విభక్తకముల తృతీయా సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు' నను అచ్చికి. సూ. ౩౮ కి లక్ష్యము లుగఁ జేసినాఁడు. ఊరక — ఇత్యాదులకుఁ దృతీయాగ్ధకతను సూరి వారంపయన్నింటఁ దాయెననియెంచి ప్రాధవ్యాకరణకారుఁడు ఈ విషయమునఁ జింతామణి మార్గమే సమంజస మని బోధించుచున్నాఁడు. కాని సూరి సూత్రమునది 'బహుళంబుగా' ననుట వలననే ఊర నిత్యాదులకుఁ దృతీయాగ్ధకత లేమి యుంటిగాఁగల నానూత్రకారముల కును గ్రహణము గలదని ఎంచఁదగును.

సూ. ౧౦౭. సద్రుతం బంతశబ్దంబు తన తమ పూర్వకంబు స్వయదుర్ధకం బగు.

ఉ. తనయంత, తనంత; తమయంత, తమంత; 'చ. వనితి దనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ జుల్కనగాదె యేరికికె.' స్వా. ౩ ఆ. ము.

వ్యా. తన తమ శబ్దముల నంటివచ్చు నంతశబ్దము సద్రుతం బునప్పుడు తమం తటతానే తము తట తామే యను నర్థమువచ్చును. సద్రుతమునకున్న పరిమితి దులం దన లేక తమపాటి యను నర్థముగల్గును.

సూ. ౧౦౦. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్టదస్తదాత్త శబ్దపూర్వకంబులగు ప్రథమాంత తదాది శబ్దంబు లవధాన శౌర్యకాంతంబులు తలచుగ స్వ సుపాద్యంబు లగు.

ఉ. వానికే వాడే, వీనికి వీడి, వీకు వీవే, నాకు నేనె; తనకు దాని, దానికి దాని. మొ. తలచుగ ననుటచే తను దాన, తారు దారె ఇత్యాదులు ప్రవృత్తములు. 'ప్ర. పౌరతన్త్రీ ఘనసార తరువులఁ దనుదాన తొరంగిన పచ్చునప్పురపు రజమ.' స్వా. ౨. ఆ. 'తను దా నాపూర్ణ ప్రథిల కలదు.' పరి. ౧ ఆ. 'మొ.

వ్యా. ప్రథమాంత తదాదిశబ్దంబు లన్నిచోట ఆదిశబ్దముచే నేత ద్యుష్టదస్త దాత్తశబ్దములే ప్రవృత్తము లగును. ప్రథమాంతధారణాంతకాంత తదాది శబ్దములు వ్యుష్ట తదాది శబ్దపూర్వకములయ్యె తలచుగ స్వయమర్థ మిచ్చును. అట్లు కాకయు వయ్యర్థమిచ్చు 'తను దాన తాని తాని' ఇత్యాదిరుపంబులుం గొండొక కలవు,

సూ. ౧౦౧. కొన్నియొడల షష్ఠ్యంత తదాది శబ్దపూర్వకంబులు గొకిగము నవి స్వయమర్థకంబు లగు.

ఉ. వాడే వచ్చెను—వాడు తనంత వచ్చెననుట—ఇత్యాదు లేజుండునవి.

వ్యా. ఇది యవేగం ప్రథమావధారణార్థ కాంతంబులగు తదాదిశబ్దములు, వ్యుష్ఠత తదాదిశబ్దములు తరుండఁగ నే 'తనత' నను వర్థమిచ్చుననుట కుదాహరణము వాడే వచ్చెను. మొ.

సూ. ౧౦౨. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్టదస్తదాత్త శబ్దపూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథగర్థకం బగు.

ఉ. వానియంతట వాఁడున్నాడు మొ.

వ్యా. ఇటఁ బృథ గర్థకత్వమేకాక స్వయమర్థకత్వముగూడ రగపడుచున్నది. 'ఇతర సావయ్యో నపేక్షముగానున్నా' దనుట.

సూ. ౧౧౧. ఆదర్శార్థంబునం ద్విరుక్తియగు.

ఉ. కృష్ణకృష్ణ, హరిహరి మొ.

వ్యా. ఏయే యర్థములందు శబ్దములు ద్విరుక్తములగునో నాలుగుసూత్రములచే దెలుపువాడై ఇందు ఆదర్శార్థంబునందు శబ్దములకు ద్విరుక్తి గల్గుననుచున్నాడు. కృష్ణ కృష్ణ హరిహరి యనుటచే కృష్ణహరులయందని యాదరాశయము గ్రహ్యమనుట.

సూ. ౧౧౨. ఆత్మంతాత్థంబునందు నగు.

ఉ. జౌరార, కటకటా, మొ. కనికని, వినివిని మొ. 'తగ్గు' జౌఘముల్ వినివిని, కళా. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. ద్విరుక్తియనుట పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును—ఆత్మం తాత్థంబునందును మిక్కిలి యను నర్థమందును ద్విరుక్తి వచ్చుననుట. జౌరార కట కటా యనుట లచే నాశ్చర్యసంతాపముల యాత్మకృష్ణము గ్రహ్యము. కనికని వినివిని యన్నప్పుడును మిక్కిలి కని మిక్కిలి విని యని యర్థము.

సూ. ౧౧౩. కొన్నియెడలం ద్వరితా నాదర్శార్థంబుల గెంటును నగు

ఉ. లే లేమ్మ, పో పొమ్మ. మొ.

త్వరితార్థమనం ద్వరపెట్టు నర్థము. ఆనాదర్శార్థ మనగా ననాదరించు నర్థము. లే లేమ్మ—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకము. పో పొమ్మ—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకమేని అనాదర్శార్థకమేని కావచ్చును.

సూ. ౧౧౪. కొన్నిశబ్దంబు లర్థవిశేషంబున ద్విరుక్తంబులగు యదంతంబులు నగు.

ఉ. ఒండొండ, తరతరమ. (ఇట నర్థవిశేషము గ్రహ్యముగా ననుట.

వ్యా. కొన్నిశబ్దములు ద్విరుక్తము లగుటయేకాక యదంతములుకూడ నగును. అప్పుడు వానికి అద్విరుక్తము లేయన్నప్పటి సామాన్యార్థమును కాక విశేషార్థము

వచ్చును. ఒకరు శబ్దమున నుత్పన్నమున కొరకు యనియను నన్యమనియు నర్థములు. తర శబ్దమునకు నుత్పన్నమునకు మునుపొరతరము లర్థములు. ద్విరుక్తములై యదంతము లైనప్పటికి ప్రమాదముగా నెను విచిత్రము గల్గుచున్నది.

సూ. ౧౦౬. నామనామము లాకార్యవిశిష్టపరకంబు లయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రత్యక్షంబు లగు.

ఈ. 'అ. నామనామమునకు, బాడి యయ్య గుట్టి పనికి బహు, భార. అ. ౧ అ. 'అర్థముయ్య.' ఈ. హరి. ౬ అ. మొ.

అర్థ. 'పాడిక' అర్థ 'అర్థముయ్య' అనగా 'పాడిక' 'దు' 'అర్థము' 'దను' వ్యతిరేకము తెలియబడుచున్నదనట.

సూ. ౧౦౭. నామనామములగునగు గళలగు నన్యయంబులకును గడవల సముచ్చయమున విశేష పాదపూరణంబులయందును శబ్దంబు శబ్దముగనగు. నిళలగు ననుదంతశబ్దంబులమీద నయ్యది యుత్పన్నపూర్వంబుగ నిభాషనగు. మనీయు నది శేష వృద్ధియందు యుత్పన్న పరిపంఛనపుడు లోగమాంత బహువచ సంబుమీదను సముచ్చయమునగ జూపట్టెడు.

లోగమాంత మనకు మునుపటి పద్యుదాహరణుని గ్రహించునది.

ఈ. (౧) సముచ్చయమునందు నామపదములకు:—అన్నయను దిష్టమందును, పశుయను బలియను, వాడను వీడను, విన్నయను విన్నయను, నన్నును నన్నును, తన పేతను మనచేతను, భూరి దక్షిణ మవగ్రాసువులయను, ము అభ్యయములకు—విష్పకయను అపకయను, విసియు ప్రసేయను. ఈ. (౨) అర్థవిశేషమందు నామపదములకు— 'చ. పరిభ్రష్ట శమదక్షిణ మునుడును బోలెడు నిన్నని నిందు వింటి నేర్చిన.' భార. అ. ౧౧. ౧౧. 'అ. బావనమునది విచిత్రము' 'కాదు న, న్నవీడు మగులగు నవ్వయను. లేద పేర్లంగులం జూచిన'.

భార. విరా. ౧ ఆ. 'క. తనపూర్వ తపఃస్థానం, బని యనురాగమున
బదరినంతయుఁ జూడక, మనమునఁ దలపోసి యుండునా మధ్య
రాత్రమనఁ గడుల గుతుకమునక. ప. అచ్చోట వసియింపం జని.' హరి. ఉ. ౫ ఆ. 'క. ధీర మతు లిట్లు చేసిన, ఎ. గవ్వయిం గలగ.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'ఎంతయుం దనయఁ బుకృత్య మస్మధుండము.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అనుటయుఁ బిన్న నభ్యసగి.' భార. ఉ. ౬ ఆ. 'మెయిగల విలాస విభ్రమ లట్లులే, దక్కుటయెను పోక యుత్సవ,
నెక్కొన.' స్వా. ౪ ఆ. 'మొ. అవ్యయములను:—నీ. అవ్యయ శబ్దము
సేయకయును దేవ నాకజరామరత్వము నందుటయును.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. పంక్తికంధరు నెట్లుం, జంపంగఁ జాలక టోషము, పెంపునఁ
గారాగృహమునఁ బెట్టంగఁ బంచక.' నిర్వ. ౭ ఆ. 'క. ఎటు వడి
మూర్ఖ వోయిం, బోటరి పై త్యుండు పోడి.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'మొ.
(౩) పాదపూరణమునందు నామపదములకు—'అందఱుల' నివేశులై'
భార. ఆది. ౫ ఆ. 'రేయిపగలు నిద్రయు నెవ్వడొకఁగన.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ఇ వీరుల కగు నభీష్ట మిదియు మొదలుగాక.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'భాసిలుఁ దత్పరి కోట మిక్కిలిక మహిమను.' గళ. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళి గొన్నచోటు' స్వా. ౨ ఆ. 'విపంచి నిన్న మొదలుకొ నీవంటమింతేసి.' స్వా. ౩ ఆ. 'ఇ యిది ౪ హార్యమునం జరింతు మెపుడుక.' స్వా. ౨ ఆ. ఇట్లు అంతయు, పెద్దయు, తద్దయు. మొ. అవ్యయములకు—'అధారము లేనిను.' (లేకను లేకయును) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'గోఱుడకం దిగిచి.' (గోఱుడగల పదోఱు డకయును) భార. ఆది. ౪ ఆ. 'ఎ. గీ. అనిలుఁ డను చుట పోయి తోడ్కొనియుఁ దచ్చె' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'నీ. కమలా ప్లుం డుద యింపకయు మున్న బుటుకున మునుగు సంగమతీర్థమునకు నేగి.' పాండు. ౫ ఆ. 'క. ఏ నొకటి విన్నవించెద, దానవకులమదన పెద్ద తడవున నుండిం, ఖాని వినిపింపగల పని.' ఉ. హరి. ౫ ఆ. 'మొ. తఱచుగ ననుటచే, ను శబ్దము కొన్నిటి కొకప్పుడు వచ్చును, ఒకప్పుడు రాదని యర్థము గ్రహింపవలెను. దీని కుదాహరణములు పాదపూరణము

నందలివి. విభిన్నములను నున్నవలయుడల మువర్ణపూర్వకము
గా నేనెచ్చినవియు, నొప్పులనుల మువర్ణపూర్వకమయ్యెను గాకయు
వచ్చునది యొక్కముల నొప్పులనులమయ్యెను. మువర్ణపూర్వకముగా నే
వచ్చునది—'సీ. మువర్ణముల మువర్ణపూర్వకమయ్యెను గాకయు
వచ్చునది—'సీ. 'సీ. ఎంతయును మువర్ణములను సకాదేవుడ డధ్యక్ష
విద్య మారాధ్యుడ నొక నెవ్వరందు' భార సభా. ౨ ఆ.
'ఏ, గీ. తత్త్వములను నొప్పులనుల మువర్ణములను విలసనము లింక సెం
తయు విలసనములను' కళా. ౧ ఆ. 'గదా. పలునక యగుం గాలుచే
గలుగు మీ లుతి.' సభా. ౩ ఆ. 'గ. ఒక గుర్తి మెంతల వ్రయమున,
నొక చక్కముం గలుచిగొనుచు మహాపామున రా.' భాజ. ౪ ఆ.
'లే. మువర్ణములను మువర్ణములను లెంత.' అధ్య. బాల. కాం. 'సీ.
విద్యమారాధ్యుడ నొక నెవ్వరందు' భార సభా. ౨ ఆ. 'లే. గురుం గొప్పం జేవగతుండు నే.'
(గొప్పం గొప్పయ్యెను.) ము. ౩ ఆ. 'పురముం జేరలేడు' (పురారిక్ =
పురారియ్యెను.) కళా. ౧ ఆ. 'మహా మువర్ణము గలది.' (అట్టిదిక్ =
అట్టిదియ్యెను.) సభా. ౫ ఆ. 'సీ. పలునక యగుం గాలుచే' (ఏమిని=ఏమియును)
పాద. పూ. ౧ ఆ. 'మల భీమ మధునను నప్పటియుం బ్రణమిల్లి.'
గుర్తిం. ౧ ఆ. 'మ. అట్టిది కల రుద్రుని నొకబాట్టుమన్న శ్రయగా నొక
కొండలు దొర్లు రక్తుని, గలమబధప్రవర్ణనయె.' కళా. ౨ ఆ.
'మ. మీల యొకరినొకరిని కల మువర్ణములను లెందు.' భార.
కట్య. ౪ ఆ. 'గ. మువర్ణములను గొప్పం నీకు నభిమత మేనిక.' భార.
ఆర్. ౨ ఆ. 'మొగిం, మువర్ణము గుర్తియునియ్యెను.' (మొదటి
యొకము మొగియ్యెను.' ప్రభా. ౧ ఆ. 'మొగ్గుండు పండిక్ విపులం
బొదమనీ.' (మొ. గొ. పండియ్యెను.) పాండు. ౩ ఆ. 'మొ.

పూ. సముదాయములకును సర్వసామాన్యములకును కలగు నవ్యయములకును కడపల
నువర్ణమును బహుళముగ నీనాత్రియ చే విధించుచున్నాడు. ఏ యర్థములం దనఁగా—
సముచ్చయార్థమందును ఏటి గొకటి శ్రీమార్థమునందును, ఏ యర్థమును లేక పాదపూర

ణముకై యుం. 'మున్ను ముచ్చిచ్చును అనుచోట ను శల్లమునకు అప్యగ్గత యగపడు చున్నది. కావునం దాని పాదపూరణార్థ నువర్ణయంతముల నడిమినుండి యెడలించి అర్థవిశేషార్థ నువర్ణయంతములలోఁ జేర్చుట మేలు. శీషవృష్టియందు యుక్త లోపించి నపుడు లాగమాంత బహువచనంబునొంద నముచ్చయార్థమున నువర్ణము చూపబడెడు నటుటకు ఉదా. 'రెండు కడల సంభోనిధిఁ గడిసియుండు.' 'లాగమాంతిమముట మీమాది పర్యదాసార్థ' ముచున్నాఁడు మీమాఘటిత వృత్తిసమాసములలో గల నువర్ణప్రాప్తి తేదని యర్థము.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ మును

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమునందు

శ బ్ద ప రి ఛే ద ము.

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ ఆంధ్ర బాషానిలయము

విజయమునందొసంగి. త్తము. - ~~ప్రొద్దు~~

విభాగ సంఖ్య 6-3

కా ర గ వ రి ష్యే ద ము

సూ. ౧. కాగితంబు లనం గ ర్థదులు.

అని భావించుట — గర్భకారకము, కర్మకారకము, కరణకారకము, సుప్రదానకారకము, అప్రదానకారకము, అధికరణకారకము, క్రియాన్వయమును నివారించునది, అనంగుల క్రియాన్వయము కలదియని కారక శబ్దము.

వ్యా. కారకశబ్దమును వినిపించుచున్నాడు 'ప్రయోగవ్యయమును గలిగించునది,' అనియు 'ప్రయోగవ్యయము కలది' అనియు పేర్కొనుచున్నాడు కారకముల వాటిని టిని 'కర్త కారక' మితిశబ్దములు. కర్తశబ్దము భూమిము. కర్తము. భాగ్యవ్యవహారా శ్రయము కర్త. ప్రయోగిచ్చునది కర్త. కారకము. కరణము. అప్యగోద్యోగ్యము సంప్రదానము నామము. అప్యగోద్యోగ్యము బహుళము. దీనివల్లపేర్కొనబడునది వ్యాపకములని త్రివిధములగు సాధారణము.

సూ. ౨. ఉద్దేశ్యానుబంధం ద్వితీయగు గుణవిధియు ననుప్రయుక్తంబగు.

ఈ. 'క'. సుమన గుణిని గామగోస్తి, శ్రమమున మీరపు
 'నీమగం.' పం. పూ. ౨౨. సమస్తయగ్రహణము కూర్చి జ్ఞాప
 గామగో.

చివ్వ. చివరనుండి 'దొంగ', అను, సయోధ కీట ద్వితీయాతు కర్త ప్రవచ
నీయశే 'దొంగ' అను దొంగ పేర్ పేర్లను బడియిచ్చింది. కాని దానికే బూర్వము
నగాగముము పేర్లను బడి గుండలేదు. 'నీలగుండ ప్రాంతం...గుణించి' (శల్యపర్వము)
ఇత్యాది భౌగోళిక ప్రాంతములలో గుణించి గుణించియుండే ప్రత్యయముగా నగపడు
చున్నది. ఈ కేంద్రాంతములను బూర్వికములుగా గుణించు ప్రాంతములకు బడినది. 'అస
వని...గుణించి' (శల్యపర్వము) అను భౌగోళిక ప్రాంతములను 'పటిగుణించి పల్కు'
'కర్తమును గుణించి' అను దొంగ గుణించి ఇత్యాది పాండురంగమాహాత్మ్యములలోని
ప్రయోగములందును గుణించి యను ప్రత్యయములకు నగపడుచున్నది. ఇవి కూర్పు

గుఱించు ధాతువుల క్వాంతరూపము లనుట స్పష్టమేకాన వీనిం బృథక్పదములుగ భావించి కాబోలును సూరి ప్రత్యయములలో వీనిని స్థగింపలేదు.

సూ. 3. అయ్యది వ్యవహితంబు నగు.

ఉ. 'నీ. అబ్జసనుఁడు తన్ను నర్జితో' గుఱచి యగుచుఁటగోరి
సృజించె సురల.' హరి. పూ. ౧ ఆ.

వ్యా. గుఱచి, ద్వితీయాంతమున కనుప్రయుక్త మగునని పూర్వసూత్రము. దానికి ముందటి ద్వితీయాంతముతో, వ్యవధానంబున సంప్రయోగములం గాననగు నని ఈ సూత్రము. ఉదాహృతమన తన్నును ద్వితీయాంతమునకును 'గుఱచి'ని 'నర్జితో' నను పదమువలన వ్యవధానము నరసికొనవలయు.

సూ. ౪. కొన్నియొడలఁ జేత విభక్త్యర్థక వర్తకంబులకును వలన వర్తకంబునకును దఱచుగఁజేసి యనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'ఏకవిప్రసంబోధనఁజేసి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అభీష్ట వరంబు లిచ్చుటఁజేసి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'అసవ్య వినిగ్ర ధూమనేతనవారిఁ జేసి.' ఆది. ౧ ఆ. 'బహు పేదఘోషములఁ జేసి.' భార. ఆర. ౧ ఆ. 'సంప్రయోగమునఁ జేసి' 'దీనము జేసి' భార. సభా. ౧ ఆ. 'తే. ఇంద టును నిన్నిభంగుల విడువ కుడున, వలసె భర్తతనుభవవలనఁ జేసి.' భార. విరా. ౨ ఆ. తఱచుగ ననుటచే నొకొకచో 'నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడు నని తెలియవలయు. ఈ యర్థమునకు 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా.' అను స్థాన నియమశాస్త్రవిధియు నవకాశమిచ్చుచున్నది. ఉ. 'ఎ, గీ. తండ్రి పనువుఁ, జేసి మదిమిగొని జవ్వనంబిచ్చె, బూరుఁ జను నుఱుండు భూరియకుఁడు.' ఆది. 3 ఆ. 'నీ. విలిచెట్టి గో బాడబులు పరాశరుఁ బట్టి దాశకన్యాకేళి తప్పఁజేసి' న్వా. ౨ ఆ. మొ. ఇట్లనుటచే 'ఇ విధము నాననముల్ గలవార.' (నిర్వ. ౪ ఆ) అను నిట్టి ప్రయోగ ములును నిర్దుష్టము లగుచున్నవి.

వ్యా. జేతవిభక్త్యర్థక వర్ణకంబునగా 'జడంబు తృతీయానప్తములకు ద్వితీయా-
బహుళంబుగా నగు' నను బాల. ౧. ౧. సూ. ౨౨ వేద దృతీయాగ్రమున వచ్చు ద్వితీయ-
దీనికిని-పంచమి ప్రత్యయమగు వలనకును చేసి యనుప్రయుక్తమగును.

సూ ౧౧. అయ్యది యొక్కచోట బెక్కుచోట్ల కొక్కచోట చాలెడి.

ఉ. 'సీ. వలరాజు సచివుల వడుపున బెడంగగు కర్కశ స్తనములఁ
గరము వొడి, చూడ్కుల ననిరాగ సురుచిరాధరముల మదవిలాసా
లస మందగతుల, వక్రలకంబుల వలుచవిటుండుల దర్పగద్దద భాషిత
ములఁ జేసి.' భార ఆది. ౮ ఆ. (ఇటఁ జేతవిభక్త్యర్థక లవర్ణకముపై
నెల్లెడల నుండవలసిన చేసి యొక్కచోట నె యున్నది.)

వ్యా. స్తనములఁజేసి.....చూడ్కులఁజేసి.....సురుచిరాధరములఁ జేసి....
గతులఁజేసి.....అలకంబులఁజేసి.....విటుండులఁజేసి.....భాషితములఁజేసి — ఇ
ట్లేడుతావులను పూర్వము ప్రముక్తకారము నుండవలసిన చేసి 'భాషితములఁ జేసి'
యను నొక్కచోట మాత్రమే యుండియు నర్థభంగము గల్గమిగి 'చాలెడి' నను
చున్నాడు.

సూ ౬. ఒకానొకచోట దోడకు బ్రత్యేక బ్రయోగంబునం జూపెట్లెడి.

ఉ. 'తే. స్తంభగతరత్న పుత్రిక తనదుబోడి, యని విలొకించి
తోడ మాటాడకునికి, నలుగడలు చూచి తెలిసి యు వృలుపబెదరి,
వెడల నుంకింపఁ జేదమ్మి యుడిసిపట్టి.' (తోడకొ = తనతోడ)
రామా. ౪ ఆ.

వ్యా. తృతీయా ప్రత్యయమగు 'తోడ' ఏ ప్రాతిపదికమునకుం గూర్పఁబడక
తనంత పేరుగా ప్రయుక్తమై చూపట్టుచున్నదనుచున్నాడు. ఇచ్చటితోడ తృతీయా-
ప్రత్యయము కాదనియు 'వంటనె' యను నర్థము గల పదమనియు నేతలంపరాదు ?

సూ. ౭. కొన్నియెడల ను శబ్దప్రయోగమునం దోడకు లోపంబును
వ్యవహితత్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఎ, గీ. ఆతనికిఁ బరలోక, విధుల శాస్త్రదృష్టి వలయఁజేసె,
శాపగా తనూజుఁ డఖిల బాంధవులయు, బ్రహ్మజులయుఁ దోడ భాను
నిభుఁడు.' భార. ఆది. ౪ ఆ. 'క. నెమ్మిని ధర్మజు నలుపురు, దమ్ములఁ
దమ వస్త్రములయుఁ దమశస్త్ర వరూ, ధమ్ములతోడను సకల హితమ్ముగఁ
బాయంగ వలయు దాస్యమువలనక.' భార. సభా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అఖిల బాంధవులయు' 'తమ వస్త్రములయు' నన్నయెడలం దోడకు
లోపంబును, బ్రహ్మజులయుఁ దోడనన్నచో యువర్ణ వ్యవధానముం గలదు. ఈ లోప
వ్యవధానములు బహువచనముననే గల్గుననుట విశేషము. 'ను' శబ్ద విరహితముగను నిట్టి
ప్రయోగము ఉన్నది. ఉదా 'అధికుల సీనుల తోడనైన గొరగా దధిపా.' భార.
ఉద్యో. ౨ ఆ.

సూ. ౮. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరంబును
గలదు. అయినను దానికివలె దీని కితర కార్యంబు గలుగదు.

ఉ. 'చ. పగతుర చేతిలోఁబడక ప్రాణముతోడుత నున్న వాడవే.'
భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. ఒకానొకచో ననుట క్వచిత్కతాద్యోతనార్థము. ఇతరకార్యం బనగా
లోపవ్యవహితత్వాది.

సూ. ౯. చతుర్థికిం బొంటె వర్ణకంబు నగు.

ఉ. 'క. అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల, ననురక్తులఁ బితృ పితామహ
క్రమమున వచ్చిన విప్రుల మంత్రులఁగా, నొనరించి తే కార్యసంప్ర
యోగము పొందెక.' భార. సభా. ౧ ఆ. పక్షమునఁ గార్యసంప్రయో
గముకొఱకు. మొ.

వ్యా. ఈ ప్రత్యయము బాలవ్యాకరణమునం జెప్పబడనిది. సూత్రస్థ ను శబ్దము
కొఱిక్వాది సముచ్చీకరణార్థకము.

సూ. ౧౦. ఉండి పదంబు పరంబగుచో నలన కందు వర్ణకమట్లు నవర్ణ
కంబు నగు.

ఈ. 'క. సనస్కృతమూర్తుడు మహాకవి, జనుదెంచె బ్రహ్మలోకం
బుననుండి.' భాగ. ఆది. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. సూరి. 'అండి శబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయా సప్తములు ప్రాయ
కముగానగు' (భాగ. 3. సూ. 11) నని సామాన్యముగా సూత్రించినను నా వర్ణక
మునకు ఉదాహరణము చూపకుండుటచే నవర్ణ కోదాహరణములు అసాధువులని
భ్రమింపదగదు అనుటే ఈ సూత్రి ప్రయోజనము.

సూ. 11. వలన కాదేశంబగు ద్వితీయా సప్తములమీది యుండికి
లోపంబు బహుళంబుగా నగు.

ఈ. ద్వితీయమీది యుండికి—'క విన్ద్యయు మనిలిగర్భము,
జెచ్చెర వలువడు మహాత్మ.' భాగ. ౮ స్కం. మొ. సప్తమిమీది
యుండికి—'ఆ. రత్నంబు, వదనగహ్వరమున వలదివాఱ.' భాగ. 10
స్కం. పూ. 'గీ ఈడుపథంబున జాటు నుడువ ప్రతతి భాతి మెడవార
ముల పిన పుడమి దాక.' పొండు గీ ఆ. 'నూలిలొ వలువడ
గోమరిం దిగినె.' భాగ. ఆది. 3 ఆ. 'క. నలుం దొల్లి యాక్రమించిన,
కని కలకట్టన విషంబుగ్రుక్కుచు నొడలకె, నలువడి.' భాగ. ఆర.
3 ఆ. 'క. పొచ్చిన సంధిమంబున నజేకులు బ్రద్దల వారలెక్కడకె,
పచ్చియు మోది రా కొలుపు నది.' కళి. 1 ఆ. మొ (గర్భముక=
గర్భమునుండి, ఎక్కడకె=ఎక్కడనుండి. ఇట్లంతట నూహ్యంబులు.)
బహుళగ్రహణముచే నందు మీది యుండికి లోపంబు గలుగదని
యెఱుంగునది. ఈ సూత్రిము నిట్లు నెప్పుటను సం ద్వితర సప్తవ్యర్థక
వర్ణకంబుల మీది యుండికి లోపంబువచ్చుట ప్రయోజనంబు.

వ్యా. పంచమి ప్రత్యయమగు వలన కాదేశముగ ద్వితీయాసప్తములు వచ్చు
ననియు నట్లు వచ్చినపుడు దానికంటె పరంబైన యుండికి లోపము వచ్చుననియు
సూత్రించుచున్నాడు. ప్రదేశవాచకమగు వలన శబ్ద మొందుగలదు. దానికి ద్వితీ
యావర్ణకము కాదేశము లేదని స్థానికవిభజనముచే దిగర్థము నే నెవ్వరలవు. అప్పుడు

ఉండి యనునది బుద్ధిస్థమై యే యుండును గాన నన్ధానికి లోపము విధింప నవసరమే లేదు. ఎల్లి + ఉండి వచ్చెదను. ఎల్లి = శేపు. 'లగ్నంబెల్లి' భాగ. ౧౦ స్కం.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియోమీఁదను బట్టి వర్ణకంబు విభాషనగు.

ఉ. 'తే. బ్రహ్మపుట్టించు మనుచు నారాయణుండు, హరుండు హరియించు భువనంబు లవసరమున, నెట్టు సమకూరు నీరికి నీ ప్రభావ, మీవు గలుగంగఁ బట్టిగా కిందువదన.' కాశీ. ౩ ఆ. పక్షంబునఁ గలుగుటంబట్టి. మొ.

వ్యా. బాల. కాగ. సూ. ౧౪ చే హేతువులగు గుణక్రియలగుఁ బట్టి వర్ణకము విహితమైయుండెను. క్రియలని సామాన్యముగఁ జెప్పినను ఉదాహరణములలో 'వచ్చుటంబట్టి' యని భావార్థకటాస్వితమును మాత్రమే ఇచ్చియున్నందునను, అన్నంత క్రియలమీఁదఁగూడ హేతువర్ణమునం 'బట్టి' కాననగుచున్నందునను ప్రోథకారుఁ డిట్లు సూత్రంపవలసివచ్చెను.

సూ. ౧౩. షష్ఠీ స్థానికంబగు ను వర్ణకం బొక్కొక్కచో ద్వితీయాది విభక్తులకుమాటుగాఁ ద త్తదర్థంబులం జూపఁబ్బెడి.

ఉ. ద్వితీయకు — వేటకుఁబోయిరి, పొలమున కేఁగెను. పక్షంబున 'వేటఁబోయిరి.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'అవిభుండు పొలమేఁగెను.' వి. పు. ౭ ఆ. మొ. ఇట నొకానొకచోఁ గొఱకు కయి వర్ణకంబులు నయ్యెడి ఉ. 'చ. ఆతఁ డొకనాఁడు వేటకొఱగై తను నేలినచారు వేడ్కతోఁ, బొతముగఁ బైన మాటఁగని.' భల్ల. ౭ ఆ. 'అడవికి వేటకై యరిగి,' పాండు. ౧ ఆ. 'చ. చిరముగ బ్రహ్మకుం దపముచేసి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. పక్షంబున బ్రహ్మనుగూర్చి తపముచేసి మొ. తృతీయకు — 'క. లోకోత్తర చరితుం డగు, నాకావ్యుతనూజ నీకు నారాధ్యను,' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'అనుకులకును బూజనీయులు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. పక్షమున నీచే నారాధ్యను మొ. 'చ. అరిమహిభేద నీకు

విష మాణి మఖము. మార్కొనంగ నోపగు నరు లెవ్వరుకొ హరి
 కిభింబులు మార్కొ నునయ్యె. భార. ఆర. ౪ ఆ. 'ఆంగపతి కెది
 రించె.' కళి. ౧ ఆ. 'ము. పక్షమున నీతో మార్కొన నోపరు,
 హరితో మార్కొనునయ్యె, ఆంగపతితో నెదిరించెకొ, (ఇటు అర్థ
 భేదము విశేషము.) పరిచయి—'క. విలువిద్య నొరులు నీ క, గ్గలముగ
 లేకుండ.' భార. ఆర. ౫ ఆ. పక్షమున నీకంటె నగ్గలముగ. (అగ్గలము-
 ఇది అనర్థభేద గణ గణ్యంబని యంగపలయు.) సప్తమి—'క. మలి
 నీ కనురక్త.' భార. ఆర. ౬ ఆ. పక్షమున నీయం దనురక్త. 'శా. ఈ
 పాండిత్యము నీకు దక్క. హరి యందే గంటిగో' స్వా. ౧ ఆ. పక్ష
 మున నీయందు దక్క. 'ఆ. ఆహా విమంబుచేత ననయంబు దిగ్గుండ,
 పైటి పెరిగి పాను నెఱుఁగ్గు' భార. ఆర. ౭ ఆ. 'ము. పక్షమున నా
 విషయమున గ్గు. పక్షిగిరి దాహారంబులు భూర్వచ్యుకరిణంబులం
 బుంచునె.

అర్థ. 'దాహారము' నొకవిభక్తి మూలముక విభక్తియను నగు' నని బాల.
 కార. మూ. ౧౦. అందే 'పక్ష్యములక్రింద నీసూత్రంపు టుదాహరణములు
 గలవు. ఇతర విభక్తిగ్రమముల గువర్ణకము వచ్చునెడలు నందుఁ జూపఁబడియున్నవి.
 ఏయ ప్రశ్నయము లే యుండ ప్రశ్నయములందు వచ్చునట్లనను, అటు వచ్చుట
 'కు' పక్షమున గే తలచుఁగఁ ప్రశ్నయములం గానవచ్చుచుండుటచే గాఁబోలు దానికి
 ప్రత్యేక సూత్ర ముండఁబడినది పోధివ్యక్త తలంచి సూత్రించుచున్నాఁడు.
 సంస్కృతభాషయందలి వ్యక్తిభక్తి మూలముకొ యర్థము లున్నట్లే ఇందునుగూడ
 వచ్చునది తలంచి గాఁబోలు 'బలపాథ' వ్యక్త నిరువురును కువర్ణకమును నిరుపపద
 ముగఁ గాక వ్యక్తానికమని విశేషించునారు. పక్ష్యర్థమునం గువర్ణకము వచ్చుట
 కుదాహరణంబులు—'రామునగుం గన్మనిచ్చును; పురుషార్థంబునను యత్నింపవలయు
 నని. బాల. కారక. ౮ సూత్రపుట్టి. పక్షమున రామునికొఱకు పురుషార్థంబుకొఱకు.

సూ. ౧౪. వీప్యయందాహ గాలపరికరిత యందును నామంబులకుఁ గువర్ణ
 కంబగు.

ఉ. వీశ్వయందు—‘మ్రాని మ్రానికి నరిగి యరిగి యడుగు.’ భార. ఆం. ౨ ఆ. ‘ఇండ్లిండ్లకు.’ కళా. ౩ ఆ. మొ. కాలపరిమితి యందు—‘క. కొండొకసేపునకుఁ దెలిసి,’ హరి. ఉ. ౧ ఆ. ‘క. నెట్టిన వర్షావధికి, బెట్టంగల యప్పనములు పెట్టియు.’ వి. పు. ౭ ఆ. ‘ఎ. గీ. అలిగి పార్థుని శిర మాటునెలల కుర్వొడ్రెళ్ల శనియించి దేవి యదృశ్య మయ్యె.’ జై. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలలోని ‘ఆమేడితంబు పరంబగుఁ పుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు’ నను సూత్రముచే మ్రానికి మ్రానికి అని యున్నప్పుడు విభక్తిలోపము రాఁగా మ్రాని మానికి అనురూపము సిద్ధించుచు నేయున్నది. కావున నీసూత్రము పిష్టపేషణము. ఆ మేడితము వీప్సాదులందు సంభవించుచు నే యుండునుగదా. కాల పరిమితియందలి క్వాగమమునకును బాల. యందలి బాహుళకముచే గ్రహణము గల్గును. ఐనను సృష్టార్థ మీసూత్రమని ఎంచఁదగును.

సూ. ౧గీ. ధాతుజనిశేషణ భావాత్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కపక్షియగు.

ఉ. (౧ లో ౧) ధాతుజ విశేషణపూర్వ వ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—‘బాహుకు రథంబు గడపు నేర్పున కచ్చెరు వడి,’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ‘తన మునుపడ్డ బన్నములు.’ ఉద్యో. ౩ ఆ. ‘చ. కని తన మున్ను గన్నటులు గామికి విస్తయవారరాశిలో, మునుఁగుదు.’ హరి. ఉ. ౯ ఆ. ‘నా యొనర్పం బూనిన కళాపూర్ణోదయంబు.’ కళా. ౧ ఆ. (౧ లో ౨) ధాతుజ విశేషణ పూర్వవ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—‘ఆ న్నలభూపాలకు పోయిన వలసు,’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ‘వ. వాని పన్నిన వృషభ గోమయ భక్షణంబుచేసి.’ భార. ఆది. ౧ ఆ. ‘తే. ఎలుక గలఁడేని మఱి శక్తుఁడేని నన్య, లన్యులకు హింసగావించు నపుడు దానిఁ, బూని వారింప కున్న నప్పురుషుఁ డేగు, హింస చేసిన వారల యేగు గలికి.’ భార. ఆది. ౭ ఆ. ‘వ. అపార పారాపార పర్యంత మహిళలంబు నందు నాఁగూడనిరాజు లేవరును లేరు.’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ‘తే. ఆ జర

త్కారుం గని శాస్త్ర మయ్య వాని, నెఱుంగుదేని మా పడియెడు నీ
యవస్థ.' 'మ. నీ వేయి వేదన నన్నుం దాక నోపడు.' భార. ఆది.
౨ ఆ. 'నీ. హంసచే దన వినినంత కంటెను రూప విభవాలిశయముల
'వలంగుదాని' భార. ఆర. ౨ ఆ. (౨ లో ౧) భావార్థక పూర్వ వ్యవ
హిత కర్తృపద ప్రథమకు—'మ. మన పుట్టు బుద్ధి యెఱుంగుట
'ముదులు.' హరి. పూ. ౫ ఆ. (౨ లో ౨) భావార్థక పూర్వవ్యవహిత
కర్తృపద ప్రథమకు—'క. పరిష్కే, జ్ఞాపాలుండు చనుట గృతుం దను,
ముసిపలన నలంగి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'మొ. తలచుగ ననుట చే
బాహుకుండు రథంబు గడపు నేర్పునకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది. 'క.
సేమ పరింపని శాస్త్రముల ముపతింపని శ్రుతులే.' ఆము. ౬ ఆ. మొ.

ఇట్లు నలువలెఱుంగుల కర్తృపదముల ప్రథమకు యొక్క వస్తి బహుళముగ
వచ్చునని సూత్రార్థము. నలువలెఱుగు లేనియనగా (౧) భాతుని విశేషణమునకు ముం
దుండి ఆవిశేషణమునకు గొంత వ్యవధానము నందియుండునది. (౨) తాదృగ్వ్యవ
ధానము లేకయు భాతుని విశేషణమునకు ముందుండునది. (౩) భావార్థకమునకు ముం
దుండి యుద్ఘాతమునకు గొంతయు శబ్దాంతరములవలన వ్యవధానము నందియుండునది.
(౪) తాదృగ్ వ్యవధానము దీనిలాగి భావార్థకమునకుం బూర్వమైయుండునది.
'వారల యెఱుగలికి' నను భారతోదాహరణమున తచ్చబ్ధింత్యాత్మను అవధారణార్థక
మును గ 'గ లెక'నుచుట నన్వయించుక పలసినదానిం గా సైతము కొనసగును. భార
కములోని ముపధారణార్థముల కన్వయ, మిప్పటి మన వ్యవహారమునకుం గొంచెము
దూరమై ప్రసంగాపినరీతి నచ్చటచ్చట నగపడిచుండును.

సూ ౧౬ యొక్కను లోపంబు బహుళంబు.

ఉ. 'ఉ. ఇష్టుగ సర్వజ్ఞశబ్దం లేవనియేని ముఖామృతాంతు
బింబిష్టున నుద్భవంబయిన భిక్షత గాగమృతంబు కన్గ రంధ్రమను
నంజలిం దవిలె ప్రపుదురు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ధర్మజు నలువురు
దమ్ములు' భార. సభా. ౨ ఆ 'లే. ఇరులు గెలిచిన యంతకి పురేందు
ముఖుల. తురులు మరుం దను వేటకా దురులువేసి, మరులు గొలు

గంగ లేడయ్యె మనుజవిభుని, సరులు లేని దృక్పంజన శాబకముల.' వై.
 3 ఆ. 'నీ. వారివ భమ్మిల్ల భౌ రావకత దివ్యామోద నవపుష్ప దామ
 ములయ.' భార. ఆది. 3 ఆ. (వారివ=వారి జేయెన. ఒక్కడ నిది
 వ్యవ్యంతమునకు విశేషణముగనుక ప్రధవ.) 'ఏ, గీ. అపడు సన్నెట
 కోలల యంతుశముల, చేటు కోలల వ్రేటుల (సన్నెటకోలలయొక్కయు,
 అంతుశములయొక్కయు, చేటు కోలలయొక్కయు వ్రేటులచేత నని
 యర్థము. ఇట అంతుశముల వ్రేటులనగా లక్షణచే బోటులనని యెఱుంగు
 నునది.) ద్రోణ. 3 ఆ. 'క. నర గో మృగ సింహంబుల, కరుణములగు
 రోగ వేగ కలితాశ్రోశ, స్వరములు పెక్కయ్యె.' హరి. పూ. ౬ ఆ.
 'క. తాతల తండ్రుల తరమున నేతెంచిన వృత్తి దక్క.' నిజ్ఞా. వ్య.
 బహుళ గ్రహణముచే ధాతుజ విశేషణ భౌవార్థకముల ముందటి కర్తృ
 పదంబులయొక్కకు నిత్యంబుగ లోపంబని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. 'సమాస విభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁగాదు.' అను బాల సమా. సూ.
 ౨౫ చే విభక్తుల కన్నింటికి సమాసములయందుమాత్రమే లోపము సిద్ధించుచున్నది.
 యొక్కకు మాత్రము వ్యస్తముగను లోపముండుట చేదానినిసాధింప నీ సూత్రరంధ్రము.
 సూ. ౧౭. ఒక్కచో నుదంతంబగు న జడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు
 గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఉ. ఏపునఁ గిట్టియెనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు వాజివాజిచే,
 రూ పడఁగంగ మోదుచును.' రా. యు. కాం. (దీనికి ప్రయోగాంత
 రంబు మృగ్యంబు.)

వ్యా. ఉదంతజడము తృతీయకుమాత్రమే బాల. కార. సూ. ౨౩ చే నవర్ణ
 కంబు విహితము. ఇట నుదాహృత ప్రయోగమునమాత్రమే న జడంబునకును ఆ
 కార్యము గల్గియున్నది. ప్రయోగవైరళ్యముంబట్టి సూరి దీని నుపేక్షించియుండును.

సూ. ౧౮. కొన్నియొడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్వం

ఈ. తృతీయకు—ఎ. అతని హస్తధ్య సరసి నోలాడుచున్న, ఘన
తర స్తన చక్రవారముల నలగు, నంబ నకురేంద్రు కూతు రింపార
గనియు.' హా. ఈ. ౭ ౧౩. సప్తమికి—'బలిమి గొనిన ధనము పదివేల
యొంటెలె, బెగిరి రాంగె న్నరి భీరరుండు, వచ్చె నకులండు.' భార.
సభ. ౧ ఆ. 'మనుషుల విప్రుండు' (హా. శబ్ద. ౬౨ ఈ.) భార.
శాంతి. ౧ ౧౩. ము.

వ్యా. 'జడంబు ద్వితీయం నప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' నని బాల.
కార. నూ. ౨౦౨. 'చక్రవారముల' 'జంటెల' ఇవి యజడంబులకును ఆకార్యము
గల్గుట చల్పాచున్నందున, నీ సూత్రము రిచింపఁబడినది. అజడంబు తృతీయాసప్తము
లకు ద్వితీయాదేశము బహుళంబునందు గానవచ్చుచున్నదనుట విశేషము.

నూ ౧౯. కొన్నిగొడుల న జడంబు ద్వితీయగును బ్రథమ కానం
బడియొడి.

ఈ. 'హ. ౧౧వ జడంబునం బలిమి నప్తావనాగ మెదిర్చి క్రమ్మ
లగిం, బెన పరికండు పోలె గురుసంగు పరూధము నిట్లు క్రమ్మటిం,
చునె.' భార. ౧౪౩ ౪ ౧౩. 'తన పరికండు' మొక్కరుకుల నీరు గొండ
'నన కొన్నిన.' భార. ౧౪౩. ౬ ౧౩. 'జడ' క్రతు హంత్రము
'మొగ్గుడె గట్టె బంపుడు.' భార. ౧౪ ౧౩. ము.

వ్యా. 'జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు' నని బాల. కార.
నూ. ౨౦౨. బహుళంబుగా ననుటచే న జడంబుల ద్వితీయకుం బ్రథమ గల్గిన పట్లకును
గ్రహణము గల్గఁదగినందున నప్తధ్యము ఈ ప్రాధాన్యము.

నూ. ౧౦. ద్వితీయ కడ జడంబు సప్తమికి బ్రథమయనగు.

ఈ. 'వాహినిము నాగె. బరగు తీగమాడి మేధా సమర్థులు
లగును.' 'న. ప్రతిమము శేరివారు ముపవాస పరిక్షుల్లినవారు
గు, గ్గుతులు విహిని శిశువులు గ్రమగునన దీగము లాడ నోపరు.'
భార. ౧౪. ౨ ఆ. 'దీగం గల్గు తీగంబు శిల్పను నే నాడుచు.' హరి.

పూ. ౧ ఆ. 'ఆ. ఎఱుకు నన్ను నుఱక యేసిన శరములు, నెఱుకు లాడి.' భార. ఆర. ౧ ఆ. 'చ. పొరిఁబొరి మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మగ నూర్ధ్వబాహుఁడై.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'ఆవ మిడినఁ బగిలి పోవు టయూ.' భార. స్త్రీ. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. ముట్టి కందముల్ వడిఁ గత్తి పెట్టి పెట్టి.' హరి. పూ. ౬ ఆ. 'కా. భావంబుల్ భయ ముజ్జగించి చోరుఁ డీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'మ. కనుగొంటిం బర మేష్టిఁదొట్టి సురసంఘం జేకతం బుండగన్.' హరి. పూ. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. లీలఁ బేరొలగంబున్న నీలవర్ణ.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'శారఙ్గ గుణగాఢ రవంబు నభంబు నిండఁగాన్.' నిర్వ. ౩ ఆ. 'అదియున్ మేనుచ్చి.' రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. 'జనయిత్రి చి చ్చుటికెన.' స్త్రీ. ౮ ఆ. 'జే. పంకము గొరిజ దిగఁబడ పఱవ లేవు, మన్న లివ్వెళ నేగటి మన్నులందు.' స్వా. ౪ ఆ. మొ. పక్షాంతరమునఁ దీర్థమం దాడి, మొ. ఇట్టి ప్రయోగములచేత 'అన్యస్యా క్వచిత్ భావో చ్ఛస్యా' అను శబ్ద కాసనుల సూత్రము సార్థక మగుచున్నది.

వ్యా. 'అన్యస్యా క్వచిత్ భావో చ్ఛస్యా' (చింత 'మణి) 'ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు' (బాల. వ్యా)—ఇత్యుక్తి సామాన్యకాస్త్ర మున్నను. 'జడంబు తృతీయా సప్తమాలకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' 'జడంబు ద్వితీ యకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు' 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.' 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల వృత్తికిం బ్రథమ విభావనగు' నిత్యుక్తి ప్రత్యేక విధులు సప్తమ్యర్థమునం బ్రథమవచ్చుట బాల. లో లేనందున సార్థకతకుం డిటం బూరించెనని గ్రహించునది.

సూ. ౨౧. ఒక్కచో సమాసాంగర్గత విశేష్యంబుల కగు విశేషణంబుల వృత్తికిని బ్రథమ చూపట్టెడి.

ఉ. 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు ప న్విది నీకు నలం ఘ్యము.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'లస దగణ్య గుణోఘ విచిత్రుఁ డ ధ్మహేష్ట చరితంబులు,' 'ఉత్కుల్లలోచనుఁ డా విష్ణుని మూ ర్తితో.' హరి. ఉ.

౧౧ ఆ. 'విస్ఫుగ పృథ్వీక్రముః ప్రస దేవుఁడు త్రివిక్రము సొమ్ములు.'
హరి. ఉ. ౧ ఆ. మొ.

పా. 'వికానాచో విశేషణంబుల వ్యక్తికిం బ్రథమ విభావనగు' నను. బాల.
కార నూ. ౨౭ చేత నే ఈ ప్రధమస్థిరము. కాని సమానైకదేశముతో వ్యస్తపదము
లన్వయింపవచ్చునను విశేష మిందు స్ఫురించుచున్నది. ఇందలి మొదటి యుదాహరణ
మును మఱి కొన్నిటిని గణనశయ విచ్ఛేదంబులు చూపియున్నాఁడు.

సూ. ౨౨. కొన్నియడల విశేషణంబు ద్వితీయాదులను బ్రథమ
చూపట్టిడి.

ఉ. 'అహింస బాహుబలసార ఘనుల్ మధుకైటభాది దైత్య
పతుల నెల్లఁ ద్రుళ్లడఁగె.' నిర్వ. ౧ ఆ. 'క. తండ్రి ఘటోత్క
చుఁడు నొ, తండ్రి గలుగఁ గావ తల్లి ప్రసదితోడక, దండ్రుల
హరి దేశ్వరు తన, మండ్రు వొగడఁ బచ్చె గంధమాదనమునకు.' జై.
౧ ఆ. మొ. 'పట్టివిశేషణా నామ.' అను బహువచన సారస్య మిట్టి
ప్రయోగముల గుత్పాదకముగా నున్నయది. మఱియు నేతద్ విశే
షంబు లనేకవిధములు గలవిగాని సామాన్యక ప్రయోగములు దొరకమిం
జేసి యేని యనాదృశము లయ్యు.

పా. 'భవత్యర్థక' వ్యవహారములగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు'నని బాల.
కార. సూ. ౨౦. భవత్యర్థక వ్యవహారము లేనప్పుడును బ్రథమ రావచ్చునని ప్రకృ
తాత్మార్థము.

సూ. ౨౩. క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వ స్వామి సంబ
ధముగలచో సంబంధిపదంబు వ్యక్తికి ద్వితీయ యగు.

ఉ. 'క. కొన్ని పదములు లాడుచు, నన్ను నతఁడు చెట్ట
వట్టినట్.' భార. విరా. ౨ ఆ. 'ఉ. కట్టియవైచె నెన్నుదురు గాఁడ
భవత్తునయగుండు ముక్తి గో. బట్టిని.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'రాము
శమ్ముక' లవుం డగు మూడమ్ముల గాతముల దునుచు.' జై. ౬ ఆ.

‘క. నరసూను నపుడు కర్ణజుఁ, డిరుమూఁడు శిలీముఖంబు లేద సీం-నిన.’

జై. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. ‘నాదు చెట్టవట్టినన్’ ‘లేబట్టియొక్క నెన్నడును గాడన్.’ ‘రాము తమ్మునియొక్క చాపమున్’ ‘నరసూనుని యొక్కయద’—ఇత్యుదిగాఁ బఠ్యంతరంబున రూపంబు లగునని ఎఱుంగునది.

సూ. ౨౪. ఒక్కచో దిండియాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు.

ఉ. ‘ఉ. ఎవ్వని, బ్రకట భగత్త్వవిదు బ్రహ్మ ముఖ్యంబు రోహితుండుగాఁ, జేకొనుపరము.’ భార. ఆది. 2 ఆ. ‘క. రయ మున మ్రింగుడుఁ గాలము, క్రయ నెవ్వఁడు కంతబిలము క్రిందికిఁ జన క,గ్నియుఁ బోలె లో దహించునా, భయరహితా పాని నెఱుంగు బ్రహ్మ కులుఁగాన్.’

వ్యా. ‘ప్రథమయునగు’ ననుచోట సముచ్చయార్థక సుసగ్గము వే ద్వితీయయు గ్రహింపఁబడుచున్నది. ద్వితీయఁగణముల విధేయ విశేషణము ద్వితీయఁగణముగా నేని ప్రథమాంతముగా నేని యుండఁదగును ‘పురహితుండుగా’—ఇది ప్రథమాంతమున ‘బ్రహ్మకులుఁగాన్’—ఇది ద్వితీయాంతమున ఉదాహరణములు.

సూ. ౨౫. కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబులు పెక్కిటి కన్వయ యొగ్గంబగు.

ఉ. ‘క. ఇది దక్షిణాపథంబున, కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసల కిం, కిది యుజ్జయినికె దదువులా, మది నిన్నిటిలోన నరుగ మన కెద్దియగున్. భార. ఆర. ౨ ఆ. బహువచనాంతము కాక యకవచనాంత మైనచోఁ దదువు లై దుండవలెను.

వ్యా. ఉద్దేశ్య మీట ఇది, విధేయవిశేషణము తగువులా. బహువచనంబు వేదేయ విశేష్యముల కదియొక్కటే యుండఁజెల్లననియు ఏకవచనాంతమైనచో నైదుసర్వా రుములు ‘తెరు’వనునది ప్రయోగింపవలసియుండుననియు సూక్ష్మవృత్త్యర్థము. ‘ఈ

(1) 'తెరువు' ద్వారా 'విధానము' (2) 'తెరువు', ఇదియు నిదర్శాపురమునకు (3) 'తెరువు' ఇది 'సలహా' (4) 'తెరువు', ఇది 'దివి' యొక్కయనికే (5) 'తెరువు' అని యుండుననుట.

సూ. ౧౧. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. ౧౨. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

సూ. 'కొన్ని' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము' 'విధానము'.

స మా స ప రి చే డ ము

సమాస మనఁగా సుయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తి లోపాత్తక పదస్వరూపసంగ్రహము. (ఇది లుక్సమాస విషయము.)

వ్యా. సమాసమును వివరించుచున్నాఁడు. 'విభక్తి లోపాత్తక పదస్వరూప సంగ్రహ'మని. విభక్తి లోపింపని సమాసములుం గలవు గానఁ దానిట నిర్వచించినది విభక్తి లోపించునానినే అనుచున్నాఁడు. 'ఇది లుక్సమాసవిషయ' మని.

సూ. ౧ వష్టితత్పురషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు.

ఉ. 'లు ల జవ్వనంబున విలసనంబు' భార. ఆది. 3 ఆ. 'యోగ జేమంబున తేలుఁగు.' భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. 'అందంబున యురపడికిరి.' నిర్వ. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. లో వష్టిసమాసమందుఁ జూతార యురపరముల కచ్చు నరంబగు నపుడు నుగాగమము విధింపఁబడియున్నది. ఇందు నిఖిలశబ్దములగును వష్టిసమాసమున పరమన నచ్చున్నను హల్లాన్నను నగాగమము ప్రకల్పికముగ వచ్చుననుచున్నాఁడు. ఇందలి లక్ష్యములను మీఁద 32 వ సూక్తముగు 'కొన్నియడల నప్తమితత్పురషంబు లందు నవర్ణకంబు నగు'ననుదానిచే సాధింపవచ్చుం గాని వీనిలో సంబంధాగ్రవివక్ష యుంటచే వీని నిట్లు వేరువేరువి సాధించెనని తోచుచున్నది.

సూ. ౨. కర్తృధారయంబు బిరుదా ద్యుత్తరపదం బయ్యెనేని ద్వ్యక్ష రాదంత స్త్రీ పుంసంజ్ఞానాచకం బగు పూర్వపదంబు సంత్యాక్ష రంబున కంతట దీర్ఘంబు బసంభవంబుగా నగు. అంతట ననఁగా సాంస్కృతికౌదులు మూఁటనని యర్థము.

ఉ. రామాశాస్త్రి, సుబ్బాశాస్త్రి, రామానాయుఁడు, సుబ్బా నాయుఁడు, రామారెడ్డి, సుబ్బారెడ్డి, ఎల్లారెడ్డి, వీరారెడ్డి, కుప్పాసామి,

నీసారామి, రామారాయఁడు, సుబ్బారాయఁడు, రామారావు, సుబ్బారావు, ఎఱ్ఱపెగ్గడ, చిన్నాదేవి. మొ. బహుళంబుగా ననుటచే రామారాయఁడు, సుబ్బారావు, ఎఱ్ఱపెగ్గడ యిత్యాదులందు దీర్ఘంబు వైకల్పికంబు. కృష్ణశాస్త్రీత్యాదులందు దీర్ఘంబు గలుగదు.

అ. 'తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయీకంబుగ సంస్కృతోక్తంబయ్యెను' నని బ.ల. సమా. 3 ప్రాయీకంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబులఁ గలవని తెలియవలెను. ఈ సూత్రమునం జెప్పఁబడిన పూర్వపదాంత్యదీర్ఘము సంస్కృత లక్షణముచే గుఱురమి ఇటు సూత్రింపవలసివచ్చెను. 'కృష్ణశాస్త్రీత్యాదులందు దీర్ఘంబు గలుగ' ననుచున్నాఁడు 'కృష్ణారెడ్డి' 'కృష్ణాపత్రిక' ఇత్యాది వ్యవహారములు గలవు.

సూ. 3. ఇటఁ బూర్వపదంబు నత్యంబు నిత్యంబు బహుళంబుగ నగు.

ఉ. సుబ్బినాయఁడు, ఎల్లసెట్టి. మొ. రామిసెట్టి, సుబ్బిసెట్టి యిత్యాదులం దిత్యంబు నిత్యంబు.

అ. ఇటు ననఁగా పూర్వపదాంత్యదీర్ఘము దామ్యధ్వరపద కర్తృధారయంబునందు, పూర్వపదముముక్తి కడఁగటంబుం దెట్లు బహుళముగివచ్చును. బహుళకముచేఁ బ్రతిపది ప్రపల్లియగుట గ్రహణమునందుఁ జేసెనున్నాఁడు. 'రామిసెట్టి' సుబ్బిసెట్టి— యిత్యాదులందు ఇత్యంబు నిత్యంబునె.

సూ. 4. కొన్ని గూడల నిచ్చిన నా పా సూయాగమంబు లగు

ఉ. లెక్కఁగఁగి ముఱుఁగి, నన్నపార్యుఁడు, కృష్ణమనాయఁడు, నన్నయభిట్ట. మొ.

అ. ఇచ్చోట + అ—ఇచ్చోట—ఇచ్చోట నే అనఁగాఁ బూర్వతర సూత్రోక్త దీరుదామ్యధ్వరపద కర్తృధారయంబునందు, కొన్నిచోట్ల న, ప, మ, య, అనునవి అగమంబు లగును. ఉదా. లెక్కఁగఁగి ముఱుఁగి, నన్న + ప + అర్యుఁడు—నన్నపార్యుఁడు, కృష్ణమనాయఁడు, + నన్నయభిట్ట. అగమములందులకు సూత్రమునం గప్పట్లు దీర్ఘము 'ఒకచో ప్రాప్తంబు దీర్ఘంబు' ననుటచే. సంఖ్య. సూ. 3 చే గల్గినట్టిది.

సూ. ౫. పై యాగమంబులు గొన్నియెడల ద్విత్వము క్తంబు లగు.

ఉ. రామన్న నెట్టి, తిప్పప్ప నాయుడు, కృష్ణప్ప నంతులు, మల్లయ్య కాస్తీ. మొ. కృష్ణప్ప యనుచో అర్థ ప్రేమసూచకం బని గుఱుంగు నది. 'ఉ. ఆ నరసింగ భూపతి ప్రాచీనం బెసంగం బిన గొండమాంబయిం, దానమితాళి లాహితీ సమాజుఁ దమాజునిఁ గొంప బంధు పఁ, తన సురావనీజు సముదంచిత భోగ బిడ"జు మారి మృత్యు పవభోజు భాన నిభ శేజుని గృష్ణకురాజు నున్నతికా.' కళి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్తములగు నా పా మా యాగమంబులకుం గొన్నియెడల ద్విత్వము నీ సూత్రముచే జెప్పచున్నాడు. ద్విత్వము క్తములుగ నీ యాగమంబులం దొకత విధించి పిమ్మట ద్విత్వలోపమును ప్రకల్పింపమగ విధించుట మేలని గొండలు. ద్విత్వాద్విత్వములకుం దుల్యబాహుళ్యము ప్రయోగములం గానమి యిట్లు గొండయునని గ్రహింపవలయును.

సూ. ౬. కర్తృధారయం బి యుగ్గది మిశ్రంబు సిద్ధపమానం బుట్టి యుగు.

ఇట్లునుట చే బూర్వపదంబు లుత్త విభక్తకంబయి యుద్భిత్త"తం తం బగునని యెఱుంగవలయు. ఉ. కృష్ణరాయుడు, రామరావు. మొ.

వ్యా. కృష్ణరాయ రామరాయాది మిశ్రసమానంబులందని విభక్తలోపంబును హ్రస్వపద మవికృతాంతమై యుండుటను సాధింప వానికి సిద్ధపమానవత్త్వముం జెప్ప చున్నాడు.

సూ. ౭. క్రొత్తామలు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బలెడ దేశ్య మంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్తృధారయం బగు.

ఉ. క్రొంబులకలు, 'క్రొంబులకల్ బనించే నభిరుక్తి.' ఉ. రా. ౬ ఆ. క్రొన్నారాచములు, 'క. క్రొన్నారాచములు ముండు గొని నుదురేయకా.' రా. ఆం. కొం. ౧ ఆ. నెచ్చనము, 'చ. ఆనుపమ యోగలీల నమృతాంబుధియిం దుదయించు జేపు నెచ్చనమున గూప హించి.' లక్ష్మీ. ౩ ఆ. పెన్నగము, 'ఏడు పెన్నగములు సంచరింప.

రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. ముం గోపము, 'ఆ. మొగముఁ బొడువలేని
ముంగోప మీక నెప్పుడు.' ఈ. రా. 3 ఆ. వింజామరము, 'ఎ, గీ.
రమణ శ్రీదేవి వింజామరంబు వీవ.' శేష. ౫ ఆ. సగరాజ్యము, 'నా సగ
రాజ్యము.' రా. క్షిప్రం. కాం. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణంబునఁ బ్రాంతాది (సంధి, 3౬, 37, 3౮, 3౯) సూత్ర
ముల సందర్భమునఁ గల యుదాహరణంబులఁబట్టి ఆసంధి కేవల మాచ్ఛిక సమాసవిషయ
మను భ్రాంతివోడమం దగియున్నందున, తదపనయనార్థము ఈ సూత్రము. 'నెవ్వన'
మందలి మనము తత్సమమని భి "వించి వీ రిద్దాని నీ సూత్రోదాహరణములం జేర్చిరి.
ఇందుంగూర్చి ఆంగ్లభాషాక గురువులు అది కళాప్రపూర్ణులు మహామహోపాధ్యాయ
జీవము పేరిట రామశాస్త్రిలవా రిట్లు నెలవిచ్చినారు. "ఇందలి 'మనము' తత్సమ
శబ్దమునను, 'మన' శబ్దము ప్రాకృతమున 'మణ' శబ్దమగును, దానికి 'మనము' వికృతి,
కావున ప్రాకృతభిజము; అట్టి 'మనము' శబ్దమునో 'నె' శబ్దమునకు సమాసమై మద్వి
త్వము వచ్చినది... ఇట 'మనము' తద్భవ మేగాని తత్సమము గాదనుటకు 'నెవ్వనను'
'నెవ్వనను' అను ప్రయోగము లక్షణం గనఁబడమియు త 'స్కాణము." అని. [చూ.
శృం. ౨౨. వ్యాఖ్య. ౨౦ ఆ. ప. 86, పు. 125.]

సూ. ౧. ధాతుజ విశేషణంబులు తథార్థకావ్యయంబుతోడం గర్త
ధారయంబగు.

ఈ. 'భూమర శబ్దముల పదముల సదువునట్లు.' భార. ఆది.

౫ ఆ. 'కడుం బద్ధ పుష్పపోయినయట్లు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా 'అట్లు' అనునది తథార్థకావ్య యము. దీనితో ధాతుజవిశేషణములు కర్త
ధారయంబునం గూడును. 'సదువునట్లు' 'పోయినయట్లు'—ఇవి కర్తధారయము లనుట.

సూ. ౯. అట్టి యిట్టి గొట్టి విశేషణంబులమీఁది తచ్చబ్ధ వకారంబునకు
లోపంబు విభాషనగు.

ఈ. 'క. విమల తపోవిభవంబునఁ, గవాలజా నట్టిండు.' భార.

ఆది. ౨ ఆ. 'ఆ. అట్లు గాన నెలుంగ మే మేవురము నతం, డిట్టిఁ

డగుట.' భార. శాంతి. ౧ ఆ. 'ఎట్టిఁడు నా నిజేశుఁడు' (ఎట్టిఁడు నా హృదీశుఁడనుట యుక్తము.) రా. సుం. ౩౦౦. మొ. పక్షమున అట్టి వాఁడు. మొ. తెనుఁగున సాధారణంబుగ విశేషణంబు లవిభిక్తంబులు.

వ్యా. 'ఉన్న కల నవర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్బి వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు' నను బాల. క్రియా. సూ. ౧౧౭ 'చే వకార వ్యంజనమాత్ర లోపముగల్గి కలాఁడు—ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. అట్టాభ్యుదల మీఁదనన్ననో తచ్చబ్బి వకారంబునకు నజ్విశిష్టమునకే వైకల్పికలోప మిది. జెప్పించునాఁడు. అట్లు లోపముగల్గ నట్టిఁ డిత్యాదు లేర్పడును. ఈ యజ్విశిష్టవకారలోపము 'కల' మీఁదఁగూడ గల్గి 'ఎఱుకగలఁడు' ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించునని కవిసంశయ విచ్ఛేదక 'రుండును' బెల్లి యున్నాఁడు' 'ఎఱుకగలరె మగువలెండు.' భార. ఆది.

సూ. ౧౦. ముయ్యేడ్వాదులందు ప్రాస్వద్విత్వంబులు నిత్యంబులు.

ఉ. 'రామఁ డలకన్ ముయ్యేడుమాటున్ రణప్రీతిన్ పుగి ధరాత లేశ్వరులఁ జంపెన్ బల్వరన్.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'మయ్యేడు మార్గణముల.' రా. యు. ౩౦౦. 'దీని ముయ్యేడుగగు గణము.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ. అంశబ్ద చింతామణియందుఁ గల ఇద మద సిత్యాది సూత్రమందలి యదశిప్రభృతులు వ్యర్థములగుచు స్వేతరంబులగును న క్కార్యంబని లెలుపుచున్నవి.

వ్యా. 'సమానాధికరణం బగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు ముండుశబ్దము ద్వి జ్వర్ణకంబునకు లోపంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబునఁగు' 'ద్విరుత్తంబగు హల్లు పరం బగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు' నను బాల. సమా. ౧౭—౧౩ సూత్రములచేత ముజ్జగము ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. 'మీఁదిహల్లున' కనియందు టంజేసి హల్లు పరమగునప్పుడే బాల. సూత్రములు ప్రసక్తించుననియు, ప్రాస్వద్విత్వ ములు నిత్యములేచున్నట్లు సూత్రరచన యగపడుచున్నను ముండుబగములు ముండు లోకములు అనికూడ నుదాహరించియుండుటచే బూర్వసూత్రమునుండి విభాషానువృత్తి చిన్నయసూరి కభిప్రేతమనియుఁ దలంచి ఈతఁ డీసూత్రము రచించినట్లున్నది. అచ్చు పరమగునప్పుడు ప్రాస్వద్విత్వములు నిత్యములని గ్రహ్యము. 'ఇద మద సేతద' యుక్త

చ్చేద" శబ్దంతరాన్వయే బహుళమ్, ప్రస్వం ప్రభద్యదీర్ఘాద్విత్వ ముపర్యక్షరస్యజ నయన్తి' అను చింత"మణిసూక్తమున 'ఇదమ్ ఆదస్ ఏతద్' అను మూటికి నర్థ భేదములేకుండుటచే 'ఆదస్ ఏతత్' అనునవి రెండును వ్యర్థములగుచున్నవి. వానిం జెప్పనేల యన్న 'స్వేతరంబులకును నక్కార్యంబు' అని సూచింప ననుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౧. సమాస ఘటితం బీశబ్దం బొక్కచో సూదనార్థకం బగు.

ఉ. 'క. ఈయున్న పొప్పుపాలికి, బోయి.' (ఈయున్న = ఇదిగోనున్న యని యర్థము) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఇదిగోనున్న' అని యర్థము ప్రయోచున్నాఁడు. ద్రుతాంతత ఎట్లు? పింగళి మారినాదులు ద్రుత"తముగనే వాడియున్నారు. వరాహపురాణకారాదులు కళగ వాడియున్నారు.

సూ. ౧౨. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దాలులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమం బగు.

(ఇందుల — నర్కధారయమునందని యర్థము.)

ఉ. 'గంగనని నిప్పులు.' స్వా. ౪ ఆ. 'క. తళతళని తరణి మెలుక గుల.' ౫ ఆ. 'నిగనిని కుంభిపుల దగడు' ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ధ్వన్యనుకరణశబ్దాలులు కొన్నిటికి' అనుచోట 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్వి శేష్యులయందు బహుళ ముండి ప్రయోగింపబడు' అని ద్వితీయాదులకుం ద్రుతము బహుళింబగు' నను. బ"ల. ౬౪౮. సూ. ౨౦౬ చే ప్రథమ.

సూ. ౧౩. గుణవాచకంబులు కొన్నిటి నిగాగమంబునకు బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు బిందువగు.

ఉ. కల్పదేవ, కల్పదేవ. మొ. 'మగు గొవారు శరంబులం బొగగు కల్పదేవ.' స్వా. ౧౦ ఆ.

వ్యా. 'గుణవాచకంబులగు పల్లదులకుం గర్కధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుళింబగు' నను బ"ల. ౬౪౮. సూ. ౧౦౬ చేత గ్యగముగల్గును. ఇదంతత చే నర్థముని ఇయ్యగ బహుళం బొగింబగు. కాని సూచివరుషములకు గ స ద

దవాదేశము రావచ్చును. ఆ దేశ గ స డ ద వ పరికత కళిత్యానుగుణము, అద్భుత
వకారస్థానమున బిందువువిధించుకాస్త్ర మిం దనుకలేనందున నీసూత్రరంభమని ఎఱుంగ
వలయు.

సూ. ౧౪. గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కడ నవర్ణ
కంబునకు బిందువు గానంబడియెడి.

ఉ. 'ససి చక్కంగఁ బ్రియుండు వర్ణిలుటకై.' కాశీ. ౨ ఆ.

వ్యా. 'నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు' నను బాల. తద్వి. సూ. ౧౪వే
నవర్ణకము వచ్చుచున్నది. ఆ నవర్ణకముతోడి గుణవాచకము క్రియావిశేషణ
మైనప్పుడు ఆ 'స' స్థానమున బిందువు నీసూత్రము సాధించుచున్నది.

సూ. ౧౫. ఒకానొకచో గుణవాచక ధాతుజవిశేషణంబు లవయవ
విశేష్యపూర్వకంబులై యవయవితో సమసించెడి.

ఉ. 'ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు.' (ఒడలు తెల్లని =
తెల్లనియొడలుగల యని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తనువుమీనో
పాలవల్చు జాలరిదాన.' (తనువు మీనొలవల్చు=మీనొలవల్చు తనువు
గల యని యర్థము.) భార. ఆది. 3 ఆ.

వ్యా. అవయవ వాచకములగు విశేష్యముల నంటివచ్చు (a) గుణప్రయుక్తవిశే
షణములును (b) ధాతుజవిశేషణములును అవయవితో సమసించును. చూ. ఉదా.
(a) తెల్లని—ఇది గుణప్రయుక్తవిశేషణము. ఇది 'ఒడలు' అను నవయవవిశేష్యము
ముందుగల్గియున్నది. (b) 'మీనోపాలవల్చు'—ఇది ధాతుజవిశేషణము. దీనికిముందు
తనువను నవయవవిశేష్య మున్నది. ఇట్టి వీనికి అవయవితో సమసము ఘట్టిల్లినది.
తురగోత్తముఁడును జాలరిదియు నిట నవయవులు.

సూ. ౧౬. తమ్ముఁగుఱ్ఱులు చిలుక మొకరి యిత్యాదులు విశేష్యపూర్వ
పద కర్తృధారయంబులు.

ఈ. 'తమ్మగొల్లలు నీవు దగవివినంబున కరిగితిరి.' భార. ఆర.
2 ఆ. 'క. ప్రభవతి, మోదము వలించిలుక జీలక మొకరింబలికె.'
మక. ౨ ఆ. 'మొ.

వ్యా. సమాసంబులం బగుపరశేంబులు పరంబులగునప్పుడు సుగాగమము పుంపు
లకును ఉదంతంబులగు స్త్రీగమంబులకునే బాల. సంభ. సూ. ౨గి చే విహితము. 'తమ్మగ
గొల్ల'—ఇటం మూర్ధ్వపదము దుమంతు యున్నందున సుగాగమప్రాప్తి యగతకము.
సూ. ౧౭. ఆ యీత్యాది ఘటితంబులు విశేషణోభయపద కర్తృధార
యంబులు.

ఈ. ఆ యీ నేరములు, 'ఈ యాదేశంబనవేల?' స్వా. ౧ ఆ.
'ఎత్తిన పెంచినవారి.' విక్ర. ౬ ఆ. 'కలిగిన యొప్పని దోషములు.'
విజ్ఞ. ఆచ. 'కొట్టినది దిట్టిన యుతఁడు.' భోజ ౬ ఆ 'చలి తెలి
మంచు తుంపరలు.' భాను. ౩ ఆ. 'పడ చల్లని చల్లని గాడ్పు.' రామా.
౧ ఆ. 'తెయ్యి బెట్టి మూటలు.' శ్రీశ్రయ. 'తొంగలి తఱచు తెప్పల.'
భార. విరా. ౨ ఆ. తొలి ప్రాత కుప్పసంబు.' జై. ౬ ఆ. 'నిడు వారిక
కన్నులు.' (వారిక-వారిడి) భోజ ౫ ఆ. 'పెరు నిట్టలెడు.' జై. ౨ఆ.
'ముక్కదోయిన పనిగొమ్మటయి.' మగి. ఉ. ౭ ఆ. 'విన్న కన్న
యగ్ధము.' ౫ ఆ. ౮ ఆ. 'కొట్టిండు లేజెక్కు టప్పంబు' జై. ౨ ఆ. 'తెలి
సును నిగ వన్నులల.' రామా. ౨ ఆ. 'మొ.

వ్యా. ఆ యీత్యాది ఘటితంబులు=ఆ యీ మున్నగువానితోఁ గూర్పబడినవి—
ఇట్లనుట ఒక్కటికన్న సక్కుడు విశేషణములు కూర్పబడిన వానికెల్ల నుపలక్షకము
కావున నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఎత్తిన పెంచి' నేత్యాదులను.

సూ. ౧౮. కొన్నియెడల విశేషణోభయ పదంబులు త్రిక క్రియాజన
విశేషణ ఘటితంబులు సందర్భయోగ్యపద వ్యవహితంబు లగు

త్రిక క్రియాజన్యవిశేషణ ఘటితంబులు—త్రిక క్రియాజన్య
విశేషణోభయ ఘటితంబులు కేవల క్రియాజన్యవిశేషణఘటితంబులు నని
ద్వివిధములు.

ఉ. 'క. ఈ కన్నులు తెరివని శిశు, పే కీ డొనరింపె నీకు.
 భోజ. ౬ ఆ. 'ఎ, గీ. నెలులుగల మరు నీలంపుటరుల సీగుల, నగులు
 గొనఁజాలి నరులను మరులుగొలుపు, నిరులు గలిచిన తుట్టెద గలులఁ
 దెగడు, కరుల నులిదీర్చి విలులిడి కొవ్వకట్టి.' భాగ. ౧౦ స్కం ఉ.
 'ఎ, గీ. గగవ మను రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు, నదరు లుమినెడు
 కొఱవిదయ్యంబు వీడె' నై. ౨ ఆ. 'చ. నే, బలిమి గుఱియనింగలిచి
 బాగుగఁగొన్న రవిప్రకాశమై, యలరుచు నున్న పుష్పకమునందు రమిం
 పుడు కోర్కులారఁగన్.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'ఎత్తుడునట్టి యల్లుగఁ
 గాచిన మడ్డు చందము.' ప్రభా. ౫ ఆ. 'సీ. అనక దుందుభి ననరాని
 వినరాని దుర్వాక్యసూచులఁ దూలఁబుచ్చె.' వి. పు. ౭ ఆ. 'క.
 చిక్కని చక్కని నున్నని, స్రుక్కని తో లూడ్వఁబడని ఘట్టెసెగలచే,
 నొక్కఁబడని దండంబులు, తక్కక యుపనయనజేళఁ బాల్పఁగ
 వలయున్.' విజ్ఞా. ఆచా. మొ. (ఇట్టి ప్రయోగములు కవిప్రయము
 వారి గ్రంథములయందు దొరకినవికావు.

వ్యా. త్రికప్రయోజన్య విశేషభోజయఘటితంబులును విశేషప్రయోజన్యవిశే
 షణఘటితంబులు నగు కర్తృధారయ సమాసంబులం గొన్నియెడల విశేషణంబులు అన్య
 వహితములై రాక సందర్భయోగ్యంబులగు కొన్నిపదంబులవలని వ్యవధానము గల్గి
 యున్నవి. ఇట్టి ప్రయోగములు కవిప్రయేతరుల గ్రంథములందే గాననగు నను
 చున్నాఁడు. ప్రథమోదాహరణమున 'ఈ' 'తెరివని' యనునొంటికి 'కన్ను'లవలన
 వ్యవధానము. రెండవయదాహరణమున 'జాలి' 'గొలుపు'లకు 'మరులు'వలన 'గొలుపు'
 'గలిచిన' లకు 'నిరులు'వలన వ్యవధానము. ఇట్లే యన్నింటి నరసికొనునది.

సూ. ౧౯. అలరు బోడి డీత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్తృధారయం
 బులు.

ఇటు బోడి పరంబగుచో నెట్లెడల నుప్పుగు. అది పదంబుచే
 తియ్యఁబోడి. ననఁబోడి, విఁబోడి, ఇగురుఁబోడి, చిగురుఁబోడి,
 తగిరుఁబోడి, పువ్వుఁబోడి, పూవుఁబోడి, పూఁబోడి యిత్యాదులు

ప్రహ్వంబులు. (అలరు + బోడి) వీనికిఁ బువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైనదని
యర్థము. ఇ ట్లంతట సెలంగపలయు.

ఉ. 'మ. చిగురుం బోడి యెటుంగుదే యదువలి స్త్రీ శవ్వరే
నిందు లేరు గదా.' కళ. 3 ఆ. 'కా. ద్రోవదక, తీయంబోడి వరిం
పంగా పసుధ కేలేలగాను నాదిత్యులు.' పాంచా. 3 ఆ. 'వేల్పుం
బువుంబోడ్లు.' య. ౧ ఆ. 'క. యోవనము కలిగిరప్పుడ, పూవుం
బోడులగుం బతుల భోగంబులు గాక.' కళ. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపసూనంబుమీది మేనునకు బోడి
యగు' నను బాల. సమా. సూ. ౨౩ పే. సూరి 'అలరువంటి మేనుగల' దను నర్థము
పచ్చనట్లు సాధించును అలరువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యంతనియర్థము. ఇందుకు నుష్టుగు
నని 'నుకు చోతక' అను చింతమణిసూక్తము ననుసరించి చెప్పుచున్నాడు. అంతా
గములగుం గిత్వముగూర్చుట సూరిగారి యాచారము, మిత్వముంచుట ప్రాకృతవైయా
కరణానుసారి చింతమణిగర్భ సంప్రదాయము. సిద్ధసరళిదిగా 'బోడి' యని గ్రహిం
చిన సూరిమార్గమున అలరుబోడిత్యదులం సమాసాబులతో బగువసరళిపరకోదంశ
స్త్రీసమంబులు బహిశమగు నుగాగమ ప్రతర్యములుగల్గిన గల్గవచ్చుంగాని అను
వంకంబులగు ననబోడిత్యదులం దాకార్యమునకు ప్రాప్తగల్గుడు కవునం బరుషాదిగ
'బోడి' యని గొని సర్వస్థ సుష్టువిధించిన ప్రాథికారునిమార్గమే వరము.

సూ. ౨౦. ఒక్కచో ద్విగువు మిశ్రం జేకవచనాంతంబు నగు.

ఉ. 'క. తక్కినస్తన్యము లనిటో జిక్కి సరాజ్ఞుఖరం దొలంగె
శివుండును భీతిక, బొక్కుచు నలసత మెయి న, లిక్కుదిరిగి నిలిచి
యావులించుచు నుండక.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'ఉ. అస్తోక నిజప్రభావ
ములు సూపెడు గడ్డియమీద నెక్కి ముల్లొకము దాన యేలుగతి
లోలవిహితన యేమిచెప్పుదుక.' పారి. ౧ ఆ. 'మ. వృహార్తము
నకు.' జై. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగ నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు' అని బాల. సమా. సూ. ౧౮. కాని మిశ్ర ద్విగువునకును ఏకవచనాంతత ప్రయోగములం గన్నట్టుచున్నదని చూపుచున్నాఁడు ప్రోథవ్యాకర్త. ఇది యధర్వణులకును సమ్మతమే.

సూ. ౨౧. వారార్థక శబ్దంబుల ద్విరుక్తంబులు తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వ కంబు లగు.

ఉ. ఒకతడవ, ఒకతూరి, ఒకతేప, ఒకమాటు, ఒకసారి; రెండు తడవలు. ఒకతడవకు, రెండుతడవలకు. మొ. అద్విరుక్తంబు లనుటచే తేపతేపకు; తఱచుగ ననుటచే తడవకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. తడవ తూరి తేప మాటు సారి మున్నగునవి వారార్థక శబ్దంబులు. ఇవి ద్విరుక్తములుగ వచ్చినప్పుడు తేపతేపకు తడవతడవకు నిత్యాదిగా గూఢములేర్పడును. అద్విరుక్తములుగా నున్నప్పు డివి తఱచుగా తమకుమందు సంఖ్యావాచకములు గల్గి యుండును. తఱచుగాననుటచే సంఖ్యాపూర్వకములు కాని యద్విరుక్త వారార్థకశబ్దములు అరుదని తెలియవలెను. తడవకు నిత్యాదు లరుద్దనవనుట.

సూ. ౨౨. ఒకండ్వాదులు పరంబులగుచోఁ దఱచుగ నుకొ బది కగు.

ఉ. పదునొకండు, పదునొకండ్లు; పదుమూఁడు, పదుమూగురు, పదునాలుగు, పదునలుగురు; పదునేను, పదునేగురు; పదునాఱు, పదునాఱుగురు; పదునేడు, పదునేడుగురు; పదునెనిమిది, పదునెనిమండ్రు. తఱచుగ ననుటంజేసి పదియూఱు వదా ణిత్యాదిరూపంబులును గ్రాహ్యంబులు. 'క. పో,రులఁ గర్ణుండు పదాఱవ, కళకు సమముండు గాఁడు కవ్వడితోడక.' భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకండు + అదులు = ఒకండు మొదలైనవి, పరంబులు అగుచుకొ = ఏకాదివి ఐనప్పుడు, పదికికొ = పదియను శబ్దమునకు, తఱచుకొ = ప్రాయికముగా, బహుళముగా; ఉకొ, అనుకొ వచ్చును, అంతాగమముగానని శేషము. ఉదా. పది + ఉకొ + ఒకండు = పదునొకం డిత్యాదులు. ఉన్నాగమము తఱచనుటచే ఆయాగమము రానియెడలం గలవు క్వా x చిత్కముకొ. ఉదా. పదియా ణిత్యాదులు.

సూ. ౨౪. పడికి రెండిరు దొమ్మిదులు పరంబులగునపుడు బిందుపూర్వక డకారంబును ద్విరుక్త నివర్ణంబును బిందువును గ్రమంబుగ దివర్ణంబున కగు.

ఉ. పండ్రండు, పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు, పందొమ్మిది, పందొమ్మిండు.

వ్యా. పడికి (a) రెండు పరముకాఁగా, దివర్ణస్థానమున బిందుపూర్వక డకారంబు వచ్చును. పండి + రెండు = పండ్రండు. (b) ఇరుశబ్దము పరముకాఁగా దివర్ణస్థానమున ద్విరుక్త నివర్ణమువచ్చును. పన్ని + ఇరుగురు, పన్ని + ఇద్దఱు = పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు (c) తొమ్మిది పరముకాఁగా దివర్ణస్థానమున బిందువువచ్చును. పందొమ్మిది—ఇది బాలవ్యాకరణము సంధి కేవల సూక్తములంద సాధింపఁబడినది.

సూ. ౨౪. పడి యుత్తరపదం బగుచో నేను దొమ్ముల నుమ్ములకు బిందువును, ఎనికేనను, ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును, ఆ పరుషంబునకు సరళంబును గ్రమంబుగ నగు.

ఏఁబది, ఏఁబండు; తొంబది, తొంబండు; ఎనుబది, ఎనుబండు; డెబ్బది, డెబ్బండు. మొ.

వ్యా. ఏను పూర్వపదమును పడి యుత్తరపదమునుగా సమసించిన 'ను' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. ఏను + పడి = ఏను + బడి = ఏఁబది. దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేనందున ఏఁబది అని కుదురదు. అట్లే తొమ్ము పూర్వపదముగను పడి యుత్తరపదముగను ఒండొంటితో సమసించిన 'మ్ము' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. తొమ్ము + పడి, తొమ్ము + బది, తొంబది అంటే ఇంక చూడు శబ్దంబులందక్క నుడి తొలిప్రస్వముపై ఖండబిందువులేవి తొంబది అని కుదురదు. ఎని—ఇది ఎనిమిది శబ్దముప్రశేషము. ఎని పూర్వపదముగను పడి యుత్తరపదముగను సమసించిన 'ఎని'కి సర్వాదేశముగా 'ఎను'ను పరుషస్థానము సరళమునువచ్చి ఎనుబది అని యగును. ఏడు పూర్వపదముగను పడి యుత్తరపదముగను సమసించిన, ఏడు + పడి అనియుండఁగా ఏడు శబ్దమునకు (a) వర్ణవ్యత్యయము గల్గును

డు + వీ = దే + పది (b) పదువమునకు సరళమువచ్చును దే + బది (c) మీఁది (౨౫) సూత్రముచే దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమురాఁగా డెబది. శబ్దపరిచ్ఛేదము సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వమువచ్చిన డెబ్బదియగును.

సూ. ౨౫. పది యుత్తరపదం బగుచోఁ బూర్వపదంబు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు. ఏను నేకు రాదు.

ఉ. ముప్పది, ముప్పండు; నలువది, నలువండు; అఱువది, అఱువండు.

వ్యా. సమాసంబులం బది యుత్తరపదం బగునేని, పూర్వపదముల దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమువచ్చును. మూఁడు + పది; బాల, సమా. సూ. ౧౭ చే డూర్ణపము. మూ + పది; ప్రకృతసూత్రముచే ప్రాస్వము ము + పది. శబ్ద. సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వము: ముప్పది. ఇట్లే నాలు గ ఱులకును ప్రాస్వమురాఁగా నలువది అఱువ దీర్ఘదులు. ఏను నకు ప్రాస్వప్రాప్తిలేమి ఏఁబది యనియే రూపము.

సూ. ౨౬. కొన్నియెడల నీ సమాసపదంబులు యువర్ణవ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'ఆక్కర పదమునఁ బదియు రెండేడు లక్షతవ'న మొక్కేడు, జనపదంబున నుండి.' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'తే. ప్రపలులగు వేలు పులలోన దొరసియున్న, పదియు నొక్కండు రుద్రులఁ బాఱ విడిచె.' కాశీ. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'పదియు రెండేడులు' 'పదియు నొక్కండు' ఇత్యదలలోని యువర్ణ వ్యవధానము సరసికొనవలెను. వ్యవహితంబులును—ఇచ్చటి నువర్ణము సుత్రాంతర సాధితరూపాంతర సముచ్చాయకము.

సూ. ౨౭. కఱకంతుడు బహువ్రీహి.

(చూ. సంజ్ఞా. సూ. ౯ ఉ.) దీని నహోబలపతి పండితుడు మిశ్ర బహువ్రీహి యనెగాని యది యట్లగుట దుర్లుటము.

ను శబ్దంబుచే గూరగాయ లిత్యాదులు బహువచనాంతంబులు నగు నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. బాల. లో ద్విగువునకుమాత్ర మే ఏకవచనాంత విధింపఁబడియి, ఇందు అప్రాణివాచక ద్వంద్వమునకుఁగూడ కొన్నియెడల ఏకవచనాంత గల్గినని చెప్ప చున్నాఁడు.

సూ. 30. భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు టవర్ణకంబునకు లోపంబగు.

టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.

ఉ. 'బౌగాములు.' (అవుట+కామి) పర. 3 ఆ. 'చెల్లు చెల్లు ములు.' (చెల్లుట+చెల్లమి) వేం. పంచ. ౧ ఆ. 'వచ్చురాములు.' (వచ్చుట+రామి.) పాండు. ౪ ఆ. 'వినివిరములు' (వినికి+నినమి.) సా. ౨ ఆ. మొ. (వినికి=వినుట.)

వ్యా. 'టవర్ణకంబు భావంబునం దగు'నని బాల. క్రి. సూ. 30. టవర్ణయంత ముతో శబ్దాంతరము ద్వంద్వంబున సమసించిన భావద్వంద్వం బగు. దానం దొలి పదంబు టాంతంబై యుండుంగదా. ఆ టవర్ణకంబునకు సమాసంబుల లోపం బిట చెప్పఁ బడుచున్నది. పూర్వపదంబు టప్రత్యయాంతమై ఆ ప్రత్యయము లోపించుటేకాక పూర్వపదంబు కృత్ప్రత్యయాంతమై ఆప్రత్యయము లోపించుటయుం గలదు. కొవునఁ జెప్పచున్నాఁడు 'టవర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.' అని. 'వినికి' కృత్ప్రత్యయాంతోదాహరణము 'ఎకి కోర్వాదుల కగు' నని. బాల. క్రి. సూ. ౧౬.

సూ. 31. ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాం త్యావయవంబునకు లోపం బొందెనగు.

ఉ. 'పుట్టు గ్రుంకు గట్టు.' య. ౫ ఆ. 'తొవదమ్మి విందు.' రామా. 3 ఆ. 'విన్నకన్నది.' వి. పు. ౨ ఆ. పుట్టు గ్రుంకు గట్టునఁగా పుట్టుగట్టు గ్రుంకుగట్టు. ఇ ట్లంతట నెఱుంగునది.

వ్యా. ఒండె=వైకల్పికముగా, అగు= వచ్చును ఏది వచ్చుననఁగా— 'లోపము.' దేనికనఁగా 'ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు.' ఉ. పుట్టు

గట్టు + గ్రంథగట్టు—ఇట పూర్వపదము 'పుట్టుగట్టు' దాని యంత్యావయవము 'గట్టు' దానికి వైకల్పికముగ లోపమురాఁగా పుట్టు + గ్రంథగట్టు. గట్టు రెండగుటంజేసి బహుత్వముగల్గి పుట్టుగ్రంథగట్టుని యైనది. ఇ ట్లితరము లాహ్యములు.

సూ. 33. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబును అందలి పూర్వపదంబు క్లిబసమంబునుగఁ గా నంబడియెడి.

ఉ. అవసర మక్క అలు, 'క. అవసర మక్కఅలం గై,దువు కర్ణ ములందు పేట దోటలయందుకొ, దవులైన పాతలెంకల, మవుటకొ మముఁజూడు మోపినపు డైనకొ.' రామం. ౨ ఆ.

వ్యా. అవసర మక్కఅలు=కాలపుపనులు. కైదువు కర్ణము=ఖడ్గకార్యము—ఈ ప్రయోగములు గండును మిశ్రద్వంద్వము లనక వ్యక్తితత్పురుషములని చెప్పరాదా ? వ్యక్తసమాసమున నుగాగమ మితనిమతమున సార్వత్రికము గాదుగదా.

సూ. 3౪. ఒక్కొక్కచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తర పదం బొంటితోడను వాని పెక్కింటితోడను నన్వయించెడి.

ఉ. 'రాహుకంతము దిగి దేహము భరణిబడియె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. ఒక్కొక్క కన్నను జేరియను, జెక్కును జనుబొడ్డు మూఁపుఁ జేలుచును పోయె.' బ్రక్కయొక బిలుచును గాలును, నక్కజముగ నూయజెగెల మెప్పు డుదయించెకొ.' సభా. ౧ ఆ. 'క. పరుల భనమునకు విద్యో, పరిలులెరి దేజమునకు బలమునకు నునల, బెరియఁగ నసహ్యపడు న, న్నరుఁడు పులులెరి కదనంబడు నధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'క. సూర్యుండుం బదిగడవల, నేయుఁ బెరుగుఁ బాలుఁడ్రావె నీ ప్రియ తనయొందు.' పారి. పూ. 3 ఆ.

వ్యా. 'రాహుపురుషుక్కు కంతములేగి రాహుపురుషుక్కు దేహము భరణిబడియె' నని వాక్యముల బాహుళ్యమునాదము. 'రాహుకంత' మనుచోట పూర్వపదయవమగు రాహుశబ్దము 'కంతములేగి' గలను పదములమలని వ్యవహితమున్నను సహశబ్దముతో సంబంధించుచున్నది. వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడ నన్వయించుట కిది యుదా

హరణము, వ్యవహితోత్తరపదంబులు పెక్కింటితో నన్వయించుట కుదాహరణములు కడమవి.

సూ. 37. కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యగత పదంబులతోఁ దద్భిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'బహు వేదఘోషములఁ జేసి నిరస్త సమస్త కిల్బిసోత్కరు లగుచున్నధన్యులు.' భార. ఆర. ౧ ఆ. 'వారి యస్తదీ యోరు చమూ సమూహములు.' హరి. ఉ. ౨ ఆ. 'అఖండితరూపవిలాస సంపదకొ వంచిత పంచబాణుడగు వాని.' స్త. 3 ఆ. 'అం దొకటిచే బని అధప పీడయై.' కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నిరస్త సమస్త కిల్బిసోత్కరు'లను సిద్ధసమాసమున 'నిరస్త' యను నేకదేశ ముతో 'బహు వేదఘోషములఁజేసి' యనుదాని కన్వయము. 'స్తదీయోరు చమూ సమూహములు' అను సిద్ధసమాసమున 'ఈరు చమూ సమూహము'లను నేకదేశముతో భిన్నపదమగు 'వారి' కన్వయము దీని కేకదేశాన్వయమని పేరు.

సూ. 38. ఆచ్ఛికసమాసంబులం దటచుగ వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియొడి

ఉ. 'అందాక (అంత+దాక), ఇట్లు ఇందాక, ఎందాక. అచ్చతెల్పు (అచ్చము+తెల్పు), అందోక (అవు+లోక), అపల (అ+పలను), ఇట్లు ఈపల. ఇబ్బంది (ఇరు+పంది), ఇరుగిది (ఇరుగు+చెవి), ఉద్దరి (ఉద్ద+దరి), ఎడవంక (ఎడమ+పంక), ఇట్లు పలపంక. ఎగుదల (ఎగువ+తల), ఇట్లు పగుదల. విటవాలు (విటము+వాలు), కప్పురపీడెము (కప్పురము+పీడెము), కప్పడి (కవ+వడి), కుటుమాపు (కుటుచ+మాపు), గందవాడి (గంధము+వాడి), గుండ్రకడుపు (గుండ్రము+కడుపు), గొబ్బండు (గొప్ప+బండు), చిత్తరుబొమ్మ (చిత్తరువు+బొమ్మ), చిమ్మనగ్రావి (చిమ్మనము+గ్రావి), చిటుచప్పడు (చిటుత+చప్పడు), చెండ్రకావి (చెండ్రము+కావి), ఇట్లు చంద్రుర

కాని. చనుమఱి (చను + మఱి), చప్పరమంచము (చప్పరము + మంచము), చొక్కనగులు (చొక్కము + నగులు), తేగుదారి (తేగువ + దారి), దట్టరంపు (దట్టము + రంపు), దొంతర (దొంతి + తరంగ), నడుగియి (నడుము + రేయి), నాన్నాళ్లు (నాలుగు + నాళ్లు), నాటకసాల (నాటకము + సాల), నిక్కల (నిక్కము + కల), నిడుమోము (నిడుద + మోము), సత్తపలక (సత్తము + పలక), పనిపట్టు (పనిమి + పట్టు), పెనుము (పెనుపు + తుము), పెత్తనము (పెట్ట + తనము), పొంగట్టు (పొన్ను + గట్టు), బాపురే (బాపు + పురే), బెట్టునీ (పెట్ట + పురే), బెల్లమండంగ (బెల్లము + మండంగ), బొందకము (బొంతి + కము), బోసపుట్టిక (బోసము + పుట్టిక), మిండతపసి (మిండము + తపసి), మంగల (మండ + కలను), ఇట్లు వెనుకల. ముయ్యడు (ముడు + యడు), ఇట్లు ముయ్యలు మొ. మోసల (మోగ + సాల), పరిపన్నల (పరిపము + పన్నెల), వలచెవి (వలను + చెవి), వాలలు (వా + లలు), వాలురమ్మ (వాల + అమ్మ), పేగురుంజు (పేగు + మంజు) సగపాలు (సగము + పాలు), సాబాలు (సాము + పాలు), సురిగరకు (సురికము + రకు), ఇత్యాదు లాహ్యంబులు. ఇందు కొందఱేత్యాదులు కొన్నిటియందు వర్ణాపాదాదేశ విధారములు కలెను, అందు కొంత కొంత త్యాదులయందు వైకల్పికములనియు, సలంకలయె. వీని గొక్కొక్కటికి బ్రయోగములు పట్టులుగలవు కాని గ్రంథవిస్తరభిజ్ఞుల నవి యుదాహరింపఁ బడవలెను.

పల్ల. ఆచ్చిగ సమసములలో కొన్నిపట్ల నిత్యములుగను గలుగు వర్ణలోపములు వర్ణాగమములు పల్లదేశములు వర్ణవికారములు పెక్కు తేటగుల నుంటచే వాని నొక్క నియమమునకు గట్టుపరుపరాదని యుంచి వానిస్వల్ప నిపతించుచున్నాఁడు. అం దాఁ కేత్యాదులలో పల్లలోపమును, ఇబ్బంది గొట్టించువాడుల వర్ణాదేశమును, వాలురమ్మ పేగురుంజు క్కనుల వర్ణాగమమును, కప్పడీత్యాదుల మాల్లు పొల్లుగ మిగులుట మున్నగు వర్ణవికారములను గల్గినవని యరసికొనవలెను.

అలుక్సమాసము.

వ్యా. లుక్కనఁగా లోపము. విభక్తిలోపించు సమాసము లుక్సమాసము అలుక్కనఁగా లోపింపకుండుట. విభక్తిలోపింపని సమాసము అలుక్సమాసము.

సూ. 32. గొన్నియెడల సప్తమీ తత్పురుషమునందు నవర్థకంబునగు.

ఉ. 'కువలయంబున వారు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వారిజాపతమున వారెల్ల.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'క. ధరణీ, తలనాథ పురుషునకు నిష్క్రుల భార్యకు పాదుఁజిత్తమున దుఃఖంబుల్.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'నిజకులంబున వారికెల్ల.' హరి. పూ. ౧ ఆ. 'క. అనఘ యజమాఁ డేవంశం, బునవాఁడు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. ను శబ్దంబుచే గువలయమునందలె వారు. మొ.

వ్యా. 'అందలి' యను నర్థమున నవర్థకయోగము ప్రయోగములం గొండొక కచ్చట్టుచున్నను, బాల. లో తత్సాధకవిధి స్ఫుగ్భిమనందును ఆగొలెనన సీమాత్ర ముచే నితఁడు తీర్చినాఁడు.

లుగలు క్సమాసములు.

వ్యా. ఇవార్థక శబ్దకుటిత సమాసంబులం గొన్నిచోట్ల విభక్తిలోపించుటయుఁ గొన్నిపట్ల నది లోపింపకుండుటయుంబట్టి అట్టివానిని లుగలు. సమాసము లను చున్నాఁడు.

సూ. 3౩. అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు చివార్థకంబులు ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపు 'డట్లు' పరంబగుచో నుపమానంబు లగు నామ త దస్త ద్యుష్ట దాత్తార్థములకు పష్టియు, పోలె బలె లు పరంబు లగుచో నామ తచ్చబ్ధార్థములకుఁ బ్రథమము నస్త దర్థ ప్రభృతులకు ద్వితీయము, వలె పరం బగుచో నామ తచ్చ బ్ధార్థంబులకుఁ పష్టియు నస్తదర్థాదులకు పష్టిద్వితీయలంయం దెదియే నొక్కటియుఁ గ్రమంబుగనగు. ఉపమేయము ద్వితీయా

ద్యంత మగునపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబులగుచో నుపమానంబుల గుపమేయవిభక్తుల యగు. పోలినయెడఁ దచ్చబ్బ మేత దామలకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము.

ఉ. క్రమము గాఁ జూచునది. ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపుడు-
నారాయణునట్లు, 'ఉ. పామక పాకశాసనికి భారత ఘోర రణంబు నందు నారాయణు నట్లు' భార. ఆది. ౧ ఆ. (ఉదాహరణములు కొన్ని కొంత కొంత ప్రాయఃబడును గాన వానిని సందేహముదీరి నాయా గ్రంథములం దక్కడక్కడఁ దుదముట్టఁ జూచుకొనునది). బకుని యట్లు, 'తే. మనుజ భక్షణంబు చేసితిరేని బకునియట్లు, చత్తురు.' భార. ఆది. ౯ ఆ. ఇట్లు నలునట్లు. మొ. 'జలధరసమితియట్లు' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'గజమునట్లు' 'ఆ. పుత్ర దార బాధు మిత్ర సత్తుడు రొంపి, బడిన గజమునట్లు యడరు నొందు.' భార. శాం. ౨ ఆ. ఇట్లు, వాని యట్లు, నాయుట్లు, నీయట్లు, తనయట్లు.—'చంద్రికయుఁ జంద్రుండు వోలె.' కళా. ౪ ఆ. 'పేదవోలె, అగ్నివోలె, ఆమృతమువోలె. 'క. అని పలికెడు పరిపలుకులు, తన కమృతమువోలె మృదయతాపము నడఁపె.' కళా. ౬ ఆ. 'పరికాండ్లువోలె.' భార. ఆది. ౪ ఆ. 'పాముల వాండ్లువోలె.' కళా. ౨ ఆ. నన్నుబోలె, 'న్నుబోలె, 'శా. కానీరా యిటువంటి నీతము ల నేకంబుల నినుంబోలె విన్నా నేను.' శశాం. ౩ ఆ. ఇట్లు తన్నుబోలె. మొ.—రాముండుబలె, 'వేల్పు బలె,' కళా. ౮ ఆ. 'తామరపొయిసీరుబలె.' హరి. ౩ ఆ. 'గోరుబలె.' కళా. ౭ ఆ. ఇట్లు వాండ్లుబలె, నన్నుబలె, నిన్నుబలె, తన్నుబలె. మొ.—రాముని వలె, వనివలె; నావలె నన్నువలె, నీవలె, నిన్నువలె, తనవలె తన్ను వలె.—బహుత్వంబున.—బకులయట్లు, చంద్రులువోలె, రాములుబలె, రాములవలె. మొ. 'క. పూరు పురూరపులట్లు భగీరథరఘువతులయట్లు.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. పరిధవంబులఁ, బడితి నిట్టి నన్నుఁ బాండ

వుత్ నూచుచు, నుండి రొరులువోలే నుక్కుదక్కి.' భార ఆర. ౧ ఆ.
 'క. మాయ ట్టిడుమలఁబడిన నరులు గలరె యెరులు పరమమునీంద్ర.'
 భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వ. మమ్ముంబోలే నొడ్డ నాచరాభిక్యంబున భరంపడి
 సవిశేషంబుగా నధ్యయనంబు సేయింపకుండుట మాకు వరంబు.' భార.
 శాంతి. ౬ ఆ. ఇత్యాదు లెఱుంగునది. (ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమింజేసి
 యిందుఁ గొన్నింటికిం బ్రయోగంబులు వ్రాయఁబడవయ్యె.) ద్వితీయా
 న్యంత మగునపుడు—ఉ. 'భీరులఁబోల నేల వఱిపింపదు మంటల
 మమ్ము.' భార. ఆర. ౬ ఆ. 'క. జ్ఞానులచే మానులచే, దానులచే యోగ
 సంవిధానులచేతన్, బూనిన బద్ధం దగు నే, శ్రీనాథుఁడు భక్తియందుల
 చేతం బోలెన్.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'సీ. ఏ మహాత్ములజేత నీరగ
 త్రయము నాప్యాయితం బయ్యె నయ్యమృతకరుని, చేదో.' భోజ.
 ౧ ఆ. 'చ. వెనుకఁ గ్రమక్రమంబున నవీనముగా నుదయంబునొందె
 బెం, పొనర నృపాల యీతనికి నుత్తమ మధ్యమ పృథ్వి ధర్మ దర్శన
 మున ద్రవ్య కర్త గుణ జాతివిశేష వివేచనంబు బా,లురకును బోలె
 మానసములో నిఖిలవ్యవహార హేతువై.' కళా. ౧ ఆ. 'నీవు ననుంబలే
 నొర వీరలన్ వేడుకఁ జూతువో.' కళా. ౬ ఆ. 'జేవరకుంబలే నవ్వ
 ధూటికిన్ దొత్తగుచుం బనుల్ నలుపుదున్.' కళా. ౪ ఆ. ఇ ట్లితరంబు
 లూహ్యంబులు.

వ్యా. ఇవార్థకంబులం బేర్కొనుచున్నాఁడు 'అట్లు పోలే బల వల శక్తింబు'లని.
 కరణి కైవడి క్రియాదు లివార్థకశబ్దము లింకనుం గలవు. ఇదిగొనిగూర్చి జెప్ప
 చున్నాఁడు 'అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము' అని. ఇవి పరమగునప్పుడు ఉపసేయ
 మునకు గల్గు విభక్తిపరిణామములం జెప్పుచున్నాఁ డీసూత్రమున. ఉదాహృతములం
 గొన్నిట విభక్తికిలోపంబును (ఉదా. నారాయణునట్లు, నావలే, మొ) కొన్నిట
 విభక్తిలోపమును (ఉదా. చంద్రుండువోలె పరికాఁడువోలె, మొ.) గల్గుటచే వివి
 లుగలుక్సమాసములన నెంతయుం దగియున్నవి. ఈ సూత్రమువలన నేర్పడు రూప
 ముల కన్నింటికిని ప్రయోగములు వ్రాయఁబడనందులకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు
 'ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమింజేసి' అని, 'ఇ ట్లితరంబు లూహ్యంబులు.

సూ. 38. ప్రథమాంతములమీఁద పోలే బలే పోనిశబ్దంబులు ద్రుత
పూర్వకంబులు విభాషనగు.

ఉ. 'సమిష్ట హవ్యపహుండుం బోలే.' హరి. ఉ. ౧౦ ఆ.
'బరిగొందునుబోలే.' భార. స్త్రీ. ఆ. 'నిధిగన్న పేదయుంబోలే.'
భార. ఆది. ౪ ఆ. 'అగ్నియుంబోలే.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తగరును
బోలే.' నిర్వ. ౪ ఆ. 'బూడిదపండునుబోలే.' పాండు. ౫ ఆ. 'అమృత
ధారాపాతంబునుబోలే.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'లే. అనిన విని యేమిచెప్పగ
నచటనున్న, మరలొక జేత్తురువున ప్రసన్నుతి, ప్రతిమలును బోలే నతి
నిశ్చలత నొకంత, నడవు గనువట్టి రత్యన్భుతంబునొంది.' కళా. ౫ ఆ.
'పవడంపుం బుట్టలుగనుం బందమునుంబల.' య. ౫. ఆ. 'ఉ. మత్తత
విప్రయోగిజనమర్జునుం ద్రవప్రసూనధన్వికం, గత్తులొసంగినట్టి జన
భూతాని మూఢవనామధేయం ను, త్యుక్తమ మేగతిం గలిగెనోకద నీకు
మధాఖ్యగారకుక, పొత్తినలీల రక్కసుల కంచిత పుణ్యజనాఖ్యయుం
బలె.' శశాం. ౪ ఆ. 'ధూమణ విశేషములుం బల.' కళా. 3 ఆ.
అలయదు బుంబునది.

విశ్వా. విధిమిలలు ప్రథమాంత పట్టి యొక్కలు కళలని సూర్యక్తము. పోలే
బలే పోని—యును నివర్తకశబ్దములు పరములగునప్పుడు ప్రథమాంతములపై ద్రుతము
ప్రకల్పితముగ గల్గినవి ఇటుం జెప్పబడినది. ద్రుతముగల్గు నుదాహరణము లిచ్చు
చున్నాడు—'హవ్యపహుండుంబోలే'న్నిత్యాది. ద్రుతముగల్గని యుదాహరణములం
'బరిగొందుపోలే' 'చంద్రుండుపోలే' న్నిత్యాదులం బూర్వసూత్రముక్రిందఁ జూచు
కొనునది.

సూ. ౪౦. కొన్ని గొడల సుకమాసంబులు పెక్కులగుచో నివి కడదాని
కొక్కరిక మాపట్టిడి

ఉ. 'ఎ. గీ. కమలవండంబు నాగలోకంబు దలిరు, బాన్పు
కల్పారతియన బము బాససంబునింటిలోపలపోలే.' నిర్వ. ౪ ఆ.
'వీరియను వారియనుబల' ప్రభి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోదాహృతోపమావాచకములగు నివార్థకములు. ఉపమానములు పెక్కులుండుచోట నివార్థకము లొక్కొక్కదానికిని పెవ్వేలుగ ననుప్రయుక్తము గాఁదగియున్నను కొన్నియెడలం గడపటి యుపమానము నకు మాత్రమే యనుప్రయుక్తమై యున్నదని చూపుచున్నాఁడు.

సూ. రగ. పోలె ప్రభృతులు తఱచుగఁ బ్రథమాదివిభక్త్యంత నామం బులకంటెను తాదర్థ్యార్థక క్రియలకంటెను బరంబులయి యుత్ ప్రేక్షాద్యోతకంబు లగు.

ఉ. 'ఎ. గీ. గచ్చు చమరిన దారు చక్రంపు బిల్లి, వోల.' స్వా. ౧ ఆ. (ప్రకారాంతరము—బిల్లి యోయన. ఇట్లంతట నెఱుంగు నది.) 'వ. 'శోకతప్తంబయిన తనహృదయంబు దడుపుచున్నదియనఁ బోలె.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'ధవుఁ గూర్చి గొనరుచున్నవివోల.' స్వా. ౧ ఆ. 'క. దినదినమునకుఁ గృశించెను, గనుకనియును ద్రిపయు నిరవ కారతఁ బోలె.' కళా. ౭ ఆ. 'సీ. తనుఁబాసి శశి దవ్వచనిన నెవ్వగఁ బోలె దొలిదిట్కు జవరాలు వెలుకఁ బోలె.' స్వా. ౧ ఆ. 'గారయిచ్చు టకును బోలె.' స్వా. ౭ ఆ. 'తే. కలయ బగమునఁ గల యట్టి నలుపు లెల్లఁ, వెలుపులుగఁజేసి నీడలు తెలుపుసేయఁ, గా పశముగామిఁ బొడము దుకిఖమునఁబోలె, సాంద్రచంద్రిక తుహిన బాష్పములు గురిసె.' స్వా. ౩ ఆ. 'పయఁట కొంగది మాన్పగఁ బోలె గాళ్లపైఁ బ్రబ్బి కొనన్.' కళా. ౮ ఆ. 'సాహసపు టగ్గలికం బలె.' చంద్ర. ఇ ట్లిత రంబు లెఱుంగునది.

వ్యా. పోలె ప్రభృతులనఁగా నివార్థక శబ్దరంబులు. ఇవి యుపమావాచకము లగు నెడలు పూర్వసూత్రములం జూపఁడినవి. ఇవే యుత్ప్రేక్షావాచకము లగుటెప్పుడో ఈ సూత్రమునం జెప్పచున్నాఁడు. ఎప్పుడనఁగా—(a) ప్రథమాది విభక్త్యంతనామము లకు అనుప్రయుక్తములైన కొన్నిపట్టులలో ఉదా. బిల్లివోలె (స్రగమ) నిరవ కారతఁ

టోల్ (తృతీయాగ్రక ద్వితీయ) (b) తాదర్థ్యకక్రియలకు పరమలైనప్పుడు తు మన్నగ్రకములే తాదర్థ్యకములు ఉదా. ఇచ్చుటకునుబోలె, మాన్పగఁబోలె. మొ.

సూ. ౧౨. మఱి యవి కొన్నియెడల నామంబుల ప్రథమాది విభక్తులు కొన్నింటికే బరంబులై తథార్థకంబు లయ్యెడి.

ఉ. 'ఇపుడువోలె. కళా. ౨ ఆ. 'మున్నవోలె.' కళా. ౨ ఆ. ఎప్పుడు బల.' కళా. ౨ ఆ. 'అ. మధనసమయఘూర్ణ మానాబ్ధిబోలె బె', మ్రోతలదర,' కళా. ౬ ఆ. 'వ. శరధి తరంగలనిఁదనుంబోలె.' స్వా. ౩ ఆ. ఇత్యదు లాహ్యంబులు.

వ్యా. పోలె ప్రభృతిశబ్దములు కొన్నిచోట్ల 'తథా=ఆప్రకారముగా' ననునర్థము నిచ్చునని సూత్రార్థము. కొన్నియెడల నుపమావాచకంబులును కొన్నియెడల నుత్ ప్రేక్షావాచకంబులు ననుటయేకాక, మఱికొన్నియెడల ప్రకార మాత్రార్థకము లగు ననుట.

సూ. ౧౩. అట్టి పోని బోఁటివంటి శబ్దంబులు వ దర్థకంబులు. బోఁటి ఈ సందర్భ బ్రత్యయార్థంబు నగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబు లగుచో నట్లు ప్రభృతి పరకసామాదులకుం బలెఁ బూర్వ పదం బులగు విభక్తులు త్రవిధంబులం బరఁగు. అందు బోఁటి వంటులు సమానంబులు అని పరంబు లగుచో నాత్మార్థమునకు నామ తచ్చ బ్ధంబులకుం బోలె గార్యంబు పోని పరం బగుచో డు వర్ణకంబు మీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు.

ఉ. రామునియట్టి, వనియట్టి, నాయట్టి, నీయట్టి, తనయట్టి, 'నీయట్టి ఇద్యత్తుకుల గలరే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.—'వ. గండవ మధ్యగోండునుంబోని బాని.' భార. ఆర. ౨ ఆ. సురకన్యవోని, సురకన్యయు బోని, 'అవనినాగూడు గనియెను సురకన్యవోని కన్నియ'

భార. ఆది. ౪ ఆ. దేవివోని దేవియఁబోని, 'ఎ, గీ. వరుణేంద్రు, దేవియఁ, బోనిదాని దేవయానిఁగనియె.' భార. ఆది. ౩ ఆ. నికుంజంబుఁ బోని, నికుంజంబునుబోని,' భార. ఆది. ౬ ఆ. పిడుగులువోని, పిడుగులుంబోని; 'ఘోరపుం బిడుగులువోని తూపులు.' కళా. ౮ ఆ. నన్నుఁ బోని, నిన్నుఁబోని, తన్నుఁబోని. మొ. రామునిబోఁటి, వానిబోఁటి, తన బోఁటి, నాఁబోఁటి, నన్నుబోఁటి, నీబోఁటి, నిన్నుబోఁటి. మొ. 'క. వీఁ డెల్ల బోఁటి బాలుఁడు, గాఁడు.' హరి. పూ. ౫ ఆ. ఇట్టి నాబోఁటి భీతుని నీకుఁ దోడనఁ బోలునే.' రా. ఆ. కాం. ౨ ఆ. 'నినుబోంట్లను నమ్మక యేనును బ్రతికెద' భార. శాంతి. ౩ ఆ. ఇట్లు మాబోంట్లు; మముబోంట్లు; మీబోంట్లు, మిముబోంట్లు; మొ. 'ఉ. బోటుఁదనాలు చన్నె మిముబోంట్లకుఁ దక్కినవారికిఁ బలె.' కళా. ౭ ఆ. రాముని వంటి, వానివంటి, తనవంటి, నావంటి, ననువంటి, నీవంటి, నినువంటి. మొ. 'దేవా దేవరవంటి నీకు కరుణాదృష్టి.' వి. పు. ౭ ఆ. 'కాల్చిచ్చువంటి కాపంబు' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'పెనునిట్ట తాటివంటి గుదియ.' జై. ౨ ఆ. 'నీవంటిఁఘనుఁడు.' వి. పు. ౨ ఆ. 'నినువంటి నీతి పరులు.' శకాం. ౩ ఆ. 'నిన్నువంటి పుణ్యనిరతుండు.' వి. పు. ౪ ఆ. ఇట్లు మావంటి, మమువంటి, మీవంటి, మిమువంటి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. 'క. నావుడు ముని యిట్లను వ,త్సా విను మావంటి త్తా కావలికెల్లె, మీవంటి గృహస్తుల సుఖ,దేవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయఁ దలఁపె.' స్వా. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. నాకు మిమ్మువంటి లోకోత్తరుల కియ్యఁ, గలిగె నింతకంటె ఘనతగలదె.' వి. పు. ౭ ఆ. ఇతరంబులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా. అట్టి పోని బోఁటి వంటి శబ్దంబులు వదర్శకములు. 'వత్' ప్రత్యయార్థము నిచ్చునవనుట. వత్ ప్రత్యయార్థమనఁగా 'పోలిన' యనునర్థము. బోఁటి శబ్దమునకు ప్రత్యయములం గూర్పనగు ననుచున్నాఁడు. ఉదా. బోఁటిని బోఁటిచేత బోఁటికొఱకు నిత్యాది. అట్టాదులకు స్వయము ప్రత్యయార్థ తలేదు. వానికిం దదర్శకాదుల వ్యవధానముతో ప్రత్యయములఁ గూర్పఁజనును ఉదా. నాయుట్టివానిని నీయుట్టి వానిచే

మొ. 'అట్లు, మున్నగునవి పరమలగునపుడు పూర్వపదములకుం బూర్వసూత్రములం జెప్పఁబడిన విభక్తులే అట్టి మున్నగునవి పరమలగునపుడును గల్గునని యీసూత్రము. పోల బోని శబ్దములు ప్రథమాంతములనిఁచివి ద్రుతపూర్వకములు విభావనగు నని ముందు సూక్రించుచున్నాఁడు. ఇలాంటిని శబ్దమునకుమాత్రము దుమంతము మీఁచిదానికి ద్రుతపూర్వకత నిత్యమనుచున్నాఁడు.

ఇది బోలబోధసుధాపరసామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

పొధవ్యకరణ వివరణమందు

స మా స ప రి చే డ ము.

శ్రీ పద్మనాభాయ అంబ్ర దాసానిలయము

సాంఘికాభివృద్ధి శాస్త్రము

విభాగ సంఖ్య ౬-౩

త ద్ధి త ప రి ఛే ద ము

తద్ధితము లనఁగా విశేష్యవిశేషణములగు శబ్దములమీఁద భావా
ద్యర్థములయందు రాఁదగిన ప్రత్యయవిశేషణములని యర్థము.

వ్యా. తద్ధితములను వివరించుచున్నాఁడు 'ప్రత్యయవిశేషము' లని. ఇవి వేనికిం
గూడునన 'విశేష్యములకు విశేషణములకు' ననుచున్నాఁడు. ఏ యే యర్థములం దన
'భావాద్యర్థంబులం' దనుచున్నాఁడు. భావార్థమునే సూరిత్వార్థ మన్నాఁడు. ఆదిశబ్ద
ముచే అభావార్థము మతుబర్థము స్వార్థము మానార్థము దఘ్నార్థము మున్నగునవి
గ్రాహ్యములు.

సూ. ౧. తద్ధిత ప్రత్యయములు పరంబు లగునపుడు పదంబు ల డు
వర్ణ కాదులకు లోపంబగు.

వ్యా. చిన్నయసూరి సమాసవిభక్తికిమాత్ర మే లోపము పెక్కియొక్కను నది
తద్ధితవృత్తికిని ఉపలక్షణము. కావున స్పష్టార్థ మయ్యార్థమును ప్రాధికారం దిట
సూత్రించుచున్నాఁడు.

సూ. ౨. తనవర్ణ కంబు పరంబగునపుడు తచ్చబృథ్మమునకు లోపంబు
విభాషణగు.

ఉ. ఆఁకొన్నతనము, ఓర్వలేనితనము. మొ. పక్షమున ఆఁకొన్న
వానితనము, ఆఁకొన్నదానితనము, ఓర్వలేనివాని తనము, ఓర్వలేనిదాని
తనము. 'పెల్లఁకొన్నతనాన.' భీమ. ౨ ఆ.

వ్యా. ఆఁకొన్నవానియొక్క తనము మొ. మొదటిరూపములు. ముందటిసూత్ర
ముచే యొక్కకు నిత్యలోపము. ఈ సూత్రముచే 'వాని'కి వైకల్పికలోపము. ఇట్లే
అంతట నెఱుంగునది.

సూ. ౩. మతు బర్థంబునం దరి వర్ణ కంబు పరంబగునపుడు పూజ సొన్న
ముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు.

ఉ. పూజారి, పూజరి; సోన్నారి.

వ్యా. అరివర్ణకము మతుబర్ణంబున జాలాదుల కగునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౭. ఆ వర్ణకము పరమగునప్పుడు పూజశబ్దముయొక్క కడయచ్చునకు దీర్ఘము వైకల్పికముగ వచ్చును. కావునఁ బూజారి పూజరి యను దూపద్వయము, సోన్న శబ్దాంత్యాచ్చునకు దీర్ఘము నిత్యము, కావున సోన్నారి యని ఏకరూపము.

సూ. ౪. మతుబర్ణంబునం జెంచునకుఁ ద వర్ణకంబు పరంబగుచో నిత్యంబగు.

ఉ. చెంచిత 'క. చెంచితలక్ బింభపత్ర చేలాంచితలక్' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (గ్రామ్యజనుల పాటలయందును జెంచిత యని యికార దీర్ఘంబ వినంబడియెడి.)

వ్యా. కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు మతు బర్ణంబునందు 'త' షర్ణకము వచ్చునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౯ త వర్ణకము వచ్చునప్పుడు చెంచు మాల శబ్దములకు సూరిగారు ఎత్వము మాత్రము చెప్పియున్నారు. చెంచెత, మాలెత. ఇచ్చట చెంచు శబ్దమునకు మాత్రము ఇశ్యమును లెప్పబడుచున్నది.

సూ. ౫. చదుగు నుడుగు నిడుపు. కుం బుంత్వంబున మతు బర్ణం బకారం బగు.

ఉ. చదుగుఁడు, నుడుగుఁడు, నిడుపఁడు.

వ్యా. 'చదుగు' 'నుడుగు' 'నిడుపు' అను శబ్దములు మహద్వాచకము లైనప్పుడు వానిని మతు బర్ణంబున 'క' కారము వచ్చును. ఆ ప్రత్యయంతమునకు మగాది గణగణనంబునం జేసి దుష్టము వచ్చును.

సూ. ౬. వేలున కడవర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వేలుదము.

వ్యా. 'వేలు' శబ్దమునకు 'కడ' అను ప్రత్యయము వచ్చును. 'స్వార్థంబునం' దనుటగ జేసి ఆ ప్రత్యయమును పొడవప్పుడు వేలుశబ్దార్థము కూలదని గ్రాహ్యము. వేలు

+అడ—అనియుండ అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు విహితమగు 'ము' ప్రత్యయము రాగా, వేఱడ మని రూపము.

సూ. ౭. వెల్ల కడి వర్ణ కంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వెల్లడి.

వ్యా. ఇట 'డి' వర్ణకమనినను చాలును.

సూ. ౮. తెలివి విరివి వినికి లేమి రాపులకు స్వార్థంబునం దిడి వర్ణ కంబగు.

ఉ. తెలివిడి, విరివిడి, వినికిడి. లేమిడి, రాపిడి.

వ్యా. సూత్రపఠితశబ్దము లైదింటిలో నైదవది యుదంతమగుటచే నిట ప్రత్యయమును 'ఇడ' యనవలయునేగాని 'డ' యన్నంజాలదు.

సూ. ౯. ఇతవర్ణకంబింపు బిగు పోరులకు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. ఇంపితము; బిగితము, పోలితము.

వ్యా. ఇట బిగువు శబ్దమునకుం గడ ప్రాయు లోపించుననియూ జెప్పినగు. మవర్ణ కాగమము మీఁద నాటవసూత్రము క్రింద వ్యాఖ్యాతము.

సూ. ౧౦. ఇ దవర్ణ కం బొప్పు తప్పు పెల్లులకు స్వార్థంబునందును క్రొవ్వు బెట్టులకు మఱు బర్ణంబునందును నగు.

ఉ. ఒప్పిదము, తప్పిదము, పెల్లిదము; క్రొవ్విదము, బెట్టిదము.

వ్యా. 'ఇద' ప్రత్యయము వచ్చు తెఱఁగులం జెప్పచున్నాఁడు—'ఒప్పు, తప్పు, పెల్లు' శబ్దములకు స్వార్థమందనియు, 'క్రొవ్వుబెట్టు' శబ్దములకు మఱు బర్ణమునందనియు.

సూ. ౧౧. స్వార్థంబునం దిరి వర్ణకంబు వాపున కగు.

ఉ. వాఁపిరి.

వ్యా. వాపు—అనగా ఊడదురోగము. దానికి రూపాంతరమగు 'వాఁపిరి'లోని 'ఇరి' యనునది స్వార్థక తద్ధిత ప్రత్యయ ముట.

సూ. ౧౨. కర వర్ణకంబు నాయక శబ్దమునకు భావంబునం దగు.

ఉ. నాయకరము.

వ్యా. కర ప్రత్యయము పరమగునపుడు నాయక శబ్దాంత్య కకారము లోపించును. కర ప్రత్యయము భావార్థమునందు వచ్చును. నాయకరము=అధిపత్యము.

సూ. ౧౩. కారవర్ణకంబు చెలి నయములకు భావంబునందును నుడి కొలతలకు స్వార్థంబునందు నగు. ఈ కకారమునకుఁ గొన్నియెడల గ కారం బగు.

ఉ. చెలికారము, నయగారము; నుడికారము, కొలగారము.

వ్యా. 'కార' ప్రత్యయము రెండర్థములలోఁ గల్గుననుచున్నాఁడు—(౧) చెలి శబ్దమునకును నయము శబ్దమునకును భావార్థమునను (౨) నుడి శబ్దమునకును కొలతశబ్దమునకును స్వార్థమునను. నయము కొలతశబ్దములకు నంత్యవర్ణలోపమును వానిమీఁది కార ప్రత్యయమండలి పురుషంబునకు సరళాదేశమును అరసికొనవలెను.

సూ. ౧౪. చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. చలిమిరి.

వ్యా. మిరి ప్రత్యయము స్వార్థంబునం దనుటంజేసి చలి చలిమిరులు పర్యాయరూపములు.

సూ. ౧౫. టి వర్ణకంబొందు నంత్యవర్ణకంబునకు భావంబునం దగు.

ఉ. టింటి.

వ్యా. అంత్యవర్ణమున కను వచ్చింజేసి తల్ స్థానంబున నని యర్థము.

సూ. ౧౬. పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునంద యెందు వర్ణకం బగు.

విశేష్యంబు భిన్నపదన విభజనం బయ్యు మానార్థక శబ్దములమీఁదఁ బరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునందే యెందు వర్ణకంబు వచ్చునని యర్థము.

ఉ. మూరెడు తోక, తూమెడు బియ్యము, పుట్టెడు తవి
దలు, పుట్టెడు తబిదలకు, రెండుపుట్ట గింజలు. మొ.

వ్యా. మానార్థంబున శేకత్వంబునందెడు వర్ణకం బగునని బాల, తట్టి. సూ. ౨౧. 'ఏకత్వమునందనుటకు ప్రథమైక వచనముం దనునర్థము సూర్యుడౌహృతములం బట్టి తెలియుచున్నను స్పష్టార్థ మిట మఱల సూత్రింపబడినది. మానార్థక ఘటిత విశేషణము దద్విశేష్యము ప్రథమేతర విభక్తికంబయినప్పుడును బహువచనయంతిం బైనప్పుడుంగూడఁ దాఁ బ్రథమైకవచనాంతబయి యుండుననుట ఇట విశేషము.

సూ. ౧౭. దఘ్నార్థంబునం దత్సమపదంబులమీఁదను బంటి గానంబడి యెడి.

ఉ. 'కటిబాటి నెత్తురు కాలువల్' రామ. ౮, ఆ.

వ్యా. 'దఘ్నార్థంబున బాటి కొలఁదు లగు'నని బాల. తట్టి. సూ. ౨౭. సూర్య దౌహృతములం బట్టి బంటికొలఁది ప్రత్యయములు ఆచ్ఛికంబులమీఁద నే గల్గునని ఏర్ప డును. క్వాచిత్కముగఁ దత్సమశబ్దములమీఁదను 'బంటి' చూపట్టుచున్నందున నీ సూత్రము.

సూ. ౧౮. ప్రాదుర్భార్యార్థంబునం దెనుఁగు పదంబులమీఁదను మయట్ ప్రత్యయము చూపట్టెడు.

ఉ. తనమయము. 'వ. విచ్చల విడిని దనమయంబుగా గగనంబున నిగుడు నచ్చక్రంబుం గనుంగొని.' ఉ. హరి. ౩ ఆ. తనమయము. 'ఎ. గీ. సమదవృత్తిఁ గేలి సలిపెఁ జకోర చ,యంబు చదలు దమ మయంబుగాఁగ.' నిర్వ. ౬ ఆ. మెదడు ప్రోవులమయము. 'తే. ప్రథన భూమి, మెదడు ప్రోవుల మయ మయ్యె మిక్కుటముగ' హరి. ఉ. ౧౮ ఆ. మొ.

వ్యా. సంస్కృత శబ్దములు ఆంధ్ర విభక్తి ఘటితములై తత్సమంబు లగుట కలదు కాని యాంధ్రశబ్దములు సంస్కృత ప్రత్యయఘటితము లగుట యఱుదు. మయట్ ప్రత్యయఘటితార్థ శబ్దములకు గతిఁ గల్పింప నీ సూత్రము.

౧౦. ౧౧. ఒకానొకచో మఱు బర్థంబున నవగ్ధంబు చూపజ్జెడి.

ఉ. 'క. అనిలజ నీ డి క్తని ప, ల్కను బను నే తలఁస లేడి కడు
పునఁ బాలి పు,క్తు నె యిట్టి దివ్యతేజం,బునవఁ డధమన్వయమునఁ
బుక్తునె 'చపుమా?' (దివ్యతేజంబున నొండు = (దివ్యతేజము గల
వొండు). భి'ర ఆది. ౬. ఆ.

ఇతరంబులు ప్రయోగప్రస్థంబులు గ్రహ్యంబులు.

వ్యా. "దివ్యతేజంబు'న'వొండు" ఇట 'స' వర్ణము మఱు బర్థకము. ఒకానొక
చో ననుట ప్రయోగ ప్రతిభృత సూచనార్థము. ఇన్నింట సమూహవిశేషంబులం జెప్పి
యిం గడపట నీరు "అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులను మహత్ప్రయోగంబుల నెఱుం
చది." యనిన [బాల. తడ్ధ. సూ. ౨౨.] సూరిగారి ననుసరించి 'ఇతరంబులు ప్రయోగ
ప్రస్థంబులు గ్రహ్యంబు' లనుదున్నారు.

ఇది బాలవీధిసూత్రాపరసామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రతిభావ్యకరణ నివరణంబున

త డ్ధ త ప రి చే డ ము. ప్రతిభావ్యకరణ నివరణంబున

సరిగి. శ్రీమద్రామాయణము

ప్రతిభావ్యకరణ నివరణంబున

క్రియా సరి చేపదము.

సూ. ౧. తద్ధర్తార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచియగు.

ఉ. 'వారి యనువయించు సిత కృష్ణతంతురాజిత తంత్ర మది' (అనువయించు = అనువయించుచున్న) 'ప. నా నేర్పువిధమున' (నేర్పు = నేర్పిన) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'నాపదుప్రయాసము లూరకపోక యుండ' (పదు = పడిన) కళా. ౪ ఆ. 'ద్రు పదు వీటిలోన దొప్పి కయ్యము రేచె, బసుల బట్టె విరటు పట్టణమున, మఱియు నెన్ని లేపు మార్తెండ తనయుండు, తొడరి మనకు జేయు దుండగములు.' (చేయు = చేసిన) బై. ౧ ఆ. 'ఆ. జన మేజయు చేయు సర్పయాగమున' (చేయు = చేయి గల) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇట వసహాయ త యనగాఁ దత్తత్కాలబోధక ప్రత్యయము లేనియు లేకుండుట.

సూ. ౨. ఒకానొకచోఁ దద్ధర్తార్థకంబులగు నుండు చను చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థ కైకారపదకంబు లగునపుడు వాని కడ నుచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచో నుండు దకారంబునకు నకారం బగు.

చేరుకొను అనగా ననుప్రయుక్త మనుకొను ధాతు పని యగ్గము.

ఉ. 'క. అ, మ్మరియాద దప్ప మెలగినఁ, బురుషాగ్ధంబునకు హని పుట్టక యున్నే?' భార. విరా. ౧ ఆ 'మునీంద్ర నీకు జన్మే నలినా త్కులందు మది నిల్పగ' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'అహితముకొ భయముకొ దొరకొన్నె నాకు నా పుత్రులకుకొ' భార. సభా. ౨ ఆ. పక్షమున ఉండునే. మొ.

వ్యు. ప్రకృతిలోపముల చెప్పచున్నాడు, దేనికనగా 'కడయచ్చులకు. వేని కడయచ్చుల కనగా దధగ్రతములగు 'ఉండు' 'చను' 'కొను' ధాతువుల కడయచ్చులకు. 'కొను' ధాతువునమాత్రము విశేషించుచున్నాడు 'చేరు'. వివరించుచున్నాడు 'అనుప్రయోక్త మగు' అని. వాని కడయచ్చులకు లోప మెప్పుడనగా చెప్పచున్నాడు 'ప్రశ్నార్థమున వికారము పరమైవస్థుడు చను+వి, కొను+వి-అని యుండ కడయచ్చులకు లోపమును అచ్చరకద్రుత ద్విత్వమునరాగా చన్నే కొన్నే-అగును. ఉండు ధాతువునకు 'ఉ' స్థానము నాదేశము గల్గును. ఉండు+వి-అని యుండగా 'న' కారదేశము రాగా ఉన్+వి=ఉన్నే. అదేశ నకారమునకుఁ జోటిచ్చి మఱిగిపోవు డకారమును బిందుపూర్వమని విశేషించుట మెఱుంగు.

సూ. 3. తద్ధర్మభూతక్రియ యార్యాద్యర్థపరకంబు లయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు.

ఉ. 'సీ. మీవంశమున నరదే హోత్రముల దైన సద్ధర్మమార్గంబు నలుపు నయ్యి.' 'క. నన్తు,నితు లయి వర్తింతురయ్య సీ దైవజ్ఞాత్.' 'పంచితయ్యి.' భౌ. సభౌ. ౧ ఆ.

వ్యు. అయ్య అప్పు మొదలగునవి యార్యాద్యర్థకములు. తద్ధర్మక్రియలకును భూతక్రియలకును ఆర్యాద్యర్థములు పరములైన ప్రశ్నార్థ మిచ్చును. ఉదాహృతము లలో హనువుడు+అయ్య, వర్తింతురు+అయ్య-ఇవి తద్ధర్మ కాలక్రియలు, పంచిత-ఇది భూతక్రియ.

సూ. ౪. ఒక్కొక్కచోఁ దద్ధర్మక్రియ యార్యాద్యర్థపరకం బయి వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థకం బగు.

ఉ. 'చ. తెనయ్యుడు పండియగ్రజుడు తమ్ము డనం జను నయ్య రాజ్యముం గొను నడ.' నిర్వ. 3 ఆ. 'సురాంగనతల్లు నిట్టి నీ పితరు మెక్కురమ్మ.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యు. ఆర్యాద్యర్థపరకతచేఁ బూర్వసూత్రమున ప్రశ్నార్థముమాత్రమే చెప్పె

బడినది. ఈసూత్రమున వ్యతిరేక వ్యంజకప్రశ్నార్థము చెప్పబడుచున్నది. చను నయ్య=చనదు; మెత్తురమ్మ=మెచ్చరు—అని యర్థము.

సూ. ౫. ఆర్యాద్యర్థ మొక్కచో నటుశబ్దపూర్వకంబు నగు.

ఉ. చెల్లునటయ్య, చెల్లునటమ్మ, 'ఉ. దయసేయక తిన్నని మేను వెన్నెలకొ, వేతు రటమ్మ యింత కను పేదరు నెట్లు నటమ్మ యింతకొ.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. తద్దర్శక్రియకును అద్దానికిం బ్రశ్నార్థ గొనను ప్రయోగముగు సార్యా ద్యర్థములకును 'అటు' శబ్దమువలన వ్యవధానము కొన్నియడలఁ గలుగుననుట ఈసూత్ర మందలి విశేషము.

సూ. ౬. మహిద్ బహుకర్తృక క్రియకు వేకవచనంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. తన యెఱిగిన యగ్గం బొడఁ, దనఘా గుని మొట్టు చెప్పు మని యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును భూర నరక పంకమునఁ బడుకొ' భార. ఆది. ౧ ఆ. పద్యమున 'క. బలపం తుఁడు పయి నెత్తిన బలహీనుఁడా గనము కోలునడిగిన యెఱఁడు ప్రయి, చ్చిలి ప్రేగునతఁడుఁ గామా, కులచిత్తుఁడు క్షేత్రలేక గురుదుడు గభిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకటే క్రియకు మహద్వాచకంబులగు కర్తృవచనంబులు ఎక్కు లుండి నప్పుడు ఆ క్రియకు ఏకవచనముగాని బహువచనముగాని గల్గవచ్చును.

సూ. ౭. కొన్నియెడలం ద్వరితార్థ సూచకం బయి భావిని భూతంబు చూపజ్జెడి.

ఉ. 'తావచ్చె సుదర్శనాను భుండు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. వచ్చు నను నర్థమున నిటు వచ్చె నని ప్రయోగము. అట్లు భావికిబదులు భూతమునువాడుట త్వరితమును సూచించును. 'త్వరగా వచ్చు'నని యర్థము.

సూ. ౮. వ్యతిరేక క్రియ యర్థత్రయ బోధకం బగు.

అర్థత్రయము=వర్తమాన భూత భవిష్యదర్థములు.

ఉ. వర్తమానమునకు—‘పాఱుడు లేచి దిక్కులకు.’ (పాఱుడు=పాటుచున్నవాఁడు కాఁడు.) భాగ. ౮ స్కం. ‘పలుకడు సఖులతో’ లలితంగి (పలుకడు=పలుకుచున్నది కాదు. భార. ఆర. ౨ ఆ. భూతము నకు— ‘క. నలుఁగాన మివ్వనంబున.’ (కానము=కనినవారము కాము) భార. ఆర. ౨ ఆ. ‘జెక్కలు రావు సిల్ల లకు.’ (రావు=వచ్చినవి కావు) భాగ. ౭, స్కం. భవిష్యత్తునకు—‘వాసుదేవుడు రాఁడను.’ (రాఁడు=రాఁగలవాఁడు కాఁడు) భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. ‘ఆ. నలున కాని నళినదళనేత్ర వరియింప, దట్టె.’ (వరియింపడు=వరియించునది కాదు) భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇత్యాదు తెలుందునది.

వ్యా. వర్తమాన భూత భవిష్యత్సూచనార్థము వ్యతిరేక క్రియలు రూపభేదము చెందవని ఏకత్వాత్ తాత్పర్యము.

సూ. ౯. ప్రార్థనంబునం బన్పత్రిత్యయాంత క్రియలమీదఁ గ ద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. పోవఁగదన్న, పోవఁగదవన్న; పోవఁగదయ్య, పోవఁగదవయ్య, పోవఁగదమ్మ, పోవఁగదపమ్మ, పోవఁగదె; పోవఁగదవె, పోవఁగదపే. ‘సుకీర్తి మనఁగదన్న.’ భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ‘చెప్పఁగదయ్య.’ భాస్కరశతకము. ‘తుని యెప్పుడు మద్విరహంబురాశికిఁ జెప్పఁగదమ్మ.’ భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ‘శా. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపఁ గద ప్తద్యం బుంచు ప్రార్థించినట్టి.’ స్వా. ౫ ఆ. ‘క. సీపాద కమల సేవయు, సీపాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం, తాపార భూతదయ యున, దాపనమందార నాగు దయ సేయఁగదే.’ భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ‘పురంబుఁ జేగని యవిధి గాంతుఁ డల్పఁగదపే తెరువేది.’ స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. సంస్కృతమున సేయార్థమున భూతువులకుం దుముక్ ప్రత్యయము కూడునో, అదే యర్థమునం బులుగను క్రియలకు ‘అక్’ ప్రత్యయము వచ్చును.

తత్పరకక్రియలు అన్ప్రత్యయాంతక్రియలు. వానికిం 'గద' 'కదవు' శబ్దములలో నేదే నొకటియు దానికిం బరముగ అన్నాడులును కూడి ప్రార్థనార్థ మిచ్చునని సూత్రార్థము. సూ. ౧౦. ప్రార్థనాదులం దన్ప్రత్యయాంతక్రియలమీడి యిమ్ము కీకారంబు విభాష నగు.

ఉ. 'సీ. ఓర్పుమై నుప్పిండి యపవాస ముండనీ, మగనాలి సరిఁ బోల్పఁ దగదు విధవ.' (ఉప్పిండి=ఉప్పిండిగ) కాశీ. ౨ అ. 'మ. ముని భర్తంబుల కెల్ల దవ్వని జనంబుల్ నవ్వినన్ నవ్వనీ.' కళా. 3, ఆ. 'స్థగర—కననీ గొడ్రాలు బిడ్డన్, గగన కుసుమముం గల్ల నీలాయీ మాటల్, విననీ ముక్తుండు వెండిన్ విపులఁబొడమనీ.' పాండు. 3 అ. మొ.

వ్యా. ఇందలి లక్ష్యములలో మధ్యమపురుష మువర్ణకమునకు లోపము జేసిన పిమ్మట నిమిత్తాపాయ పరిభాష నాశ్రయించినచో నివి యన్నియు సరిపడును.

సూ. ౧౧. ఒకానొకచో రండు పొండులకు గాపొండని రూపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'క. నిండు దలంపునఁ దగ రా, పొండను గౌరవము లేని పొరపొచ్చెమునం, గొండంత పసిడియిచ్చిన, నుండంగాఁ జనుసె చారి యొద్దను వండ్రీ.' య. 3 అ.

వ్యా. రండు + రండు = రారండు, పొండు + పొండు = పోపొండు—అనురూపము లామేడిత శాస్త్రముచేఁ గుదురవచ్చునుగాని, రండు + పొండు = రాపొండు అను రూపమున కిందనుక శాస్త్రములేదు. కావునం దానిని నిపతించినాడని యెఱుంగునది.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల భావార్థకరూపమును శబ్దపరకం బయి యానం తర్యార్థకం బయ్యెడి.

ఉ. 'అనుటయు లుబ్ధకుం డి ట్లనియె' భార. ఆర. ౫ అ. మొ.

వ్యా. 'ట వర్ణకంబు భావంబునం దగు' నను బాల. క్రి. సూ. 3౫ చే టపరక ధాతురూపములు భావార్థకము లగుచున్నవి. భావార్థకరూపమునకు 'ను' శబ్దము, కళ

వీడిది గాన యువర్ణపూర్వకము, పర్వమైన ఆనంతర్యాగము గల్గునని సూత్రార్థము. 'ఆనంతర్యంబున దు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౧౨ న కిది పూరకము.

సూ. ౧౩. భావంబునం దను ప్రయుక్తంబగు కొనుటకుం గోలు విభాష నగు.

ఉ. ఇచ్చుకోలు, పుచ్చుకోలు. ము. పక్షమున ఇచ్చుకొనుట, పుచ్చుకొనుట. ము.

వ్యా. క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుభాతు వనుప్రయుక్త మగు. అద్దొనికి భావాగ్ధంబున య వర్ణముం గుడి 'కొనుట' అని యగును. ఆ 'కొనుట'కు వైకల్పికము కోల్వాదేశ మీ సూత్రవిషయము.

సూ. ౧౪. కొఱకు కంటె పొంటెలు పరంబు లగునపుడు భావార్థక 'ట' వర్ణకంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. క. దానిఁజూపు కొఱకునె కాదే, యాయయ్యఁబట్టి తేచ్చుట. కళా. ౩, ఆ. 'తే. భూమిపాలించుకొఱకు నై పుట్టినాడ.' వి. పు. ౧, ఆ. 'క. పతి కలుగు కంటె సౌఖ్యము, సతులకు నొండొకటి కలదె చర్చింపంగా, బతిలేమి సర్వశూన్యము, పతి గలిగిన సతికి నింద్ర పదవని యులు.' విక్ర. ౬ ఆ. 'క ఏ పగిలని బ్రదుక రాదె యిటు చెడు కంటెకె.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'అన్యత విక్రమముం బ్రకటించు కంటె.' నిర్వ. ౭. ఆ. 'ఎ, గీ. అఖిల వృణ లతా తరు నిచయంబు జీడ, సర్వ నిట్టలంబుల బడి పట్టు పొండ.' హరి. పూ. ౭ ఆ. ము. పక్షమున చూపుట కొఱకు, కలుగుటకంటె, పట్టుట పొంటె. ము.

వ్యా. చూపుకొఱకు నిత్యస్థితులలో భావార్థక 'ట' వర్ణముండి లోపించినట్లు చెప్ప వేల యనిన టాది యుగమున నే క్రియలగు ముఖ్య ప్రత్యయార్థక కావున.

సూ. ౧౫. నిక్కొకచో భూతార్థక సమాపక క్రియ హేత్వగ్రకంబు నగు.

ఉ. 'రాహుకంతము దిగి దేహము భరణి బడియె.' భార. ఆది
 ౨. ఆ. 'బిట్టడలు మనంబునం గదిరి హయచువారును.' భార. విరా. ౭. ఆ.
 'ఎడైతి వ్రేసిన మోము దాకి తిరిగి గరుడి. నిర్వ. ౩ ఆ. 'అదియొ సే
 నుచ్చి హ లక్ష్మణా యంచుం గూలె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'సీ.
 పొర పైతి ఘనసార తరువులఁ దనుదాన దొరగిన పచ్చ కప్పురపు
 రజము.' స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'భూతంబునం దుగంగమంబగును.' అని. బా. క్రి. సూ. ౧౭ చే, తెగి,
 కదిరి మున్నగు నెడల నున్నట్టి యిక్కు భూతార్థకమనిమాత్ర మేర్పడుటంజేసి, వానికిం
 గల హేత్వర్థంబునుంగూడఁ జూప నీ సూత్రము.

సూ. ౧౬ కవిత్రయేతర ప్రయోగంబులం గొన్నియెడల నిన్ ప్రత్య
 యాదులు పరంబు లగునపుడు పకారం బించు క్చకారంబున కేనిఁ
 గానఁబడదు.

ఉ. 'క. ఎవ్వరినిఁ బో, రించని తనమొక్కటియొఁ దరింపఁగ
 వశమే.' కళా. ౨. ఆ. 'క. దిశి, హించ నొక నాల్గు గడియల, సం-చారము
 వలయు.' కళా. ౩ ఆ. అపి శబ్దార్థముచే 'అంగన భీతుల కెల్ల భీతి దీ,
 ర్చుము వెనఁ బొమ్మ నమ్మ మనుచుం గదలె.' కళా. ౬. ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. క్రి. సూ. ౧౭, ౧౮, ౧౯. ౨౦ లలో పశ్వశాస్త్ర మిమిడి
 యున్నది. 'ఇంచుక్చకారంబునకేని' యనుట నించుక్చకారమునకుం బత్వమును సూరి
 గారు నిత్యముగ విధించి యుంటుచే పశ్వశాస్త్రమున కవ్యాప్తిం జూపుట ఈ సూత్ర
 దేశము.

సూ. ౧౭. పకారంబు కొన్నియెడల శత్రుత్వక చు వర్ణంబునకుం గానం
 బడెడి,

ఉ. 'మోవి జేరుపుచును' కళా. ౭. ఆ. 'గర్జింపుచు' జై. ౨.
 ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యకరణమున ఆగమన్య పకారంబులకు ముత్పకంబులకే 'పవ'లు
 వచ్చునని సూత్రితము. శత్రుత్వ చు వర్ణపరకంబగు చు వర్ణంబునకును పత్వము ఇటు

జాతుచున్నాడని, మూర్తిమణి 'శత్రుగ్రాహక' చు వర్ణంబున' కను కువన్మృతమునకు 'శత్రుగ్రాహక' చు వర్ణము పరమైనట్లును' అను నిమిత్తము నర్థముగాఁ గొనవలెను.

సూ. ౧౦. అన్నంత క్రియచేయు యోగంబులం ప్రేరణార్థకం బగు.

ఉ. 'చొక్కచుఁ బొక్కజేయుచున్.' కళా. ౭. ఆ. 'ఉ.

'శేషపుఁ డవ్విరాడ్తువుఁ గృష్ణసమంఖ్య పహింపజేసెనో' కళా. ౮. ఆ.

మొ. (చొక్కజేయు = చొక్కించు, ఇట్లంతట నెఱుంగునది).

వ్యా. 'సర్వంబునకుం ప్రేరణంబునఁ దించు క్కగు' 'చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త నలడరాంతంబునకుం ప్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' 'అట్లు పుగాగమం బును మాన్యాదుల కగు' అనునివి బాలవ్యాకరణమున క్రియల ప్రేరణార్థక రూపములం 'దలుపు సూత్రము ప్రేరణార్థము ఇంచుక్కుక్కుగంతములకే కాక, అన్నంతములకును 'చేయు' యోగంబునం గల్గుట ఈసూత్ర విషయము.

సూ. ౧౧. వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంత క్రియలకుఁ బాటు ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'సీ. పయిఁ బరమరిక చొప్పడమి బాకముతప్పి పండఁ బాటిన పాల మెండఁ బాటె? స్వా. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. వ్యాపారోన్ముఖత్వముం బెలుప నన్నంత క్రియలకుం 'పాటు' ధాతువను ప్రయుక్త మగుట మాత్ర మిందు చెప్పినాఁడు. ఆయర్థమున నితర ధాతువులు కొన్ని యు ననుప్రయుక్తంబు లగు. ఉదా. 'చెప్పబోవు మొ. తావుల 'పోవు;' 'పిరువీతుగ నున్నది' మొ. తావుల 'అగు;' 'రానున్నది' మొ. తావుల 'ఉండు'.

సూ. ౧౨. తిగుచు ధాతువు నన్నంత రూపములు తివ్వఁ దివ్వ ననియు.

ఉ. 'క. ఎవ్వరిని ముప్పెట్టను, దివ్వను శక్యంబుగాని దృఢ 'కార్డు కము.' భా. ౪. ఆ. ౭ ఆ. 'కొప్ప పట్టి తివం బోవ.' కళా. ౩ ఆ.

వ్యా. బాల. ప్ర. సూ. ౧౮ కే 'తిగువన్' అనురూపము మాత్రమే సిద్ధించుం గాన దాని కీ సూత్రము పూరకము.

సూ. ౨౦. కంటె వర్ణకంబు పగం బగునపుడు విశేషణ న వర్ణకంబు
మీది యపహత్తచ్ఛబ్దార్థమునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. లో, కత్రయరాజ్యము మును నిర, మిత్రముగాఁ గనిన
కంటె.' లక్ష్య. ౩, ఆ. 'విభుని పంచినకంటె.' హరి. ఉ. ౪, ఆ. 'తే.
శరణు చొచ్చిన రక్షింపఁ జాలియుండి, మనుషకుండిన కంటెఁ గల్గవము
కలదే' విక్ర. ౩ ఆ. 'క. కుడిచినకంటెను త్రేత్రము, పడసిన లెఱ
వధిక మండ్రి పాడికి జనుచోక.' విజ్ఞా. వ్య. పక్షమున కనిన దాని
కంటె. మొ.

వ్యా. 'ఉన్న కలటి న వర్ణకంబులు భవ ద్భావిశతృక్తవ ద్గ్రంథులం దగు'నని
బాల. క్రి. సూ. ౪౩ చే క్తవదగ్రంబున నవర్ణము విధింపఁబడినది. అదే ఇట విశేషణ
నవర్ణకంబు నాఁబడినది. దానికిం బరచుందు మహత్తచ్ఛబ్దార్థ ముండిన దానికి లోపము
లేదు. అమహత్తచ్ఛబ్దార్థముండిన నట్టానికి వైకల్పికముగ లోపము గల్గునని ఈసూత్ర
ము. ఉండి లోపించు నన నేల యన్న తచ్ఛబ్దార్థయోగములేనిదే క్తవదగ్రక సాంతరూ
పంబునకు కంటె మున్నగు ప్రత్యయార్హత లేదు.

సూ. ౨౧. క్రియావిధేయ విశేషణంబుల మీది యగు ధాతువున
కన్నంతమునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. క్రియా విశేషణములకు—'క. పెల్లు దొరఁగు నెత్తురునె.'
భార. భీష్. ౧. ఆ. 'క. సౌందర్యవిలాసాదుల, యందునె తగులు వడి
యితర మరయుని మగవా, రుం దఱచు గలర.' కళా. ఆ. 'క. తెల్లము
నా కెఱిగింపుము.' వి. పు. ౨ ఆ. విధేయ విశేషణములకు. 'క. లవ
ణంబు కప్ప మడుగుము.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'తగు నస్తువు లప్పన మంపు
వారు' కళా. ౮ ఆ. 'వరునిప్రేమ నడుమఁ దెరవాటు గొట్టె.' కళా. ౭
ఆ. 'చ. భవజ్ఞునకు బరీక్షితుఁ భుజగజాల్తుఁ డసహ్య విరోధ ధూమరే,
తనహఠిజేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంత నిశేత నాతిథి.' భార. ఆది.
౧ ఆ. పక్షమున పెల్లుగఁ దొరఁగు, కప్పముగ నడుగుము. కృతాంత నిశేత
నాతిథిగఁ మొ. 'మంత్రులఁగా నొనరించిలే.' భార. సభా. ౧ ఆ. మొ.

వ్య. 'నన్యంతరం బగు నగు ధాతువు క్రియోవిశేషణముల కనుప్రయుక్తం బగునని బాల. క్రి. సూ. ౧౧౫. విధేయ విశేషణములకును నన్యంతరం బగునని బాల. సూ. ౧౧౬. బిచ్చకున్నను అగును ఆ నన్యంతరమునే ఇతర డిట అన్నంత మనుచున్నాడు. కాను, కాకు, కను, కను — అనునవి నన్యంతరంబగు నగు ధాతువు రూపములు. బాల. సూ. ౧౧౭. సరణింబడి విశేషణములకు దీని యనుప్రయోగము నిత్య మని నాన్యంతరమునందు లేని ప్రయోగముల నట్టి నిత్యత యద్ధానికి లేమింజేసియు ప్రకల్పక లోపము నిట సాధించినాడు.

సూ. ౧౧౩. ఒకానొకచో నన్నంత మగు నగు ధాతువు దీర్ఘంబునకు భౌవ్యర్థంబున నున్న పరం బగు నవుడు ప్రాస్వమును గానంబడి యెడి.

ఉ. 'క. తరుణీ యేరికి జెల్లునె, యరయంగ నే మింతవార మన కొన నిదిగో బిరువీతుగ నున్నది తా, గర మద్భుతమైన సవతి కయ్యముచేతకా.' (కనున్నది కానున్నది యని యర్థము. పిరువీతు కర్త.) కళా. ౧ ఆ. నీకు నాథుండుగ నున్న-మహామహా నా నృపాలు నా కెప్పుడు చూడఁగాఁ గలుగు.' (నాథుండుగ నున్న=నాథుండు కా నున్న యని యర్థము.) కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్య. అన్నంత మగు నగుధాతువునకుం క్రియోవిశేషణ పూర్వకమునకే సూరి ప్రభాషిక ప్రాస్వతం జెప్పినాడు. భౌవ్యర్థమందును ప్రాస్వత నెనయుట గలదని ప్రాధికారము. 'ఒకానొకచో' ననుట ప్రయోగ ప్రరశ్య సూచనార్థము.

సూ. ౧౧౪. శబ్దపల్లన క్రియలు కొన్ని ద్విరుక్తంబు లగుచో నుత్తర పదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'నీ. చటు" ఖు రోడ్డు టాశ్వశ్రేణి బొదివి రయంబునఁ దునిమి నూటాడి యాడి.' భార. విరా. ౫ ఆ. 'నీ. ఇందు రా రావయ్య విందులు విందు లం చుట్టఁ బిల్వంగ నడయాడి యాడి.' హరి. పూ. ౫ ఆ. 'పోరాడి యాడి పన్నెదవెసేని.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'వ. పరస్పర

జయార్థం లగుచు వా దడిచి యడిచి.' కాశీ. ౫ ఆ. 'స్త్రీ. ఎడ నెడను
గవల్లం దడబడ వండంగ గుఱుతులు మదిఁ బాదు గొలిపి గొలిపి.'
కళా. ౪ ఆ. 'తదీయ రూపమున్ మదిఁ దలపోసి పోసి' సర. ౨ ఆ.
మొ. పక్షమున తూర్నాడి తూర్నాడి మొ.

వ్యా. సూర్యక్షమైన యామేడిత శాస్త్రమున సరసాప పూర్వాయప లోపం
బునకు గ్రహణము గల్గి యుండనందున నిట బృహత్సప్త కరణ మని గ్రహ్యము.

సూ. ౨౫. శబ్దపల్లన క్రియలును ద్వ్యవయవ క్రియలును సమాప్తంబు
లయి పునర్దృహితంబు లగుచో దత్పూర్వావయవంబులకు లో
పంబు విభాష నగు.

ఉ. 'అలలితాంగిఁ దోడ్కొని చనుచున్న తే ననువు గూడని
పక్షమునందు.' భోజ. 3 ఆ. 'ఇలకుం దివికం బన నిచ్చు నిచ్చి యే నని
వెన నార్చు.' రా. ఆర. కాం. ౨, ఆ. మొ. పక్షమున చనుదే, చన
నిచ్చి. మొ.

వ్యా. అసమాప్తిం బునర్దృహణము పూర్వసూత్ర విషయము. సమాప్తంబు లయి
పునర్దృహితము లగుట ఈసూత్ర విషయము. ధాతువులు రెండు (a) స్వార్థనాశ
పూర్వకముగ నేక క్రియంగఁ గూడు నేని యట్టి క్రియ శబ్దపల్లవము; (b) స్వార్థ
త్యాగపూర్వకముగ నేక క్రియంగఁ గూడునేని యట్టి క్రియ ద్వ్యవయవము.

సూ. ౨౬. ఒకానొకచో సమాప్తంబున యుష్ట దస్త దర్థంబు లభిహితంబు
లగు నపుడు క్రియలు తత్ కర్తృకింబులు విభాష నగు.

ఉ. 'ఉ. విప్రతులుండ పల్వడుము వేగమ నీవును నీ నిమిది
యన్,' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. మన కాపుండు సంజయఁ డీతని
యుపదేశంబు ట్టి ధర్మమున ముకుందుని నాశ్రయింప వయ్య య,
తనిఁ బొందిన బ్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుతులన్' భార. ఉ. ౨ ఆ.
'నేను నా సేనయు దాడి పెట్టెద విశృంఖలతన్.' హరి. ఉ. 3 ఆ.
'ఆ. ఎలుగు రాలు పడఁగ నిట్లనుఁ బను నాలు, గేండ్లు రాఘవుండు

శ్రీ యాచరి త్పదము.

నీవు నన్ను రోజ్యభూమిలందు రక్షించ నీడు కాదు అదని నట్లు లోంటి విడిచిదనిన.' శ్లో. ౧౪. మొ. పదమున 'మోచంధుండు భిన్నుండు' గేశప నీవుగ గడగుండు.' భాగ. పభ. ౨౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇటు బాలవ్యాకరణమున సహస్థమంతు నోడ వర్ణకము రావలసియున్నది. ఇచ్చట నిషాదికదమువగుం బరముననున్న సముచ్చయము సహస్థవ్యంజకము. తదనుగుణ ముగ నేకవచనాంశక్రియ నుపయోగింపవచ్చునని తెలుపుచున్నాడు. సముచ్చయ ఫలములందు సాహిత్య మైచ్చికము.

సూ. ౨౭. కర్తృభూతక్రియతోడం నత్కర్త కన్వయం బగు.

ఉ. నీవు రావచ్చును బోవచ్చును. మొ. ఇందు రాబో నను 'కర్తృ భూతకర్తృ భూతక్రియలతో' వానికిఁ గర్తయగు నీవనుదాని కన్వయంబు యెఱుంగవలయు.

వ్యా. వలయాది పరకమైనప్పుడు భాతువునకుం గర్తృభావము బాల. క్రి. సూ. ౧౨౨ లో చెప్పబడినది. వలయును, వలగు, కూడును, కూడదు, చెల్లును, చెల్లదు, శగును, తగదు—ఇత్యాదులు వలయాదులు. నీవు రావచ్చును నీవు పోవలయును—మన్నగువాక్యములలో 'నీవు' మొదలగు కర్తృపదముల కన్వయము వలయాదితోనా లేక కర్తృభూత రాబో నాదిక్రియలతోనా యన్నం దొలిదికాదనియు రెండవది యగుననియు నీ సూత్రార్థము.

సూ. ౨౮. ఒ ఓ లకు సందేహార్థకంబులకు వలయుచోఁ గొన్నియెడలఁ గదా కదే లనుప్రయుక్తంబులగు. ఉద్దేశంబు ద్వ్యవయవం జేని విధానం బం దొక్కటి కడదాని కగు.

ఉ. 'ఎంత కృతార్థులమోకదా.' వి. పు. ౭ ఆ. 'శాంతంబు కాదోకదే.' భోజ. ౩ ఆ. 'అవునొ కాదో కదా.' రామా. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. 'వలయుచోఁ గొన్నియెడల' ననుటచే విధానం బసార్వత్రిక మనియు 'సందేహార్థముల' కనుటచే ప్రశ్నాద్యర్థకంబు లగునప్పుడు 'ఒ ఓ' ల కి య్యను

ప్రయోగ ముండవనియు, ప్రహ్వము. ద్వ్యవయవం బనగా వికల్పస్వయము పచ్చిసపు
దని యర్థము.

సూ. ౨౯. తఱచుగం గ్రియల మీది కద కదవుల కిన్నాదలు పర్యా
యంబున నను ప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. 'ఁ. అలసితవి గదన్న యొకొంటివి గదన్న, భాగ. ౧౦.
స్కం. పూ. 'వీయపురాల వైతగదవేయిపుడు' విజ. 3 ఆ. తఱచుగ
ననుటచే, 'ఉ. పూతససిండి పంట వలపుం బచరించు టలంబు నీతికి',
లేతగదమ్మ యితైఱుగు లేమ' స్వా. 3 ఆ. 'దయాంబురాళివి గదమ్మ,'
భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. తఱచుగనంట బహుళార్థకము గావున అన్నాదుల యనుప్రయోగము
క్రియేతరంబులమీది కద కదవులకున్నను వానికి నిటనే గ్రహణము గల్గునని తెలియు
నది. ఉదా. లేతగదమ్మ, దయాంబురాళివి గదమ్మ.

సూ. 3౦. అన్ ప్రత్యయాంత మగు నగు ధాతువు కొన్నియెడలఁ
బెక్కు చోట్ల కొక్కటియు నగు.

ఉ. 'లే. ధర్మజుడు తూర్పు భీముడు దక్షిణంబు, నల్లనుడు
పడమరఁ గవ లగ్ని ను, త్తరంబుగా వేటబోయిరి రాజముఖ్యు, లనఘు
లింతకువత్తురు వినుత బలులు.' భార. ఆర. ౬ ఆ. పక్షమునఁ దూర్పుగ,
దక్షిణంబుగ, పడమరగ ననియు నుండవచ్చును.

వ్యా. పెక్కుచోట్ల కొక్కటి గలుగునపుడెల్లఁ గడపటనే గల్గుచుండును.

సూ. 3౧. కాదె కదార్థకం బగు.

ఉ. 'ఏ, గీ. కొరి కృపగాదె నాకు నక్షయబలంబు.' జై. ౨ ఆ.

వ్యా. కదా ఖల్వర్థకము, ప్రసిద్ధింబెలుపు నవ్యయము. ఈ యవ్యయంపు నర్థ
ముననే 'కాదె'కు ప్రయోగము జూపుచున్నాఁడు. కాదె—ఇది యగు ధాతువు

యొక్క ముత్పరిగి గూడము, ఎకరముతో వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రకృతిగ్రహముతో
ఘటితము.

సూ. 32. అయి కా నవ్యయంబులు స్వయ మర్థకంబు లగు.

ఉ. వాడయి వచ్చెను, వాడుగా వచ్చెను—వాడు తనంత
వచ్చె ననుట, 'ఉ. తలంపరు నీకుఁ దెల్ప నీ, నై పరికింపవంతు దురహం
కృతి నాయమఁ గన్నదంపతుల్.' కళ. 2 ఆ. 'అక్షీణప్రభావుండు
సర్వ కళాసంజనకుండు నారదుండుగాఁ రాఁజూచి.' నిర్వ. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. అగు ధాతువుయొక్క స్వంతరూపము - అయి; ను జ్యోతిరూపము-
'క'క'; ఈ యవ్యయంబులకు 'రంటికిని 'త'తంత' యను నర్థమును లక్ష్యములతోఁ జూపు
చున్నాఁడు. సర్వత్ర నదేయర్థ మని తలంపరాదు. 'అద్యుఁ డయి యప్ర మేయఁడై
యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతెంతు.' 'పిరులీతుఁ (గ) కానున్నది' ఇత్యాదు
లలో నాయర్థము లేదు.

సూ. 33. అకానిత్యర్థకం బగు.

ఉ. 'అపజయము కా లక్షించి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇతి + అర్థకము = 'అని' అను నర్థ మిచ్చునది. అగుధాతువుయొక్క
నుజ్యంతరూపంబగు 'క' ననునది అవఘోరణార్థకావ్యయంబగు 'అ' మీఁద ప్రయుక్త
మైవచ్చుడు 'అని' యను నర్థమిచ్చును.

సూ 34. కరంగు తలంగు మెఱయ్యాదు లంతగ్భావిత ప్రేరణంబులు.

వ్యా. ప్రేరణంచు కృత్వగాద్యాగమములు లేకయే ప్రేరణార్థ మిచ్చును.
ఉ. 'ఎ, గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదుఁ, గరంగి నేరిమి వాటించి కరువు
గట్టి, పోని నేనె వ్రతస్య సంపుటము తగ ఘటించి రోకాక యిట్టి చేడియలుగలరె.'
భార. విరా. ౨ ఆ. 'నీ. ఉత్తమద్రుత్రియుం డొరుల నుకిఖంబులు తలంగంగ బుట్టిన ధర్మ
శిలుఁడు.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'అపారబలంబుల్ మెఱయునెడ భీమునకు నం, దొలుఁ

గీర్వదఁ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజసుతుల్' భార. ఆది. ౫ ఆ. ము. కురియు, అఁగు
నిత్యాదు లాదిపద గ్రంథములు.

సూ. 3౫. అడుగ్వాదులు ద్వికర్తృకంబులు.

వ్యా. అడుగు=ప్రశ్నము చేయు, అడుగు యాచించు మున్నగునవి యడుగ్వా
దులు. ద్వికర్తృకంబులు=రెండుకర్తృలు గలవి. 'ఇ వ్విషయమును రాము నడిగితి.' విషయ
మును రామున్ — రెండుకర్తృలు.

ఇది బాలబోధనుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందుఁ

క్రి యా ప రి శ్చే ద ము.

సంస్కృతము - పాఠశాలము

సంస్కృతము - పాఠశాలము

౬ - ౩

భా : సంఖ్య

ప్రతి గతి సరి చేసే ము.

వ్యా. ఈ శ్లోకమునకు భావము ప్రతి గతి సరి చేసే ము విధి-తంత్రమును దు యోగము ప్రతి
యందు శ్రద్ధావహించునని సూచి.

సూ. ౧ డయ్య దయ్య నొచ్చు పుచ్చుల కి వర్ణకం బగు అగుచో
వాని కడ మాల్లులు పకారంబు లగు.

ఉ. డప్పి, దప్పి, నొప్పి, పుప్పి.

వ్యా. 'దత్తు' అనగా వాని దాకు డకారంబు విభాష నగు' నను బాల. ప్ర.
సూ. ౧౪ చే డయ్య దయ్యలు ఒండొంటికి రూపాంతరములు. వీనికిం గృహంతరూపం
ములు బాల. అ. లేదు. నొచ్చునకు నోవనియు, పుచ్చునకుం బ్రువ్వనియుం గృహంత
రూపంబులు 'పువర్ణకంబు మన్నాదుల కగు' నను ౧౭ వ సూ. క్రింద సూరిగా
రొసంగియున్నారు. పుచ్చుయొక్క రూపాంతరము పుచ్చు. కాని ఈ యిదాగమ
పాదేశయుత రూపములు బాల. లో సాధింపబడనివి.

సూ. ౨ రాచున కీడి వర్ణకంబు నగు.

ఉ. రాయిడి, రాపు.

వ్యా. 'ఇడి వర్ణకంబును'—ఇట సముచ్చయార్థక 'ను' వర్ణము. బాల [కృ.
సూ. ౧౧] పోస్త పువర్ణకమునం గలుపుకొనుటకు. ఉదాహరించుచున్నాడు 'రాపు'
అనియు. బాల. కృ. సూ. ౨౦ క్రింద రాపుడు అనియు రూపముగలదు.

సూ. ౩. ఈ ర్పుబ్బు కందు దువ్వ వడ్డించుల కెన వర్ణకం బగు. అగుచో
ఈర్పు ఉబ్బుల చక్క బకారంబులు పకారంబు లగు; వడ్డించు
నించు లుక్తం బగు.

ఉ. ఈర్పున, ఉప్పెన, కండున, దువ్వన, వడ్డెన.

వ్యా. ఈర్పు=ఈర్పు; ఉబ్బు=పొంగు; కండు=నలుసగు; దువ్వ=చిక్కుదీర్పు;
వడ్డించు=భోజ్యపదార్థము పుష్టమునందుంచు. వీనికి ఎన వర్ణకంబును విధించి ఈర్పె
సోత్యాదరూపముల నిట సాధించెను. కాని ఈర్పును అని. బాల. కృ. సూ. ౨౦

చేతను, ఉబ్బకంను అని. బాల. కృ. సు. చేతను దూపాంతరము లేర్పడునని తోచుచున్నది.

సూ. ర. పురవర్ణకంబు కాంచు దాంచు దాయ్యాదుల కగు.

ఉ. కాఁపురము, దాఁపురము. దాఁపురము మొ.

వ్యా. పురవర్ణకాంతము స్త్రీ బసవంబుగాన మ్మాగమ మలి తేలియవలెను. దాపు
రము=దాగఁజేత. దాపురము=చేరుపు—అని నబిందు నిర్బిందుదూషముల కర్థభేదము.

సూ. ౫. ఎక్కు దిగులకుం బ్రేషణార్థంబున మతి వర్జకం బగు. అగుచో
నెగు ఎక్కున కాదేశం బగు.

ఉ. ఎగుమతి, దిగుమతి. ఇట్లు ఎగువ.

చా. మతివర్ణకముకూడుట 'వేనికన్న ప్రక' (=సరదేశములకు) సంపాదించిన దగు
నను నర్థముగల 'ఎక్కు'నకును, క్రందికి (=మనదేశమునకు) సంపాదించినదగు నను
నర్థముగల 'దిగు'నకును, 'మతి'కి ముందు 'ఎక్కు'నకు 'ఎ' గావదేశమును—పీరికే
'మతి' వర్ణకమేకాక 'ఎ' వర్ణకమును అర్థాంతరమునం గూడును, ఉదా. ఎగువ, దిగువ.

సూ. ౬. పు వర్ణం బులియ్యాదుల కగు

ఉ. ఉలిపు. మొ.

వ్యా. పుష్కరకంబుని యుండవలసినది. పుష్కరకంబుని లుప్తకమగుట లేఖక ముద్రా పతుల ప్రమాదహేతుకమై యుండనోపును. 'ఉలివు' బాల. కృ. నూ. ౧౭ చిత్రశే కుమరంగలదు. ఈసూత్ర మక్కఱయుండదు.

సూ. 2 కాచు వీచులకు వలి వర్ణకం బగు.

ఉ. కావలి వీవలి.

వ్యా. కాచు=కాపాడు. వీచు=విసరు—వలి పర్ణకపరకము నైనప్పుడు వీచని = గాలి, [వీచునతఁడు] కావలి=రక్షణము [రక్షకుండని కాదు]—అను నీవి దర్శభేదము గలదు. కావలికి కాపను రూపాంతరముం గలదు.

ఇది బాలబోధను ధావరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

పౌంధన్యకరణ విపరణమందు

శ్రీ సోమేశ్వర ఆలయ నిర్మాణమునకు దంతపరిచ్ఛేదము.

ಸಂಕೀರ್ಣ - ಪ್ರವೀಣ

6-3

2. 1000

వాక్య వ రి చ్చ డి ము.

సూ. ౧. వాక్యమునా యోగ్యతాకాంతా సహితం బగు నర్థము గల
యాసత్తియుక్త పద సముదాయంబు

యోగ్యత యనగాఁ బదార్థములకుఁ బరస్పరసంబంధమునందు బాధ కలుగ
కుండుట. ఆకాంతయనగా నిలుపుదల లేక పయిఁ బయిఁ బోయెడి పదార్థముల మీఁది
యాదరము, అది వినువారికిఁ జెలిసికొనివలయు ననెడి యపేక్షారూప మయినది. ఆ
సత్తి యనగాఁ బదములచేరిక. యోగ్యతయు, ఆకాంతయు, ఆసత్తియు లేక 'నిష్పచ్చే
దదుపుచున్నాడు', 'గోవు, గుఱ్ఱము' అని యిట్లు చెప్పటచేతను, బుద్ధి మఱపులేక నేఁడు
దేవదత్తుఁ డని చెప్పి మఱియొక నాఁడు పోవుచున్నాడని చెప్పట చేతను బదసముదా
యము వాక్యముగా నేర్పడినను నది వాక్యమని చెప్పఁదగినది కా దని తాత్పర్యము.
వాక్యములందు గొన్ని క్రియాన్వయముగలవి, కొన్ని తదితరాన్వయము కలవి. వాని
కుదాహరణములు మీఁద స్పష్టములు గాఁగలవు. క్రియ లనగా వర్తమానాద్యర్థకము
లయిన సమాపక క్రియలు. క్వాత ద్వ్యలిరేక శత్రు తుముక్ చీ దానంతర్యాధ్యకము
లసమాపక క్రియలు. ఇందు మొదటిది మూఁడు క్రియావిధిన్న కర్తృకంబులు, వెనుక
టిది మూఁడు క్రియాభిన్నకర్తృకంబులు.

వ్యా. వాక్యమునగా నేమి యనిన 'పదసముదాయం' బనుచున్నాడు. 'ఈవాక్య
మున తరువాత సూ. 5 చేతను మఱల నిర్వచింపనున్నాడు. వాక్య మనిపించుకొను
పదసముదాయ మెట్టి దనం దానికి రెండులక్షణములఁ జెప్పినాడు. (a) యోగ్యత
తోను ఆకాంతతోను గూడుకొన్న యర్థము. (b) ఆసత్తి—ఈరెండు లక్షణములు లేని
పదసముదాయము వాక్యము కా నేరదు. యోగ్యతాకాంతాసత్తులను మూలకారుఁడే
వివరించియున్నాడు. క్రియాన్వయయంతములు తదితరాన్వయయంతములు—అను ద్వై
విధ్యమును వాక్యమునకును, సమాపకములు అసమాపకములు—అను ద్వైవిధ్యము క్రియ
లకును, క్రియావిధిన్నకర్తృకములు క్రియాభిన్నకర్తృకములు నను ద్వైవిధ్య మున
సమాపక క్రియలకును అరసికొనవలెను. అసమాపక క్రియలలో 'తద్వ్యలిరేక'—అనగా

తద్ (తేషు) = ఆ క్త్వాంతములలో, వ్యతిరేక = వ్యతిరేకార్థకములు—వ్యతిరేక క్త్వాంతకములు. వీనినె వీరు సంజ్ఞా. సూ. ౮లో అకప్రత్యయంతము అని యున్నారు. క్రియా విభిన్న కర్తృకము అనగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపక క్రియల కేహ అపే తమకును కర్తలుగాఁగలవి—క్త్వాంతకములు, వ్యతిరేక క్త్వాంతకములు, శక్త్యర్థకములు. క్రియాభిన్న కర్తృకము అనగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపక క్రియల కేహ అవికాక పేటైనట్టి కర్తలు గలవి—తుముక్ చే దాసంతర్యార్థకములు. వీ రిట్లన్నను తుమున్నంతములకుం క్రియాసమాపక కర్తృత ప్రయోగములు గాన నగు.

సూ. ౨. పద మనఁగాఁ బ్రయోగార్హంబు ననన్వితంబు నేకంబు నర్థ బోధకంబు నైన వర్ణము, లేక వర్ణ సముదాయము.

ఉ. ఖంబు, లేక ఘటంబు. మొ. ప్రయోగార్హము—ఖ, ఘట.
మొ. అన్వితము—ఖంబుఘటంబునం దోచెడి. మొ. ౨ నేకము—ఖంబును ఘటంబును, మొ. అనర్థబోధకము—క, చ, ట, త, ప, మొ.

వ్యా. వాక్యమొకవిధంపుఁ బదసముదాయం బని పూర్వార్థము. పద మన నేమో ఇటఁ జెప్పచున్నాఁడు—‘వర్ణము, లేక వర్ణసముదాయము’ అని. పద మనిపించుకొను వర్ణమునకుఁ గాని వర్ణసముదాయమునకుఁగాని లక్షణములం జెప్పచున్నాఁడు నాల్గిం టిని (i) ప్రయోగార్హత (ii) అనన్వితత్వము (iii) ఏకత్వము (iv) అర్థబోధకత్వము. ప్రయోగార్హత యనగా ప్రత్యయ ఘటితత్వము. ఒండొంటిం గూడక ప్రాతిపదిక ములు, బ్రత్యయంబులును వెప్పేలుగాఁ ప్రయోగింప కర్హములు గావు. అనన్వితత్వ మనగా అన్వితత్వము లేమి. అన్వితత్వ మనగా అన్వయము గలిమి అన్వయమును నాల్గవసూత్రంబున మూలకారుడే వివరింప నున్నాఁడు. ‘పదములకుఁ బరస్పరము గల సంబంధ’ మని. పరస్పరసంబంధముచేఁ బదముల పదత్వము వాక్యత్వమునం బర్యవసించును. ఏకత్వ మనగా నవిభాజ్యత. పదమును విభజించిరి ప్రాతిపదికమును ప్రత్యయ మును వెప్పేటై పదత్వమే నశించును. ‘ఖంబును ఘటంబు’ నను నక్షరసముదాయమున నవిభాజ్యత లేదు. ఖంబును ఘటంబును వేలు చేయఁదగియున్నవి. వేలుచేయఁ దగకుండు లే పదలక్షణము గావుక నేలుచేయఁ దగియుండుట అపదలక్షణ మగును.

సూ. 3. పదము లవి నామములు క్రియ లన్వయంబు లని త్రివిధం
బులు.

నామములు నా వస్తువాచకశబ్దములు. సందర్భవశంబున నవి
కొన్ని కర్తలనియుఁ గర్తృములనియుఁ జెప్పబడును. ధాత్వర్థ వ్యాపారా
శ్రయము కర్త. ధాత్వర్థఫల శ్రయము కర్తృము. క్రియలనఁగా వ్యాపా
రావబోధకము లయినవి. అవి సకర్తృకములు అకర్తృకము లని ద్వివిధ
ములు. కర్తృముగలది సకర్తృకము, కర్తృములేనిది అకర్తృకము. కర్తృకగ్న
క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు. అది కర్తరిప్రయోగము, కర్తృణి
ప్రయోగము నని ద్వివిధము. క్రియచేఁ గర్త చెప్పఁబడునేని యది
కర్తరిప్రయోగము, కర్తృము చెప్పఁబడునేని కర్తృణిప్రయోగము. కర్తరి
ప్రయోగము సకర్తృకక్రియగలచో సకర్తృక కర్తరిప్రయోగమనియు,
అకర్తృకక్రియగలచో నకర్తృక కర్తరిప్రయోగమనియుఁ జెప్పఁబడును.
అన్వయము లనఁగా విభక్తివచనశూన్యములు, అవి ప్రతిపదోక్తములు
లాక్షణికములని ద్వివిధములు. ప్రకృతిసిద్ధములు ప్రతిపదోక్తములు,
లక్షణసిద్ధములు లాక్షణికములు.

వ్యా. అకర్తృక కర్తరిప్రయోగమునం గర్తృముండదుగదా, ఇంక 'కర్తృ కర్తృ
క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు'నను లక్షణమునకు సామగ్రియమెట్లో! సంస్కృ
తంబునఁ 'కర్తరిప్రయోగః' 'కర్తృణిప్రయోగః' అనునవి వ్యస్తములు, అలుక్సమాసములు
గావు. పొనిని సమాసములుగ నేర్పక ప్రాతిపదికములుగఁ గొని ముప్రత్యయముం గూర్చి
కర్తరిప్రయోగము కర్తృణిప్రయోగము—అనురూపము లేర్పఱచుటకు మహాజనుల
వ్యవహారము యాధారము. ఇట్టివే—భావేప్రయోగము, శుచిర్భూతుఁడు మొ.

సూ. 4. పదములకుం బరస్పరముగల సాబంధ మన్వయ మనంబడు.

వ్యా. పదలక్షణములలో ననన్వితత్వ మొక్కటిగఁ బూర్వతర సూత్రోక్తము.
అనన్వితత్వ మన నన్వయము లేమిగదా! అన్వయమన్న నేమో ఇటు వివరించు
దున్నాఁడు.

సూ. ౫. విషయబోధకము సాక్ష్యము.

[విషయము = తెలియఁదగిన యంశము.]

వ్యా. తెలియఁదగిన యంశమును బోధించునట్టిది వాక్యమనుట.

సూ. ౬. ఉద్దేశ్యవిధేయభిన్నంబు విషయంబు.

విషయ ముద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది, అనఁగా విషయ మునం దుద్దేశ్యము, విధేయము నని రెండుగలవని యర్థము. ఉద్దేశ్యించి చెప్పఁదగినది యుద్దేశ్యము, మీఁదఁ జెలియఁదగినది విధేయము. ఉద్దేశ్యము పక్షశ్రోతల కుభయులకుఁ జెలియఁను, విధేయము పక్షకు మాత్రము తెలియఁను. విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము, క్రియాదికము విధేయము. విశేష్యాదికము—విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. క్రియాదికము—క్రియ, విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. అది పదద్వయముచే అన్నంతక్రియలును నేలాద్యవ్యయములును గ్రహ్యములు. విశేష్యాదు లుద్దేశ్యవిధేయములు రెండునగు. క్రియ లుద్దేశ్యములు కానేరవు.

ఉద్దేశ్యవిధేయములకుఁ గ్రమముగా ఉదాహరణములు—‘ఈ నాయంబులు పవనగలిం బఱచు.’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు నాయంబులు విశేష్యము. ఉద్దేశ్యము, పఱచుకొ క్రియ విధేయము. ‘వా గూఢావణమే సుభూషణము.’ భర్తృ. విద్యత్పద్ధతి. ఇందు వాగూఢావణము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, సుభూషణము విశేషణము విధేయము. ‘వీరభోజ్యమునుండు రాజ్యము.’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు రాజ్యము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, వీరభోజ్యము విశేషణము విధేయము. ‘బాహుకుం డనువాఁ డెవ్వఁడో’ భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు బాహుకుండు విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వఁడో సర్వనామము విధేయము ‘అవివేకి చెడుక.’ స్వా. ౩ ఆ. ఇందు అవివేకి విశేషణము ఉద్దేశ్యము, చెడుకొ క్రియ విధేయము. ‘వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁడు.’ భార. ఉద్యో. ౩ ఆ. ఇందు వచ్చినవాఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఫల్గునుఁడు విశేష్యము విధే

అను. 'అర్చనాదు కరణ బధితుడు.' భార. అది. 3 ఆ. ఇందు
అర్చనాదు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, అధితుడు విశేషణము విధేయము.
'మూలదేవతా దివ్యుడు' భార. అర. ౧ ఆ. ఇందు మూలదేవతాదు
విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వరైనా సర్వసామము విధేయము. 'కొండలు
విశాలములని పఠించి.' భార. అర. ౧ ఆ. ఇందు కొండలు సర్వసామము
ఉద్దేశ్యము, పఠించి క్రియ విధేయము. 'ఇది సలరభిఘోషము.' భార.
అర. ౧ ఆ. ఇందు ఇది సర్వసామము ఉద్దేశ్యము, ఘోషము విశేషణము
విధేయము. 'ఇది మర్త్యులకవిషయము.' భార. అర. ౧ ఆ. ఇందు ఇది
సర్వసామము ఉద్దేశ్యము. అవిషయము విశేషణము విధేయము. 'వీరెవ్వ
రయ్య.' భార. అర. ౬ ఆ. ఇందు వీరు సర్వసామము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వరు
సర్వసామము విధేయము. 'మృగాకులాగ్రవనంబుల కరుగ నేల.' భార.
అర. ౧ ఆ. 'ఏలా వాలాయముసేయ.' స్వా. 3 ఆ. ఇందు అరుగన్,
చేయన్ ఇవి అన్నంత క్రియలు ఉద్దేశ్యములు. ఏల, ఏలా ఇవి యవ్యయ
ములు విధేయములు. మఱియొక 'నీ వితరులఁ గొలువ నేటికి.' భార.
ఉద్యో. ౪ ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. దేనినిగుఱించి వివిషయమునైనను జెప్పుదుమో అది యుద్దేశ్యము, ఆ
యుద్దేశ్యముగూర్చి చెప్పబడు విషయము విధేయము. విశేష్య విశేషణ సర్వసామ
ములు మూలదేవతా ఉద్దేశ్యవిధేయములు కిందునగుచును. క్రియలు విధేయములుమాత్ర
మగుచునుండ అట్టి చెప్పియుండరాదా? విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము క్రియాదికము విధే
యమునని విధేయత్ర అదిశబ్దములన పోలయన్నఁ దత్ప్రయోజనముం జెప్పుచున్నాడు—
విశేష్య విశేషణ సర్వసామములు మూలదేవతా అన్నంత క్రియలును ఉద్దేశ్యములు
కానోవు. క్రియలును విశేష్య విశేషణ సర్వసామములునేగాక ఏలాద్యవ్యయంబులును
విధేయంబు లగు—నని.

సూ. 2. సంపూర్ణ మసంపూర్ణమని వాక్యంబు ద్వివిధంబు.

సమాపక క్రియలగు వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము, అసమాపక
క్రియలు గలవాక్యము అసంపూర్ణవాక్యము.

ఉ. 'ఆ. దాని విడిచిపోవఁగా నోప కఱచుచు, సంతరిక్షమునను హంసలెల్లఁ, బిందుగట్టి తిరుగుచుండె.' 'క. నలఁడును భగణీరాజ్యము, దలఁగఁగ సర్వంబు నవహృతంబైన గడుం,దలరి దమయంతిఁదోడ్కొని, వెలువడియె నశేష రాజ్య విభవచ్యుతుండై.' 'మధ్యాక్కర. నన్ను, నా రాజునకు నెఱిగింది కరుణ నాయందుఁ గావింపు, మారంగ ననుమ నివధ విషయమున కరిగి యాహంస, వీరసేనజునకు దాని గుణరూప విభ వముల్ సెప్పె.' భార. ఆర. అ ఆ. మొ. ఇందు విడిచి, ఓపక, అఱ చుచు నిత్యాది క్రియావిభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపకక్రియలు గల ఉండెన్, వెలువడియెన్, చెప్పె నిత్యాది సమాపకక్రియలతోడి వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము. తలఁగగన్, ఐనన్, అనుడున్ ఇత్యాది క్రియాభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపకక్రియలతోడి వాక్య మసం పూర్ణ వాక్యము నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. క్రియలు సమాపకక్రియలు అసమాపకక్రియలు నని రెండువిధములు. కార్యము కొఱతలేక ముగియునట్లు చెప్పరాది సమాపకక్రియ, కార్యము పూర్ణముగ ముగియునట్లు చెప్పనది అసమాపకక్రియ. వాక్యమందు సమాపకక్రియయున్న నది సంపూర్ణవాక్య మగును, అసమాపకక్రియయండి సమాపకక్రియ లేకున్న నది అసం పూర్ణ వాక్యమగును.

సూ. ౮. వాక్యసముదాయము మహావాక్యమునాఁబడు అయ్యది రామాయణాదికము.

వ్యా. వాక్యముల, సముదాయమున కనఁగా సమూహమునకు, మహావాక్యమని పేరు. రామాయణాదిక గ్రంథంబులం బర్యాయంబున మహావాక్యంబులనియేని వాక్య వర్ణననియేని వ్యవహరింప జనుననుట.

సూ. ౯. క్రియాన్వయవాక్యంబులు కొన్నివర్ణంగ్రాన్త ద్యోతకంబులగు

భావక్రియలుగల వాక్యము వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యమున కును వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యము భావక్రియలుగల వాక్యమునకును, ఉభయము లుభయములకును వ్యంజకము లగునని యర్థము. అప్పుడు

శ్రీ శ్రీ గురు శిష్యుల సద్గుణ వివరములు గాను తేగి గుణవర్ణనములు గాను
దత్తాత్రేయముగాను, శిష్యుల శ్రీమదేవ్యులకి ప్యురీశోగిగములు
గాను ప్యురీశోగిగములుగాను ముద్రము.

ఈ. వాడు వచ్చు నీరు (ఈ) వాడువచ్చిన నీడువచ్చును.
వాడు వచ్చు నీరు (ఈ) వాడువచ్చిన నీడురాదు (నీనిశి వ్యంగ్య
గములు—వాడు రాదునీ నీడు రాదు, వాడు రాడేని నీడు
వచ్చును.) నీ విద్యుదేని నీ నియ్యను, నీ విద్యుదేని నీ నిత్తును, నీ
విత్తుదేని నీ నియ్యను.) అదిపదముచే నితరంబు లూహ్యంబులు.

ఇది యేకవ్యర్థముచే నాగ్రముము. ఇట్లు గీని నింక న నేక ప్రకా
రములఁ జెప్పనువచ్చును.

వ్యా. విని—ఇది పక్షాంతమును పలుపు దేశ్యావ్యయము వచ్చునేని వచ్చు
పక్షమున నని యర్థము. 'భూతంబునం దిగాగమం బగు'నను బాల. శ్రీ. సూ. ౧౭
చేతను, 'చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు'
నను బాల. శ్రీ. సూ. ౪౧ చేతను ఇనన్నంతములు సిద్ధించును.

సూ. ౧౦. ఇట్లనియె, అనిన నని భావ్యర్థకథన ప్రారంభ పరిసమాప్తలం
గ్రముంబు నగు.

భావ్యర్థకథన ప్రారంభంబునఁ బూర్వ వాక్యాంతమునందు 'ఇట్ల
నియ' అనియెను, ప్రారంభవాక్య పరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనియెను
బదంబులు క్రమంబుగఁ బ్రయోగంబు లగునని యర్థము.

ఉ. 'వ. ఆ య్యిం ద్రునకుఁ గలి యిట్లనియె. తే. గీ. అవనిలో దమయంతి
స్వయంవరంబు, విస్తరిల్లుట విని కడు వేడ్కతోడ, నేను దమయంతిచే
పరియింపఁబడుదు, నని తదర్థమై యరిగెద నాసఁజేసి. వ. అనిన నందఱు
నగి.' భార. ఆర. అ ఆ. ము.

వ్యా. 'భావి'ని 'అర్థము'తోఁగ క 'కథనము'తో నన్వయించుకోవలయును.
'ప్రారంభపరిసమాప్తలం గ్రముంబుగి' ననుటఁజేసి, ప్రారంభమున 'నిట్లనియె' ననునదియొక
బరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనునదియు వచ్చునని తెలియవలెను.

సూ. ౧౧. కొన్నియొడలం ద దాదులు విశేషణంబు లధ్యాహార్యంబు
లగు.

ఉ. 'క. కలకంత కంతి కన్నీ, రాలికిన సిరి యింక నుండ నొల్లదు
సుమతీ.' (ఇంటన్=ఆయింట) 'క. పురుషుడు రెండు దొంగుల, ధర
నుత్తముఁ డనఁగఁ బరఁగుఁ దా నెయ్యెడలన్, బరుసములు పలుక
కునికిన్, దురితంబులు పొరయు పనులఁ దొంగుటవలనన్.' (రెండు
దొంగులన్=ఈ రెండు దొంగులచేత.) భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. ము.

వ్యా. తదాదులనఁగా 'ఆ, ఈ' మున్నగునవి. అధ్యాహార్యంబు లనఁగా వాక్య
మున లేకున్నను ఆర్థవివరణసందర్భమునం దెచ్చుకొనవలసినవి. మొదటి యుదాహర
ణంపు మకుటమగు 'సుమతీ' తదాకరగ్రంథముం దలఁపించుచున్నను, శబ్దగ్రంథవాచ్యమును
సైతము గ్రహింపవలెను. దాని జాటుపాటు లేఖనముద్రణములం గల్గియుండును.

సూ. ౧౨. కొన్నియొడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబునందలి పదం
బధ్యాహార్యం బగు.

ఉ. 'గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలి బన్నంబు.' భార. భిష్ట.
౨ ఆ. 'పంక్తిముఖు నాతని తమ్మునిఁ గుంభకర్ణునిం దనయ్యని మేఘు
నాదుని.' 'దాన వేశ్వరునకుఁ దమ్ములకును.' నిర్వ. ౨ ఆ. ఆ. ము.

వ్యా. సంబంధంబునం దనఁగా చుట్టఁజేయుగలనోట నని యర్థము. 'కోడలి'
యనుటకుం బూర్వము 'గొంతయొక్క' అనునదియు, 'తనయ్యని'కి ముందు 'పంక్తి
ముఖుని' అనునదో 'ఆతని' యనునదో, 'తమ్ములకుం' బూర్వము 'దాన వేశ్వరుని' యను
నదియు నధ్యాహార్యంబులు.

సూ. ౧౩. న్యూనవచో వాక్యంబునఁ దద్వచనంబు లధ్యాహార్యంబు
లగు. (న్యూన వచనంబులు ఐన, ఏని, ఎ, ఓ మొ.)

ఉ. 'ఎత్తెఱుగున ధర్మక్రియఁ, జిత్రంబునఁ జేర్పవలయు జీవించు
తటిన్.' భార. ఆసు. ౪ ఆ. (ఎత్తెఱుగునన్ = ఎత్తెఱుగునైనను,
తేక ఎత్తెఱుగుననేని అని యిక్కడ ఐన ఏని యవ్యయంబు లధ్యా

హార్యములు. ఇట్లు మీఁదను నెఱుంగునది) 'అక్కట వందభాగ్యునకు నట్టి తనూభవ రత్న మెవ్వరికొ దమ్మనె.' భార. ద్రో. ౨ ఆ. 'తరుణీ యేరికిఁ జెల్లునె, యరయఁగఁగే మింతవారమనుకొన.' కళా. ౧ ఆ. 'వీని నెమ్మొక్క బట్టి వధింతు,' వి. పు. ౭ ఆ. 'అన్నం బొందొకలేదు.' పాండు. ౪ ఆ. 'దీన మకటా యిటఁ దెచ్చునె యేమి వచ్చెనే.' చంద్ర.—'కర్త ములు మేలు నిచ్చును' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (కర్త ములు=కర్తములేయని యిక్కడ నేవార్థక మధ్యాహార్యము) 'డప్పిఁ జెందును.' (చూ. మీఁదు.) డప్పిఁజెందునో యని యిక్కడ నో యధ్యా హార్యము. మొ.

వ్యా. బ్రహ్మోగవశమునం దక్కువపడిన మాటలను అర్థవివరణ సందర్భమునం బూరించుకొనవచ్చును. అర్థవివరణసందర్భమునం బూరించుకొన ననువై స్ఫుటముగ స్ఫురించునట్టివానిం బ్రహ్మోగవశంబున మానినను వాక్యత్వహాని గల్గదనుట. ఊహాసందే హములను బెలుపు 'ఓ' అధ్యాహార్యమనుటకు 'డప్పిఁజెందును'—ఇటఁ గర్తయు వధ్యా హార్యము కావున నిది మీఁదిసూత్రంబునకును లక్ష్యముకాదగినది. కావునం జెప్ప చున్నాఁడు 'చూ. మీఁదు' అని.

సూ. ౧౪. కొన్నియొడలం గర్త కర్త క్రియ లధ్యాహార్యంబు లగు.

ఉ. కర్తకు—'నన్నుఁ జూచి నగరె.' (జనులు కర్త అధ్యా హార్యము.) భార. ఆర. ౨ ఆ. 'క. నరకు గొనరు సురవరులను, గురు శక్తిని భీష్మ బాహ్నికులఁ గైకొన రుద్ధరత జరాసంధుని వెర, వరిగా మెచ్చరు మహేశ వర గర్వమునకె.' (హంస డింభకులు కర్త అధ్యా హార్యము.) ఉ. హరి. ౪ ఆ. మొ. కర్తమునకు—'దవదహనం బుదగ్ర తను దాహముసేయుచు నున్నజూచి.' (దాహముచేయుటను కర్తము అధ్యాహార్యము.) భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ. క్రియకు—ప్ర. అక్కడ నెవఁడున్నాఁడు? ఉ. రాముఁడు. (ఉన్నాఁడు క్రియ అధ్యా హార్యము.) మొ.

వ్యా. కర్త కర్త క్రియలుగూడఁ బ్రహ్మోగ మనంబడునని పూర్వోక్తము. కాన తదన్యతమాభావముచే వాక్యత్వహాని ప్రాప్తమగుదు, దేని కెచ్చట అర్థవివరణసంద

ర్భమున సద్యః స్ఫూర్తిగల్గునో దాని నచ్చట మానినను వాక్యత్వపాని గల్గదనుట ఈ సూత్రభావము.

సూ. ౧౫ అనేక కర్తృక క్రియకు సమీప కర్తృయైక్య లింగవచనంబు లగు.

ఉ. 'ఏవాని బంధుమిత్రులు, జీనధనంబులును దప్పిజెందును గృహునిం గావాని నెన్నఁగాఁదిగు.' భార. శాం. ౧ ఆ. 'క. సురగంధర్వ ప్రభృతులు, ధరణీ ప్రలాపగాఢ్ధి ధాత్రీజాదుల్, నరవర నీరీ యసకృతి, నరయఁగఁ గావించె.' రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. 'కమసేనలు వారను విశ్రమించిరి.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'వ. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశగతులు కాఁరె.' రా. ఆర. కాం. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. క్రియా. సూ. ౨౬ క్రిందఁ జూపఁబడిన "నేను నాసేనయు దాడిపట్టద విశృంఖలతఁ" [హరి. ఉ. ౩ ఆ] మున్నగు లక్ష్యములు ఈ సూత్రమునకు బాధకములు. కావునఁ బ్రథమపురుషమందే యీసూత్రము వర్తించునని వ్యవస్థ చేసికొనవచ్చును.

సూ. ౧౬ భూతార్థ కాసమాపక క్రియ వలయుచో వాక్యాంతర జనిస్తానం బగు అగుచో, గర్త తత్ కర్తలంబలిదియ యెద్దియే నొండగు.

వలసినప్పుడు కొన్నియెడల భూతార్థ కాసమాపక క్రియనుండి వాక్యాంతరము పొడమును. అప్పుడు దానికిఁ గర్త యా యసమాపక క్రియా కర్తృసముదాయంబునం దుండునదియే యేదైన నొక్కటి యగునని యర్థము.

ఉ. 'మ. ధవళాక్షుల్ చని కాంచి రంత నెదురొ దత్తర దేశంబునం, దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజ నిభున య్యశోవృక్షమున్ దవ్వలన్. వ. కని కయ్రువ వినతంజూచి.' (ఇక్కడ 'కని' 'కనఁగా నందు' నను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వ. దేవలోకంబున కరుగు

వా 'గదుర ద్వాపరంబులో' వచ్చు కలింగని శుక్రం డిడి యేమి యెందు
లకుం బోయెదవని యడిగిన నయ్యిండునకుం గలి యిట్లనియె." (ఇక్కడ 'కని' 'కనిరి అందు' నను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార.
ఆర. ౧ ఆ. ఇట్లంత. నూహ్యంబులు. 'చ. శుంభ నిశుంభు లుగ్ర కోపను
లయి డాసి శుంభుడతి భరవ సైన్యసమేతుడై రయంబున గవినెన్.' (ఇందు ఉండి అనునంత
మార్కు. ౨ ఆ. 'మొ. ఏతల్లక్షణానుక్త విశేష ప్రయోగంబులుం గలవు.
ఉ. 'వ. నలుండు...దమయంతీ ద్వితీయుండై యుండి బుభుక్షుపీడ
సహింస నోపక హిరణ్యపక్షంబులతోఁ దమముందటఁ దిరుగుచున్న
పక్షులంగని యవి భక్ష్యంబగు నని యప్పక్షులం బట్టికొన సమకట్టి
కట్టిన పుట్టంబు వానిపైవచ్చిన నవి పుట్టంబుతోన గగనంబున కెగసి
నవ్వచు విగతవస్తుండైన నలున కిట్లనియె.' (ఇందు ఉండి అనునంత
వఱకుఁగల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తలు నల దయమంతులు, ఓపక
అనునదిమొదలు వచ్చినకొ అనునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ
గర్తనలుఁ డధ్యావార్యము.) భార. ఆర. ౨ ఆ. 'సీ. ఆహవ సన్నద్ధులై
భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు ధర్మతనయు, పాదంబులకు మ్రొక్కి పంక
జాక్షునకు దండముపెట్టి యంతఃపురమున కరిగి, కుంతికి నెఱుగి
వీడ్కొనివచ్చి నివ్వచ్చుఁ గ్రుచ్చి కౌగిటఁజేర్చి కుస్తరించి, యనఘ
నేఁ దురగంబు గొనివచ్చు నందొక నంగరక్షకుడవై యధిపుఁగాచి,
యెందుమని మాదివుత్రుల నుపచరించి, ద్రౌపదికిఁజెప్పి మఱియును
దానవారి, యడుగులకు వ్రాలి యద్దీపు ననుమతమున, నరిగి ననుమోద
మున యావనాశ్వుపురికి.' (ఇందు వచ్చి అనునంతవఱకుఁ గల యసమా
పక క్రియలకుఁ గర్తలు భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు. క్రుచ్చి యను
నదిమొదలు అరిగి ననునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్త
భీముఁ డధ్యావార్యము.) జై. ౧ ఆ. ఇట్టివి ప్రయోగంబులవలన
నెఱుంగునది.

వా. మూడవలక్ష్యమున 'డాసి' 'డాసిరి అందు' ననునర్థ మిచ్చునది ఏతల్లక్ష
ణానుక్త విశేష ప్రయోగములుగాఁ జూపఁబడినవనిలో విశేష మేమనఁగా—పరం

పరగనుండు క్రియలలోఁ గొన్ని యనేక కర్తృకములుగనుండఁ గొన్ని పూర్వోక్త క్రియల కర్తృలతో నొక్కటి కర్తృగాఁ గలిగియుండుటేగాక అట్టియు నధ్యవశ్యమై యుండుట.

సూ. ౧౭. కొన్ని యొడల నవయవ కర్తృక క్రియతదవయవి కర్తృకం బగు.

ఉ. 'తల వడఁకుచునుండు తన పితృవరుల.' (తల వడఁకుచు నుండు=తలవడఁకుట గలవారగుచు నుండునని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'లేకువ చెడియె నీ పాటుండు.' (చెడియె=చెడిట గలవార డాయెనని యర్థము.) భార. ఆర. ౪ ఆ. ఇట్లుంట నటుంగునది. 'చెలు వేదె జండురుండు.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. సుభట వర్గంబు లొక్కట సొబగుమాటె.' రా. య. ౪౦. 'అక్కట యి లతాంగి హృదయంబున నీచెనఁగూర్చి యెంతయుఁ', 'సెక్కిని యున్నది.' మార్క. ౨ ఆ. 'లే. బడలికలు వాసి చనుము.' స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. వడఁకుచు, చెడియె, ఏదె, మలె, సెక్కిని, వాసి—వీనికి వరు సగా తల, లేకువ, చెలువు, సొబగు, కూర్చి, బడలికలు అనునవి కర్తృలు. ఐనను ఈ ప్రకరణంబులలో 'ఎప్పుర'ను నాకాంతవోడమి తల, లేకువ మున్నగునవి గలవారు ఉపస్థితు లగుదురుగావున నర్థవివరణసందర్భమున తలవడఁకుట గలవారగుచునుండిత్యాది విపరిణామములు గల్గును.

సూ. ౧౮. వాక్య సంగ్రహంబునం దినన్నంత క్రియాపూర్వకంబులగు కాక కాన్యవ్యయంబు లనుక్త వాక్య పదగ్రహకంబు లగు.

ఉ. కాకకు—'లే. నీవు నలునకుఁ బేర్చితో దేవివైన, గాక నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ, నిత్యసౌభాగ్య భాగ్యాభిజాత్య భద్ర, లక్షణావళు లవి సఫలంబులగునె.' (వాక్య వ్యాసమునందు—నీవు నలు నకుఁ బేర్చితో దేవివైన నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ నిత్యసౌభాగ్య

భాగ్యభిజాత్య భద్రలక్షణావళి లవి సఫలంబులగును, కాకున్న నీ సము
ష్ట్యలయోపగాంధీ విభవ నిత్యసౌభాగ్య భాగ్యభిజాత్య భద్రలక్షణావళి
లవి సఫలంబులగును. (అ. నలుగు కాని నళినదళనేత్ర పరి
యంబు దట్టి. (వాక్యవ్యాసమునందు నలు నే పరియించునుగాని వేటొ
కని నళినదళ నేత్ర పరియంబుదట్టి.) భార. ఆర. అ ఆ. మొ.

వ్యా. భూతంబునవచ్చు నిక్కు తుమగ్ధభావ లక్షణంబులంగూడు సద్రుత సవ
గ్ధముంజీర యులకు నిసన్నంతత గల్గును, వానికం బరముగ కాక కాన్యవ్యయంబు
లున్న నవి యనుర్తివాక్యములకు పదములగును గ్రహకములగు, చూపంబడిన లక్ష్యము
లలో ఇనన్నంత క్రియాపూర్వకత 'కాక'కు మాత్రమే గలదు. 'కాని'కి అవధార
ణార్థకాంత నామవిచకపూర్వకతం జూపినాడు. ఇనన్నంతక్రియకుం బరమందున్న
'కాక' నట్టి 'కాని'కిని అవధారణార్థకాంత నామంబునకుం బరమందున్న 'కాని' నట్టి
'కాకు'కును ఉపలక్షణముగఁ గొనవలయును.

సూ. ౧౯. కొన్నియొడలంగాని క్రియాపూర్వకంబు పూర్వ విరుద్ధార్థ
కం బగు.

వాక్యంబులందు పూర్వార్థమునఁ క్రియమొద వచ్చిన 'కాని'
యవ్యయ ముర్తిరాగ్ధవాక్యముయొక్క యగ్ధము పూర్వార్థవాక్యము
యొక్క యగ్ధమునకు విరుద్ధముగా నుండుననుటను తెలుపుచున్నది యని
యగ్ధము.

ఉ. వాడు వచ్చునుగాని కార్యవ్యాసంగముచే రాఁడాయెను.
వాడు రాఁడుగాని నీ నిర్బంధముచేత వచ్చినాడు. మొ.

వ్యా. ఈ లక్ష్యములంబట్టి పూర్వాపరార్థములందలి క్రియ లేకకర్తృకము
లయొన్నప్పుడే ఈ సూత్రము పఠించునని బ్రమయరాదు. 'వాడు వచ్చుగాని
వీడు రాడు'—ఇత్యాదిగను ఉండవచ్చును.

సూ. ౨౦. కొన్నియొడల వ్యాస వాక్యమునకు నుండు సంగ్రహవా
క్యంబు నొందగు

ఉ. 'వ. ఆయ్యా యేను నీకుం బ్రయంబుసేసెద, నీ హృదయేశ్వరి
యైన దమయంతిపాలికిం బోయి నీ గుణంబులు దానికి వట్టించి పెట్టి
యక్కనయ్యయన్యుల నపేక్షింపక నీయంద బద్ధానురాగ యగునట్లు
చేసెద.' 'వ. ఇది యెట్లు ధర్మపరిపాలన పరుల పీరుల రణిహతు
లయిన రాజు లక్షయ లోకసుఖంబు లనుభవించ నలిధుల యిందుల
కెంతకాలం బయ్యె రానికారణం బేమి.' 'వ. శత్రుం డిదియేమి యెందు
లకుం బోయెదవని యడిగిన.' భార ఆర. ౨ ఆ. మొ

వ్యా. 'ఆయ్యా యేను నీకుం బ్రయంబుసేసెద' 'ఇది యెట్లు' 'ఇది యేమి' అను
నీది సంగ్రహవాక్యములు మీదివివ్యాస (=విస్తృత) వాక్యములు.

సూ. ౨౦. కొన్నియెడల వాక్యంబు వాక్యంతరగచ్ఛంబు నగు.

ఉ. 'వ. ఇందుల కెంతకాలంబయ్యె రాని కారణంబేమి?' మొ.

(చూ. క్రిందు)

వ్యా. ఒక వాక్యమధ్యమున వేరుక వాక్య ముండుటయగు గలదు. 'ఇందులకు
రానికారణం బేమి' అను వాక్యమధ్యమున 'ఎంతకాలం బయ్యె' నను వాక్యంతరముం
గనుండు. ఈలక్ష్యము పూర్వసూత్రదాహరణ భాగముంగూడ, కొంచున జెప్ప
చున్నాండు 'చూ. క్రిందు' అని.

సూ. ౨౧. పొమ్ము నిశ్చయార్థంబునం దగు.

ఉ. 'అట్లునిఁ గల్యాణ గుణోత్తరం బడయ కెట్లుంబోవక
బొమ్మంచు' నిర్వ. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. పోవునకు ముఱ్ఱ పరంబుగా వు లోపంబును దీర్ఘంబునకు ప్రస్థంబున
మువర్ణకంబునకు మామడియను గలుగ 'పొమ్ము' అనుమాప మేర్పడును. 'పో' అను
నేకాక్షరము దీనికి రూపాంతరము. వీనికి నిశ్చయార్థముం జెప్పుచున్నాండు. ఇ
యనాదరిముం దెలుపుటయుం గలదు—ఉ. 'నీ. పట్టెబో దొంగఁ జేల్లుట్టినట్టిది దా
కొంచు బోవక మెరియించుటెట్లు.' కళా. ౨ ఆ. [శ. ర.]

సూ. ౨౩. పద్యంబులకుఁ గులకంబగు.

గులకం బనఁ బద్యమునకుఁ బద్యాంతరముతో నన్వయము.

౧౩. 'తాన'న పండు పద్యరక్త' గొని ప్రచ్చుడు.' భార. ఆది.

౨౨ ఆ. మొ.

పద్య. ఒక్కవాక్య ముక్కపద్యముతో ముగియక మీఁదిమీఁది పద్యముల తోనిఁ అట్లుగొనియున్న నట్టి పద్యసమూహమునకుఁ గులకమని పేరు. అత్యముస 'ప్రచ్చుడు' అనునది యావంతర్యాగ్ధకాంతాసమాపకక్రియ. ఈపద్యంపు ముగియి కతో వాక్యమునకు ముగియక గల్గలేదు.

ఇది బాలబోధసుధావరణామధేయ తుమారణేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు

వాక్య పరిచ్ఛేదము.

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయ శాస్త్రి బ్రాహ్మణియ్య గు

ప్రభుము సాహిత్యము - ధర్మకళాశా

6-3

విజ్ఞాన సంఖ్య

ము క్త ల య్మ వి వే చ న ము.

వ్యా. ముక్త=(అటనట) విడువఁబడిన, లయ్మ = కాస్త్రాగ్రముల, వివేచనము= తెలివిడి.

సంజ్ఞ.

సూ. ౧. దీర్ఘపూర్వకమగు లఘురేఫము ప్రాస్వపూర్వకమగుచో
నలఘురేఫం బగు.

ఉ. 'క. వెఱవక కలలొక జేసిక, కొఱగొమికి వగఁచుచోట గుణ
రిత్నము చేతులె నీకు నలిగి తన్నినఁ, బఱపునయిం బడినయట్లు సద్ద
దశాక్షి.' ఉ. హరి. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'చేకూరు' అనునది తొలురూపము. హస్తగత మగునని యర్థము. ఇందలి
రేఫము లఘువు. దానికిముండున్నది దీర్ఘము. ఆ దీర్ఘము ప్రాస్వమైక మీది లఘురేఫ
మునకు అలఘురేఫ మాదేశమగును—'చేతులు'. లయ్యమున ప్రాస్వపూర్వకరేఫము
అలఘువనుటకుం బ్రమాణమేమనఁగా ప్రాసమేయని మీది సూత్రవృత్తియందు మూల
కారుడే చెప్పనున్నాడు.

సూ. ౨. అలఘురేఫము లుప్తాచ్చమగుచో లఘురేఫం బగు,

ఉ. 'ఎ, గీ. నీవును నాపద, కోర్చి భంగపాటు తీర్చికొనుము'
భార. విరా. ౧ ఆ. మొ. 'లఘుర్ భవేద్ గురుః కుత్రచిత్ గురు శ్చ
లఘుస్తథా, ఉచ్చారణస్య కల్ప్యత్వాన్నిదానం తత్ర సద్వచః' | అని
యధర్వణాచార్యులు. మఱియు 'నా న్యేషాం ప్రథర్త్యం లఘు
లఘూనాం రయోస్తనిత్యం స్యాత్.' 'అనయో స్సంగతిం యస్త కరోతి
కవితాకృతే, అస్యా అత్యంత దోషత్వాద్భుక్తవి స్సహికథ్యతే.' అని
ప్రథమాచార్యులును ద్వితీయాచార్యులును నియమించియుండుటం జేసి
యని పూర్వరేఫములే యనుటకు వల్ల కాదు. (చేకూరు—లఘురేఫము,
తీలు—అలఘురేఫము.)

వ్యా. లుక్తాచ్చము. లోపించిన యచ్చుగలది. 'తీటు' ధాతువునకు 'చుగా' గమం బుచ్చిగమున కనుబొమ్మ క్తి న ల డ గాంతంబునకు ప్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౭౨ చేత చుక్కును, 'క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచో' గొను ధాతు వనుప్రయోగంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౫౨ చే కొనును, రాగా 'తీటుచుకొను' అను రూప మేర్పడును. 'సేవగతాచ్చు లోపించిన తీట్ + చు' కొను అనియో, ఆలఘు సేవమునకు లఘురేఫమురాగా తీర్చుకొను అనియు సిద్ధించును. 'కొను ధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగా' నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౫౩ చే 'తీర్చికొను' అని యగును. ల ఘులఘురేఫము లొండొకదాని కగుచుండు నంటకు బ్రమాణము 'లఘురేఫవే' దిత్యాది కారిక. ర ఱ ప్రాసనిషేధమునకు ప్రమాణము. 'నాన్యేషాం' 'అనయో రిత్యాది.

సంధి.

సూ. ద్విశ్చరహితం బగు ద్విశీనూవిభక్తి యుకారమున కచ్చు పరం బగుచో సంధి రాదు.

ఉ. నను నెఱిగె, నిను నెఱిగె. మొ.

వ్యా. 'ఇకకాదులకుం దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేకున్నను [బా. సంధి. సూ. ౯] ప్రథమేతరవిధాన [బా. సంధి. సూ. ౨] సామర్థ్యమున నన్ను + అడిగె, నిన్ను + అట్టింటి నిత్యదులకు వైకల్పికసంధి ప్రాప్తించునని బాలవ్యాకరణము. ద్వితీయావిభక్త్యుత్తునకు ద్విత్వములమీఁది దానికే ఆసంధి ప్రాప్తిగాని అంతటను గల్గదని ఇచ్చట సవరణ. కావున రామున్ + అడిగె = రామడిగె, ననున్ + ఎఱిగె ననెఱిగె నిత్యాద్యనిష్టరూపములు తొలంపఁబడినవి.

స మా స ము.

సూ. ౧. తెఱచుగ సర్వనామంబుతోడం గర్తృధారయంబు చూపట్టదు.

వ్యా. సర్వనామంబుతోడ ననఁగా త్రి కేతరమైన దానితోనగుట.

సూ. ౨. ద్విగువు మహదర్థముటిత బన్యప్తంబు.

వ్యా. సంఖ్యానాచకంబగు విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు ద్విగువు నాఁబడు. ఉ. ముష్టిగములు, ముష్టికములు. మహద్గర్భ మనఁగా పురుషబోధకములగు దుశాది ప్రత్యయములు. వీనితోఁగూడిన ద్విగుసమాసము కానఁబడదనుచున్నాఁడు.

ఇది బాలబోధసాధారణానుధ్యయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రాధవ్యాకరణ వివరణంబునందు

ము క్త ల త్త ణ వి పే చ న ము.

కుమారదేవపండితీయము సంపూర్ణము.

కల్యాణాద్భుత గృత్రాయ కామితార్థ ప్రదాయినే,

శ్రీవేంకటనివాసాయ శ్రీనివాసాయ మద్భజమ్.

శ్రీ శ్రీ చంద్రాచార్యుల నిల గుము

చంద్రాచార్యులు: వ్యాకరణము

అం. సంఖ్య ౬౩

4, మల్లికేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టిపీఠి, జి. టి. మదరాసు.

సంస్కృత గ్రంథములు. (ఆంధ్రలిపి)

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

ఘనసందేశము, మల్లినాథవ్యాఖ్య - తెనుఁగు ప్రతిపద టీకా తాత్పర్య పదప్రయోజనచర్చ - ఆక్షేపసమాధానములు. సంస్కృత మారంభించువారు ఈ తెనుఁగు సంపూర్ణ టీక చేత దీనిని చదివి సులువుగా రసముగ్రహించి సాహిత్యము పొందవచ్చును.	2	8
ఘనసందేశము, మల్లినాథవ్యాఖ్య తెనుఁగు ప్రతిపద టీకా తాత్పర్య ములు. ఎల్లవారును స్వయముగా వ్రతించి సంస్కృతమందు సాహిత్య మలవరుచుకొనుటకు ఉత్తమసాధనము.	3	0
కుమారసంభవము, పైదానివలెనే టీక	3	0
అమరుకావ్యము, శృంగారలక్ష్మ్యము, వేమభూపాల సంస్కృత వ్యాఖ్య సంపూర్ణాంధ్ర టీకయు అచ్చగుచున్నది.	1	8
పుష్పబాణవిలాసము, సంస్కృతవ్యాఖ్య, తెనుఁగుపూర్ణ టీక	0	12
భర్తృహరి శతక త్రయము, త్వరతో వెలువడును.		
హితోపదేశము, మూలము మాత్రము 1-0-0	పాతప్రతి	0 8
పంచతంత్రము ,, 1-8-0	పాతప్రతి	0 12
దశకుమారచరిత్రము ,, 1 0 0	పాతప్రతి	0 8
విక్రమార్కచరిత్రము, వరసచిక్చితము, తెనుఁగు టిప్పణము, సులువైన శైలి, సంస్కృతమారంభించువారు చమవవచ్చును (అచ్చు)		
భోజచరిత్రము, సులువైన శైలి, పైదానివలెనే టీక		"
బిల్హణచరిత్రము, తెనుఁగు పూర్ణ టీక, ఈనరస ప్రబంధము విభక్తి జానమున్న వా కెల్ల నరమగును.		"
రసమంజరి, భానుసూరికృతి, తెనుఁగు పూర్ణ టీక, శృంగారరస	1	6